ספר

טוב ירושלים

נכבדות מדובר מעיר אלקים ירושלים הקדושה וערי הקדש,
ארץ הקדושה וקברי הצדיקים ומקומות הקדושים אשר בה,
עם מפות ותמונות זכרונות עתיקות וכתב עברי העתיק
ליבונאה ומטבעות עבריות ישנות וסקירה קטנה בדבר זרם
העליה לארץ ישראל בעתים הללו

מאת

אשר אנשיל גרינוואלד

במו"ה מאיר ז"ל

בעהמ"ח ס' מטה אשר על שמ"ח זוכר הברית נר מצוה, קיצור נחלת שבעה,

אונגוואר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

בערעגסאם תרצ"ד לפ"ק

נדפס בדפוס של מויה שמואל שמעלקא קליין נ"י
בק"ק בערעגסאם יע"א

BUCHDRUCKEREI SAMUEL KLEIN BEREHOVO. ČSR.
— 1934 —

אסור להדפיס ספרי בלתי רשותי.

TÜW JERÜSCHOLAJIM

BESCHREIBUNGEN VON EREC ISRAEL (PALÄSTINA)

Zu haben beim Verfasser אדרעסס לחמחבר:

ANT. GRÜNWALD

UŽHOROD Č. S. R.

Radvanska 36.

טוב ירושלים יידיש דייטש כתבנית הזה ממש נמצא אצל המחבר על אד־ רעסס הנ"ל.

כן נמצאים אצלי ספרי מטה אשר על שמ"ח, זוכר הברית על ה' מילה פדה"ב וכר מצוה, נר מצוה על כל עניני חנוכה, קיצור נחלת שבעה, תיקון כתיבת שטרות הגאים וכתובה ושמות אנשים כו'.

הקדמה

יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך. (תהלים קכ"ח):

דוד המלך עליו השלום בשירי המעלות אשר לו אמר אשרי כל ירא ד' ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך וגו' יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים גו', לפי דקדוק הלשון היה מתאים יותר לומר ותראה בטוב ירושלים ע"ד הברכות הקודמות, אבל אומרו וראה היא כמו לשון צווי, ואולי יתבאר בהקדם מ"ש במדרש ויקרא רבא פ' כ"ד ישלח עזרך מקדש א"ר לוי כל טובות וברכות ונחמות שהקב"ה עתיד ליתן אינו אלא מציון ישועה מציון ברכה מציון כו' ועיין בספרי ח"ב פיסקא קי"ד כי ברך יברכך ה' בארץ מגיד הכתוב שאין הברכה תלויה אלא בארץ ישראל, וכן אמרו חכמינו ז"ל בכמה מקומות שארץ ישראל היא מקור הברכות ע"ש, שער השמים שהוא בארץ ישראל בירושלים נגד מקום המקדש שם הוא המקום דנשקי שמיא וארעא (אהדדי, התפלות של כל באי עולם עוברים דרך השער ההוא וכמו שאמר הנביא והתפללו אלי דרך ארצם, והשער ההוא הוא מעבר ההשפעות לכל העולם דרך ארץ ישראל, וכתב הר"יעב"ץ בהקדמת הסידור וז"ל ידוע שחובת המתפלל לכוון גופו כנגד ירושלים כו' ולזה צריך כל אדם מישראל לעשות בלבו הסכמה קבועה ותקועה לעלות לדור לא"י כו' ולהשתוקק להיות זוכה להתפלל שם, עי"ש שהאריך מאוד איך צריך האדם בכל אות נפשו לחבב את הארץ ולידבק בה עי"ש, ובמה ניכר האדם אם מחשבתו דבוקה באמת בארץ ישראל, אם גם במעלליו יפעל לטובת גורלה של ארץ ישראל, או מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו שהוא מחבב את הארץ ואז הוא ראוי לקבל הברכות הנשפעות באמצעיתה, וזה שאמר המשורר החסיד יברכך ה' מציון כלומר כל הברכות והיעודים להירא את ה' הם ברכה מציון כי זולתה אין באפשרות שתחול שום ברכה, אבל דע כי תנאי יש בדבר, והוא מה שאמר וראה בטוב ירושלים, צריך שתראה להטיב מצבה של ירושלים ר"ל ארץ ישראל בכל אשר בכחך, והוסיף לצוות ואומר וראה בנים לבניך כאומר עמוד על המשמר שהדורות הבאים אחריך גם כן יהיו יראי ה', כבר נתברכת שבניך יהיו כשתילי זיתים כו', אבל תשגיח שגם בני בניך יהיו מסוג זה ואז יהיו נקראים בנים לבניך, כי הבנים אם יעזבו דרכי אבותם לא יתכן לקרותם עוד בנים, אבל אם יהיו בנים לבניך אז יהי' שלום על ישראל.

ומאז הגלה ישראל מעל אדמתו וארץ קדשו, לא כבתה שלהבת אהבתו אליה, יש אשר עלק אליה מקרוב ומרחוק והשליכו נפשם מנגד לבא לחונן עפרה ולשבת בה ולהתפרנס ממלאכה ממקנה וקנין, ויש אשר עסקו בה כל ימיהם בתורה ועבודה ואחיהם שבגולה אשר חיבת ציון בערה בקרבם שלחו להם נדבת לבם, וכבר היו עתים אשר אחינו שבגולה עלו לארץ ישראל לקנות נחלת

שדה

הקדמה

שדה וכרם לעבוד את האדמה ולאכל מפריה כאשר אביא אי"ה בפנים בפרק מ"ב, אמנם לא הצליח בידם עד זה קרוב לשמנים שנה שהתאחזו אחינו בארץ וקנו שדות וכרמים, ומאז מתגדל היישוב בארץ כאשר יבואר שם, וזה מקרוב כברק התפוצצה התשוקה בכל תפוצות ישראל לעלות לארץ ישראל, מהם מחמת שחובבים את הארץ הקדושה ומהם מחמת שמואסים את ארצות הגולה כי אי סדרים שולט בכל העולם ושנאת העמים, שברון מטה לחם וכובד המסים שמטילים עליהם, אלה הגורמים לעזוב ארץ ולהשליך משכנות ולבקש מפלט בארץ הקדושה אשר נותנת עתה האפשרות להתאחז ולהתיישב בתוכה, ולחיות מעמל כפים בלי תוגת לב גם בשמחה ובצהלה, רבים משלומי אמוני ישראל רואים בזה התעוררות הגאולה וימות המשיח, כי אכן רוח הוא באנוש כל איש ישראל פתאום מתרגש בקרבו שאיפה עזה לעלות לארץ ישראל, והלא דבר היא, אין זה רק כי בא עת לחננה כי בא מועד, חבלי משיח כבר עברו עלינו די והותר ועתה ימי הגאולה קרבו אתינו, ועיין לקמן פרק מ"ב אות ד' מ"ש השלה"ק, אבל מה נאמר ומה נדבר אנחנו כעורים מנששים באפילה, נסתם כל חזון, רועינו רועי ישראל אינם מגלים לנו שורש דבר מה נמצא בהתעוררות הזה, אדרבה הם מתחרים אלו באלו, אלו מסכימים עם העולים הקונים אחזת נחלה בארץ ישראל או עולים לעשות מקנה וקנין לעבוד עבודת משא ועבודה בשדה, ואלו מתנגדים מן הקצה אל הקצה, ואומרים שבזה הזמן אין צריך לעלות לארץ ישראל רק ללמוד תורה (פלוגתתם נראה מבואר בשתי לשונות שבמדרש בראשית רבה פ' ס"ד וירא אליו ה' ויאמר גו' שכון בארץ עשה שכונה בארץ ישראל הוי נוטע הוי זורע, הוי נציב, ד"א שכון בארץ שכן את השכינה בארץ ע"ש וכן הוא במדרש תנחומה ראה שכן ארץ ורעה אמונה שכן השכינה בארץ דבר אחד עשה שכונה בארץ הוי נוטע הוי זורע כו' עיי"ש) והטיב אשר דיבר בס' נחלה לישראל פרק ל"ג על מאמר חכמינו ז"ל סוף כתובות דור שבן דוד בא קטוגריא בין תלמידי חכמים דזה הקטוגריא בענין העליה לארץ ישראל אם לעלות או לא לעלות ע"ש ואפשר להוסיף על דבריו דהקטוגריא הוא בזה עצמו אם הוא דור שבן דוד בא או לא, והמשכיל בעת ההוא ידום, כי איך יוכל ליעץ לאיש קשה=יומו אשר אין בכחו להמציא טרף לביתו, ופרי יגיעו אין די על מסים וארנוניות שנוגשים בו לאמר שלא יעלה לארץ הקדושה שיוכל להתפרנס שם, ורק מדאגה בדבר פן יתפתה אל החטאים האלה בנפשותם שחוטאים והם בפלטין של מלך וכמ"ש של"ה הקדוש בשם רמב"ן כל איש יחרד בבואו אל ארץ ישראל להיות ירא שמים כפל כפליים ממה שהיה בחוץ לארץ וידע כי בבית המלך הוא יושב עכ"ד, ופירשתי בזה מ"ש חז"ל (ילקוט ירמי' ט') על פסוק על עזבם את תורתי הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו, דהוא כלפי שאמרו (כתובות ק"י) לעולם ידור אדם בארץ ישראל בו' שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוקי, א"כ העולה לא"י ואינו חושש לשמירת התורה יש התנצלות בידו שהרי שם יש לו אלוקי וע"ז שכינה מה אומרת הלואי אותי עזבו שלא יהיו עמדי בארצי מקום השראת שכינתי רק ואת תורתי שמרו, ומה שאמרו במדרש איכה על פסוק זכור תזכור ותשוח שאמר הקב"ה הלואי יהיו בני עמי אעפ"י שמקניטין אותי, ע"ש, אין הכוונה על עבירות גסות וחילול השם ח"ו.

הקדמה

על כן מי שעולה לארץ ישראל מהמת שחיבת הקדש מכשרתו ודאי אין למעלה הימנו, ומי שעולה סתם לשום פרנסה ולא לשום לאומיות ובוטח בד' לשכון ארץ ולרעות אמונה ואינו עושה התחברות עם אנשי רשע כל רע אליו לא תאונה ויתהלך לפני ד' בארצות החיים, ובתנאי שישמור חוקי ה' ותורותיו ומצות התלויות בארץ כמצוה עליו, ואז תשמח ותגיל הארץ וירננו חורבות ירושלים, וזהו »טוב ירושלים« שצריך להשתדל בהתחזקות ולראות בעבדה, ואז יוכל להתברך מציון ברכת ה' בבית ובשדה, וכן היושבים בחוץ לארץ שהם מושפעים ברכה מציון גם עליהם מוטל חוב וראה ב»טוב ירושלים« להחזיק בכל כחם את ישוב ארץ הקדושה, ומה גם את התלמידי חכמים היושבים בה ועוסקים בתורה המה השומרים יושבי נטעים שומרי התורה אשר עליהם נאמר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים גו' (ישעיה ס"ב) הם שומרים להגן בעדינו בכל ארצות פזורנו, זאת היא הטובה אשר ירושלים דורשת מאתנו, וכאמור (ירמיה נ"ג) זכרו את ה' מרחוק וירושלים תעלה על לבבכם, ואם פקדנו את ירושלים בזה לזכור את ה' ולראות בטוב ירושלים, אז נוחיל לקבל ברכת ה' מציון ברכה עד בלי דיים.

ואני הצעיר אשר מעודי היתה בי תשוקה עזה לראות את ארצנו הקדושה העיר הקדש והמחוזות, ולשפוך לבי על מקומות הקדושים, נתן ה' את שאלתי וזכיתי אשתקד בשנת תרצ"ג לפ"ק לעלות ולחגג את חג העצרת בירושלים עיר קדשנו ותפארתנו תובב"א, והייתי גם ביתר ערי הקדש ורשמתי לי זכרונות אשר הבאתי בזה בצירוף מה שלקטתי מספרים רבים המדברים בענינים האלה, ואוחילה לה' כי יהיה ספרי זה לתועלת לכל דורש ציון וכמו שאמרו הכמינו ז"ל (ראש השנה דף ל') ציון היא דורש אין לה מכלל דבעי דרישה, ע"ש, ובו ימצא המבוקש להתחקות על כל עניני ארה"ק ומקומות הקדושים, אחד היושב בה, ואחד המצפה לראותה ידמה כי הוא משוטט בחוצות ירושלים ועובר על כל מקומות הקדושים, וביחוד להעולים אליה, לכלם יהיה עזר להועיל לקיים »וראה בטוב ירושלים«, גלל כן קראתי בספרי זה בשם **טוב ירושלים**, והשוכן בציון ובוחר בירושלים יזכנו לראות את ירושלים ועריה מקצה בנויים על תלם, ושבי בנים לגבולם.

ואלה הספרים אשר הוצאתי מהם חומר אל הנושא שלפנינו, »מסעות רבי בנימין« מטודלא (ד"א תתקל"ג) סבוב ר' פתחיה (תתקל"ה), »כפתור ופרח« להרב ר' אישתורי הפרחי אשר יגע ומצא הכונות הארץ וכל מקומותיה והרבה קברי הצדיקים אשר בה (סוף אלף הד'), »דרכי ציון« לרבנו עובדיה מברטנורא (רמ"ז), »גלילות ארץ ישראל« להרב ר' גרשון ב"ר אליעזר הלוי (שפ"ד) הנזכר בסדר הדורות, »שער הגלגולים« שכתב רבינו מהרח"ו בשם רבו האריז"ל, »חבת ירושלים« להרב ר' חיים הלוי הורוויץ (תר"ד), »תבואות האריץ« להרב מו"ה יוסף שוואריץ (תר"י), »שערי ירושלים« להרב מו"ה משה רישר (תרל"ט) »אדמת הקדש« להרב ר' יצחק גולדהאר (תרע"ג) »טבור האריץ« להרב מו"ה משה קליעדס (תרס"ו), וקצת מספרי מסעות החדשים, ובענין קברי הצדיקים בארץ הקדושה, הבאתי גם דעות המחברים שקדמו לזמן האריז"ל שהיה מקובל בידם מדור לדור מקומות קברי הצדיקים, ועיין בעלי התוספות על התורה בפ' בהעלתך קברי אלדד ומידד,

ועיין בפנים פרק ל' אות י"א בשם גדולי הקודמים, ופרק מ"א ל"ז בשם רמב"ן, ובכמה מקומות בשם בעל כפתור ופרח, והמעיין בדברי רבינו מהרח"ו ז"ל יראה שרגיל על לשונו לומר תמיד כמו שאומרים העולם או דלא כמו שאומרים העולם. א"כ איפה ידע הוא ג"כ מה שהיה מקובל ביד ההמון, רק קצתם קיים האריז"ל ברוח קדשו וקצתם ביטל, ועיין בפנים פרק ל' אות י"א השערתי אודות ספר היחוס שהביא מהרח"ו ז"ל, ויש עוד ספר יחוס האבות משנת שכ"ד בעפה נזכר באוצר מסעות בהקדמה, ועיין בפנים פרק ל"ד אות א' במכתב השלה"ק ז"ל. אודות קבר הושע בן בארי, ונראה שבימיו לא נתפרסמו עוד דברי מהרח"ו ז"ל והוא ידע מקומות הקדושים רק מפי הקבלה, ויותר ממה שכתוב בדברי מהרח"ו ז"ל כתוב בספרים הנזכרים והעתקתי מהן והצגתי כל אחד על מקומו, ובפרק מ"ב הזכרתי כל המקומות שבארץ ישראל שיש בהן קברי צדיקים, והרבה מהמקומות האלה הן חרבות מאין יושב, בכ"ז שמותן נודעות עם היום.

ולרוות צמאון המשתוקקים לראות הדר זיו מקומות הקדושים באשר הן שם, לא חסתי על רב ההוצאות והכנסתי אל ספרי זה הרבה תמונות אמתיות ממקומות האלה, גם מפת ארץ ישראל (עיין פרק א' אות ח') ומפת ירושלים העתיקה למען לא יחסר כל בו בס"ד. ובזה יהי' חקוק בלבנו זכרון ירושלים שהיא מהזכירות שחוב לזכור תדיר.

בפרק כ"ה הזכרתי כתב ליבונאה הנשאר לכותים עד היום, והנה העתקתי תמונת אותיות כתב ליבונאה מס' מגדל עוז להגאון יעב"ץ ז"ל, והוספתי תמונות איזה אותיות מה שמצאתי עוד, ועיין סנהדרין כ"א ע"ב אמר מר זוטרא ואיתימא מר עוקבא בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי כו' מאי כתב עברי אמר רב חסדא כתב ליבונאה עי"ש ומהרש"א בחידושו אגדות כתב דנקרא ליבונאה ע"ש לבן, ונקרא כתב עברי שהי' מעבר הנהר, ורבי אומר בכתב אשורית ניתנה תורה וכיון שחטאו נהפך להם לרועץ ופירש רש"י לשון תרעץ אויב ששכחוהו, ובערוך פירש לשון צער להיפוך, ופ"א לדעץ עי"ש, וביהישלמי (אשתמיטתיה להגאון יעב"ץ מקומו איה) מגילה פ"א הלכה ט' קורא אותו כתב רעין וקאי בפלוגתא ר' נתן סובר בכתב רעץ ניתנה תורה ורבי סובר אשורית ניתנה, ולמ"ד ברעץ ניתנה עי"ן מעשה נסים ולמ"ד אשורית ניתנה סמ"ך מעשה נסים, עי"ש, ור"ל דכתב רעץ הוא כתב ליבונאה כמ"ש המפרש שם, והוא כתב שהעתקתי פה, וכו הסמ"ך פתוחה והע"ן דבוקה, ובגמ' הנ"ל דהניחו הכתב הזה לכותיים, עי"ש, מ"מ על מטבעות ישנית תרתי רק כתב הזה בכל אשר נראה אותך תמונת מטבעות הללו, ועיין באגרות הרמב"ן ז"ל ברכני ה' עד כה שוכיתי ובאתי לעכו ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע בסף מפותח פתוחי חותם מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחות ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב והראו הכתב לכותיים וקראהו מיד כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שנזכר בסנהדרין וקראו מן הצד האחד שקל ישראל ומן הצד השני ירושלים הקדושה, ואומרים כי הצורה ראשונה מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורת השניה צנצנת המן עי"ש, וכתבו חוקרי הקדמוניות שלא היה מטבעות בכתב עברי עד זמן שמעון החשמונאי שהטביע אותם לזכר חרות ירושלים, והמטבעות

הקדמה

הללו אשר לפניך כתוב בהם שמעון, ויש משערים שנחרתו בזמן בר כוכבא, ושהיה שמו שמעון, או בזמן שמעון בר גוריא.

אמרו חכמינו ז"ל, (מס' דרך ארץ זוטא פרק השלום) אמר רבי יהושע בן לוי אמר הקב"ה לישראל אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני היו שואלים בשלומה ואני מוחל לכם מה טעם שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך עיי"ש, הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב לעשות שלום בעולם ולבשר לנו בשורת הגאולה האמתית, ונזכה לקיבוץ נדחי ישראל במהרה ולעלות לציון ברנה ב**טוב ירושלים** במהרה בימנו.

אונגוואר—אוזהאראד בחדש תמוז תרצ"ד לפ"ק.

ה"ה אשר אנשיל גרינוואלד
במו"ה מאיר ז"ל
בעהמ"ח ס' מטה אשר על שמ"ח, זוכר הברית, נר מצוה, קיצור נחלת שבעה.
שו"ב דפק"ק אונגוואר יצ"ו

זכרון עולם

יוחק פה שם עטרת ראשי כבוד אבא מארי הרבני המופלג בתורה ותיק וחסיד תמים במעשיו כו' מו"ה **מאיר** ז"ל בן הרב וכו' מו"ה **יעקב** ז"ל שהי' חתן הגאון וכו' מו"ה **מנחם א"ש** ז"ל אב"ד דפק"ק **אונגוואר** יע"א. עמל ויגע הרבה בתורה, תהי נפשו בצרור החיים צרורה, נפטר יום א' דחנוכה שנת תרפ"ב, נשמתו בגנזי מרומים.

ועל המוב תזכר אמי מורתי הצנועה החשובה יראת ה' היא תתהלל מרת **פיגא** שתחי' בת הרב הגאון מו"ה **יהושע ברוך ריניטץ** זצ"ל אבדק"ק טשעטשעוויטץ יע"א, אנא ה' הארך ימיה בטוב ובנעימים ותזכה לראות נחת מבנים ובני בנים עוסקים בתורה ומצות עד בא לציון גואל בב"א.

לוח המפתחות

פרק		פרק	
א.	ארץ ישראל.	כב.	אלוני ממרא ואשל אברהם.
ב.	ירושלים עיר הקדש.	כג.	קברות הצדיקים בחברון.
ג.	חומות ירושלים.	כד.	קבר רחל אמנו.
ד.	שערי ירושלים.	כה.	רמה, שכם, וקבר יוסף.
ה.	חוצות ירושלים.	כו.	טבריא.
ו.	הר הבית.	כז.	בארה של מרים.
ז.	מקום המקדש.	כח.	חמי טבריא.
ח.	כותל המערבי.	כט.	סנהדרין וחכמי ישראל בטבריא.
ט.	מגדל דוד.	ל.	קברי הצדיקים בטבריא.
י.	קברי מלכי בית דוד.	לא.	צפת.
יא.	ציון.	לב.	חכמי ישראל בצפת.
יב.	הר הזיתים.	לג.	בתי כנסיות ומדרשות בצפת.
יג.	יד אבשלום, קבר זכריה ובית החפשית.	לד.	קברי הצדיקים בצפת.
יד.	קברי הנביאים וביה"ק שעל הר הזיתים.	לה.	מירון.
טו.	נחל קדרון וסביבו.	לו.	קבר רבן שמעון בן יוחאי.
טז.	מערת צדקיהו וחצר המטרה.	לז.	שאר קברי צדיקים במירון.
יז.	מערת כלבא שבוע.	לח.	יפו.
יח.	מערת שמעון הצדיק ומערת סנהדרין.	לט.	חיפה.
יט.	בתי כנסיות ומדרשות בירושלים.	מ.	מערת אליהו ושאר מערות בהר הכרמל.
כ.	חברון.	מא.	מקומות וקברי צדיקים בארץ ישראל.
כא.	מערת המכפלה.	מב.	ישוב ארץ ישראל.
		מג.	ישוב הישן וישוב החדש.
		מד.	מספר יושבי הארץ.

לוח התמונות

מפת ארץ ישראל, מפת ירושלים העתיקה, ירושלים העתיקה עם החומה והשער מצד צפון, ירושלים החדשה, רחוב בירושלים העתיקה, שער דמשק, מקום המקדש, אבן שתיה, כותל המערבי, מדרש שלמה, מגדל דוד, קברי מלכי בית דוד, יד אבשלום, קבר זכריה וכו', מערת המכפלה, אשל אברהם, מצבת קבורת רחל, קבר רחל, כתב ליבונאה, מטבעות עבריות ישנות, קבר רבי מאיר בעל נס, חמי טבריא, צפת טבריא, בית הכנסת ישן במירון, קבר רשב"י, חיפה, מערה בהר הכרמל.

טוב ירושלים

פרק א.

ארץ ישראל

א. ארץ ישראל הוא הארץ אשר ד' אלקינו דורש אותה תמיד, והיא מקודשת בקדושה עליונה ולכן נקראת ארץ הקדושה, גם נקראת ארץ חמדה נחלת צבי (ירמי' ג') וארץ החיים ועוד שמות, היא הארץ אשר הבטיח ה' את אבותינו לתתה לנו וגם הקים את דברו הטוב והושיב אותנו על אדמת הקדש ארץ זבת חלב ודבש, והן בעונינו ובעונות אבותינו גורשנו ממנה גלינו ונתפזרנו בארבע כנפות הארץ, והבית הגדול והקדוש שנקרא שמו ית' עליו חרב באשמתינו אבל בכל זאת קדושת הארץ במקומה עומדת ובפרט קדושת ירושלים שלא נגרע כלל מערכה (עיין תתם סופר יו"ד סי' רל"ד) לכן לבות כל בית ישראל מקושרים בקשר אמיץ אל ארץ הקדושה ואל עיר הקודש ירושלים תובב"א ומשתוקקים לשבת בה אף בחורבנה ומחבבים אותה ומחונגים עפרה, ומצפים לראותה בנויה על תלה בביאת משיח צדקינו במהרה בימינו, ולא רק ישראל אלא אף האומות מחבבים ארץ ישראל כמ"ש חז"ל שמות רבה פ' ל"ב ושוחר טוב מזמור ה' ועיין תנחומא משפטים וספרי עקב דלכן נקראת ארץ צבי שהכל צובים בה כל מלך נתאוה לה כל מי שקונה בחז"ל ולא קנה בארץ ישראל לא היה נקרא מלך.

ב. גבולות ארץ הקדושה נמצאים בתורה, בראשית ט"ו י"ח, שמות כ"ג ל"א, במדבר ל"ד ב', דברים י"א כ"ד, וכתב בס' כפתור ופרח פרק י"א דהעיקר הם גבולים שבפ' אלה מסעי ששם הגבילה התורה מצרי ארץ ישראל כדין הלוקח שדה או כרם ואם נראה בשאר מקומות רחבים או קצרים מזה הוא לדבר ידוע, וי"א שזה הבטחה לעתיד, וכתב עוד שגם חכמינו ז"ל לפעמים יקחו קצה הארץ הזאת עכו לפעמים רקם לפעמים דן לפעמים באר שבע לפעמים אשקלון לפ"ג סולמא דצור כו' עיי"ש שהאריך בזה לענין קדושת הארץ ולענין חיוב תרומות ומעשרות מדאורייתא ומדרבנן ובענין פלוגתת חז"ל אי קדושה ראשונה קדשה לשעתה ר"ל בימי בית ראשון וקדשה לעתיד לבא ר"ל בימי בית שני, והוא ז"ל תייר את הארץ י"ב שנה והוא הי' בתחלת המאה הנוכחית וגילה בזה דברים נפלאים.

ג. הגבולים שבפ' אלה מסעי הם אלה כמו שכתוב, והי' לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה וגו' ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה, וגבול ים והי' לכם הים הגדול וגו' וזה יהי' לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר וגו' לגבול קדמה וגו' על כתף ים כנרת קדמה ועבר הגבול

הירדנה והיו תוצאותיו ים המלח, נמצא שמקצוע מזרחי דרומי לא"י היא ים המלח ונחל מצרים הוא מקצוע מערבי דרומי והר ההר מקצוע צפוני מערבי וחצר עינן מקצוע צפוני מזרחי, והנה הר ההר הזה אינו הר ההר שנקבר בו אהרן כי הוא בצד דרום של א"י, רק הר ההר אחר, ועל זה יגע הרב כפתור ופרח למצא מקום הר הזה ומצא במרחק רב, ובעל תבאות הארץ מצאו בקירוב מקום, ושאר המצרים הם ידועים לכל.

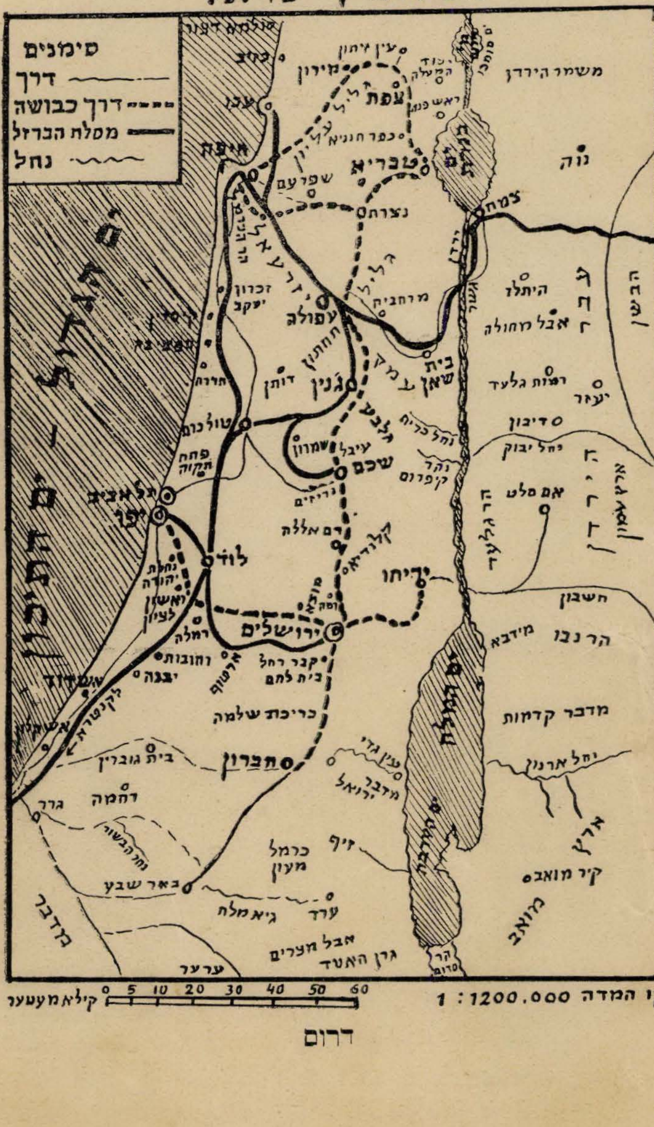
ד. מדת שטחה של ארץ ישראל היא לדברי חכמינו ז"ל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה שכן אמרו במגילה דף ג' ונזדזעה א"י ת' פרסה על ת' פרסה וכן במס' ב"ק במעשה דמלחמת הורקנוס וארסתובלוס שהעלו להם חזיר ונזדזעה א"י ת"פ על ת"פ, וכן היא במנחות דף ס"ד ע"ב ועיין מדרש רבה ורש"י עה"ת פ' שלח לך, והנה דבריהם ז"ל מנגדים אל המציאות וכבר עמד על זה הרב כפתור ופרח בפ' י"א וכתב דאי אפשר לומר כן אלא אם כן תעשה הפרסה מב' מילין ע"כ, ובאמת הפרסה הוא ד' מילין, ובס' תבואות הארץ מפרש דרצונו לומר דנזדזעה ארץ ישראל עם מה שסביבה ד' מאות פרסה, והרא"מ לונץ בהגהותיו לספר הזה ציין לכמה מקומות בדברי חכמינו ז"ל שהזכירו ד' מאות פרסה אף שאינו מכוון כן, כמו בפסחים צ"ד ע"א חולין נ"ט ע"ב, גטין ס"ח ע"ב ועוד, אבל מדברי מדרש רבה ורש"י הנ"ל וכן בתוס' ראש השנה דף כ"ג ע"ב ד"ה כמה ובבא מציעא דף כ"ח ע"א בד"ה חמשה עשר משמע ברור שהדבר כפשוטו שא"י היא ארבע מאות על ארבע מאות פרסה, ומן ארכה לרחבה מהלך ארבעים יום, ולי תמוה עוד דהרי א"י באורך מצפון לדרום במציאות הוא הרבה יותר מהרוחב ממזרח למערב ולמה אמר ת' פרסה על ת' פרסה, וזה לשון ספר חסד לאברהם מעין ג' נהר ג' ודע ששיעור א"י מהלך ת' פרסה על ת' פרסה ועכשיו לא נשאר אלא מאה על מאה הצי חלק שמיני וכל מקום דשן ושמן נקמט ונתייבש ולא נשאר ממנו אלא הטרשין שבה, ע"כ ודבריו לקוחים מדברי חכמינו ז"ל גטין נ"ז ארץ צבי כתיב בה מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושבין עליה רווחא ובזמן שאין יושבין עליה נמדא עיי"ש ועיין בירושלמי תענית פרק ד' ושיר השירים רבה פ"א ובאיכה רבתי פ' ב', ועיין בדברים רבה פרשה ד' ד"א כי ירחיב ה' את גבולך אפשר שהקב"ה מרחיב את ארץ ישראל אמר רב יצחק המגלה אין אדם יודע כמה ארכה וכמה רחבה כשהוא נפתחת היא מידעת כמה הוא כך ארץ ישראל כל רוחבה הרים ובקעות כו' כשישרה אותה הקב"ה מנין שנאמר וכל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו וגו' אותה שעה היא מידעת מה הוא ע"כ ועיין בבא בתרא ע"ה ופסיקתא רבתי א' דירושלים וארץ ישראל יתרחבו לעתיד.

ה. כפי שמסמנים כהיום גבולות ארצנו הקדושה על המפות נמצא מדת ארכה מצפון לדרום תמ"ה קילא מעטער ורחבה הממוצע ק"נ קילאָמעטער, ומדת שטחה מגיע סך הכל ס"ה אלף קילאָמעטער מרובעים.

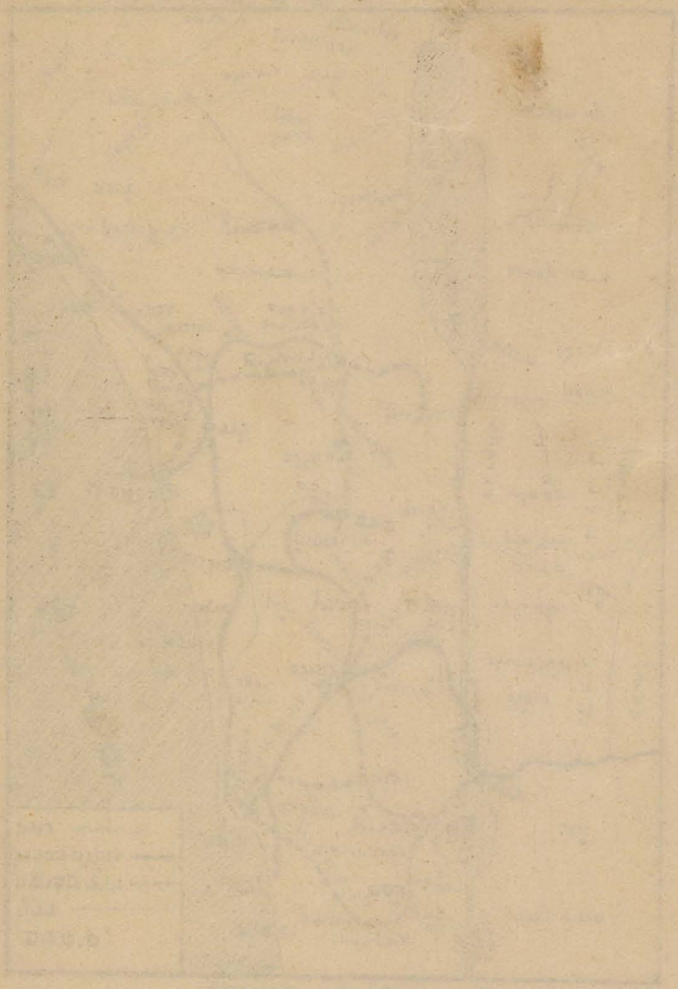
ו. שם ארצינו הקדושה היא ארץ ישראל ועוד נתנו לה תוארי הכבוד כאשר נתבאר בראש הפרק הזה, אולם מה שהעמים קורים לה »פלעסטינא« לא שערום אבותינו רק בימי ממשלת היונים קראוה הם כן על שם פלשתים יושבי חבל הים אשר ישראל לא הורישו אותם וישבו על חלק קטן ממנה אשר אז נקרא

צפון

מפת ארץ ישראל

דרום

פלשתינא ושם זה נזכר גם בדחז"ל במדרשים, אבל איך יוגדר הרוב אחר המיעוט, והיתה כוונת מלכות הרשעה להשפיל כבוד הארץ וכבוד ישראל, אבל שמה האמתי היא ארץ ישראל.

ז. כאשר יבואר בפרקים שלפנינו גרו תמיד אחינו בני ישראל בארץ ישראל בארץ הקדושה אף לאחר החורבן, זולת באיזה תקופות שגרשו אותם שונאיהם ולא נתנום לדרך כף רגלם עליה, ואף בעת שנרדפו מאויביהם בכל זאת מסרו נפשם לבא אליה כתינוק המתגעגע לבא אל חיק אמו, אף שקשה הי' בימים אלו להגיע לארץ ישראל וכמה יסורים סבלו עד שהלכו בתוכה ממקום למקום, כי הארץ היתה חרבה ושוממה, ובחזקת סכנה היו הדרכים המעוקלים על ההרים הרמים ועל הגבעות הנישאות ואף אחר שהעולם החל בעשיית ותיקון הדרכים מעיר לעיר וממדינה למדינה, ארצנו הקדושה היתה אחורנית, מלכה הטורקי לא השגיח עליה שתהיה מתוקנת בדרכים ושבילים כשאר ארצות, בדרכים מתוקנים לא מסוכנים, בעוד שמסילות הברזל נעשו ברוב חלקי התבל לא זכתה ארץ ישראל לזה עד שנת תרנ"ב שנבנתה מסלת הברזל מיפו לירושלים ותהי לחדות כל הדור ההוא כי כבר אמר יהי' אפשר לבא לירושלים ע"י אניית קטור ומסלת הברזל מכל הארצות, אבל מי שהיה רוצה להיות בשאר עיירות של ארצנו הקדושה היה זקוק להטלטל בעגלה ימים שלמים על הדרכים המשובשים הרעים, ולינה בכפרים בכמה פחדים ומכשולים ובמקומות רבות שלא היה דרך כבוש לעגלות היה רוכב על גבי בהמה על שבילים צרים על ההרים והגבעות בין שיני סלעים ובנקרות צורים.

ח. שנוי לטובה בענין זה התחיל בעת המלחמה העולמית אף שאז סבלו אחבנ"י גרי ארץ הקדושה חרפת רעב וכליון ר"ל יותר משאר יושבי הארצות שפגעתן המלחמה אבל מצב המלחמה הביא השנוי הגדול שנשאר לטובת ארץ הקדושה כי במשך זמן המלחמה בנו מלכות טורקי ואח"כ כשנכבשה הארץ ביד מלכות ענגלאנד בנו עוד הם יותר לטובת הצבא רשת של מסילת ברזל ודרכים כבושות ומאז תמיד מוסיפים לבנות ולתקן דרכים כבושות מזופפות היטב, וכן רבתה תנועת האוטמבילים לנסיעת אנשים עד שנקל מאד לבא לארה"ק ולעלות אליה בלי טורח מכל אפסי ארץ, גם לתור אותה לארכה ולרחבה, דרך משל מי שיורד בנמל חיפה או יפו יצא מסלת הבזל ואויטמובילים לכל צד שירצה, וכן מי שרוצה לרדת בנמל אלכסנדריא מן הים יוכל ליסע במסלת הברזל דרך קנטארא—לוד לירושלים או ליפו וחיפה, לטבריא גופה אינה מגעת מסילת הברזל אבל יכולים לבא עד צמח (סאמאח) על שפת ים כנרת, ומשם באניית קטור בשתי שעות מגיעים לטבריא, לצפת ולחברון ישנם דרכים כבושים טובים לסיעת אוטאמבילים אבל מסלת הברזל אינה עוד. ככל אשר אני מראה אותך על המפה הזאת אשר רשמתי תכונת ארצנו הקדושה ומקומותיה והדרכים הראשים והשבילים, אמנם מאפס מקום השמטתי כמה מקומות ושבילים, ומצד צפון השמטתי החלק שהוא למעלה מסולמא דצור השנוי במחלוקת בדברי חז"ל אם הוא שייך לארץ ישראל, כי כוונתי להראות להקורא החובב את ארץ הקדושה את החלק המדובר בו ביותר ושאנו רגילים בו שעל ידי זה ירכוש לו קצת ידיעה בתכונת ארץ הקדושה ומקומותיה.

ט. ארץ ישראל שיכה אדון כל ית"ש בתורתו הקדושה בפירותיה ושבח היותר גדול מה שאמר לא תחסר כל בה וזה לשון ספרי פ' עקב שכל שאר ארצות

ארצות יש בזו מה שאין בזו ויש בזו מה שאין בזו, אבל ארץ ישראל אינה חסרה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ע"ש.

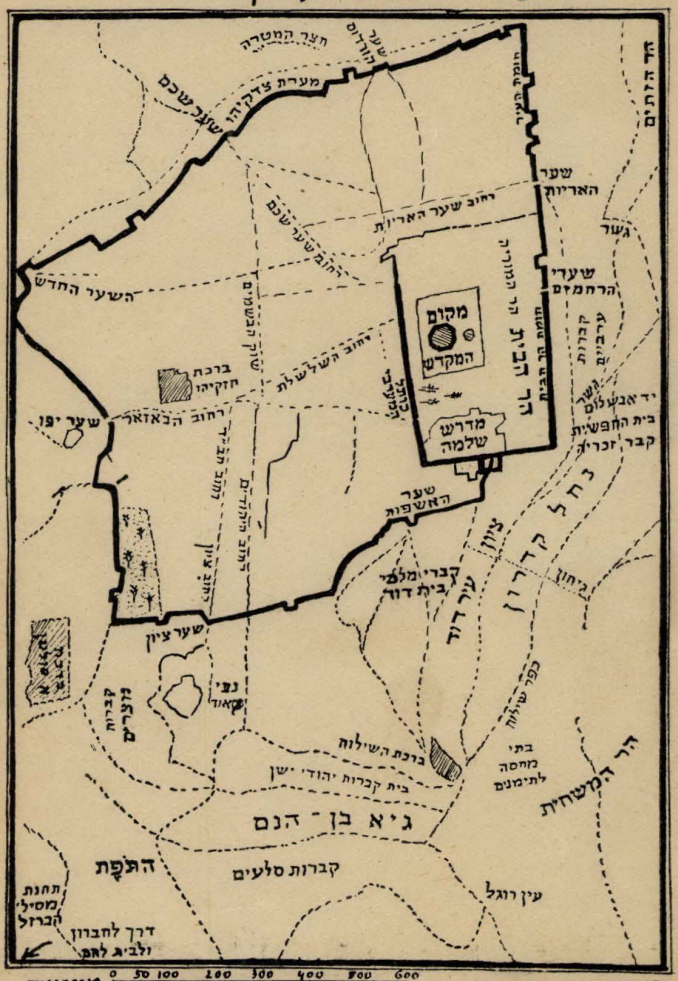
י. פירות ארץ ישראל בימי שלותה היו משובחין בכמות ובאיכות, כמו שאמרו חז"ל בכתבות דף קי"א למה נמשלה ארץ ישראל לצבי מה צבי זה אין עורו מחויק את בשרו אף א"י אינה מחזקת את פירותיה ע"ש. כלומר שעשתה פירות מרובין מאפס מקום להצניעם, וביקרא רבה ובתו"כ בחוקותי ואספת דגנך ותירשך ויצהרך שתהא א"י מלאה דגן ותירוש ויצהר וכל הארצות דובאות למלאות אותה כסף וזהב כו' ע"ש, ומשונים היו פירות א"י גם בגדלם כמו שידענו מאשכול של המרגלים, והעידו חכז"ל בכתובות שם, שגם בימיהם היו עוד פירות א"י גדולים מאד ומשובחים בטעמם אף שנתמעטו אחר החורבן, ואמרו ז"ל שם רבי יהושע בן לוי איקלע לגבלא חזינהו להנהו קטופי (אשכולות) דהוו קיימי כי עיגלי אמר עגלים בין הגפנים אמרו לו קטיפי נינהו (אשכולות הם) אמר ארץ ארץ הכניסי פירותיך למי את מוציאה פירותיך לערבים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו כו' ובירושלמי פאה פ"ז הלכה ד' ובסוטה פ"א הלכה ט' ובמדרש שמואל י"ג אמר רבי יוחנן יפה ספסוף (פרי היותר גרוע) שאכלנו בילדותנו מפרסקין שאכלנו בזקנותינו דביומי אשתני עלמא ע"ש, ר"ל דעד ימי רבי יוחנן היו פירות א"י משובחים ביותר מאשר היו בזמן אחרון.

יא. הרמב"ן ז"ל באגרתו שכתב לבני ביתו בעת בואו לירושלים שיבח את פרי הארץ וז"ל ופרי הארץ לגאון ותפארת ופריה ותבואתה מרובה ועדיין היא זבת חלב ודבש לישובים בה דמיתך הורתי ליולדת כו' ותיניק את גורי הכלבים ע"ש, ועיין עוד מ"ש ז"ל על פסוק (ויקרא כ"ו) ושממו עליה אויביכם הוא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבנו וגם זו ראיה גדולה והכטחה כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון וכו' ומשתדלים להושיבה ואין לאל ידם ע"ש וככל החזון הזה אנו רואים עין בעין כי הערבים יושבי הארץ הפלחים הם עצלים ואינם מוכשרים לעבודה ויושבי שאר הארצות, אמנם האדמה במעט עבודה תתן כחה, ועיין מענין זה בפרקים הבאים לפנינו בעזר הצור ית"ש.

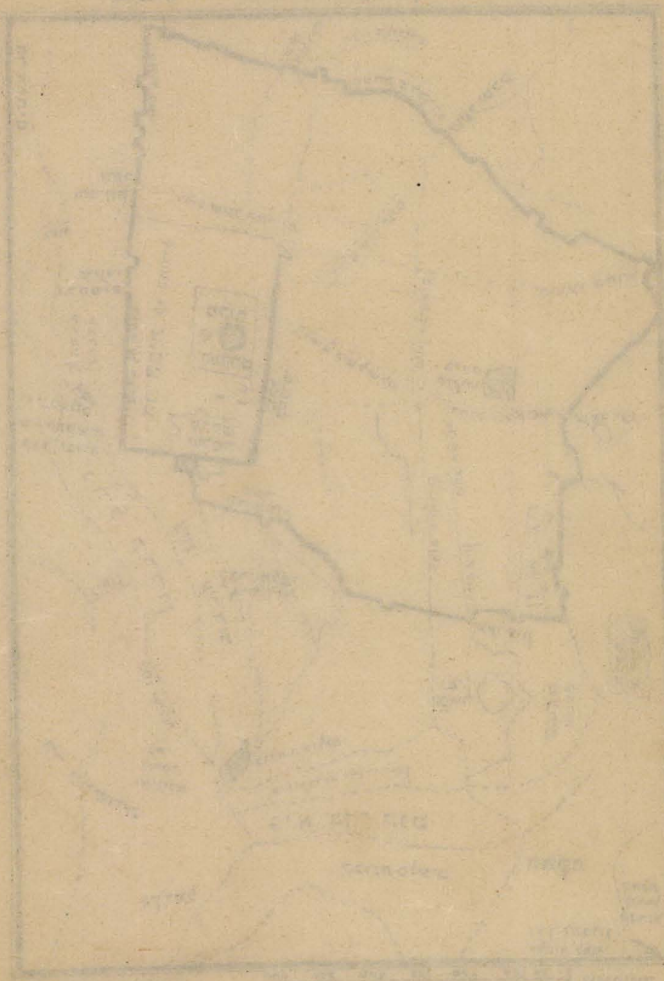
יב. אדמת ארץ הקדושה אינה שוה בכל מקום יש מקומות שהאדמה היא לבנה כמו סיד וכן היא בירושלים וסביבתה, ויש אדמה שחורה ואדמדמת, והרבה מההרים הם צורים וסלעים ומעט מהם שנכסו קצת בעפר הם מצמיחים ומגדלים תבואות ופירות, יש עצי פרי אשר יוצאים מנקיקי הסלעים באופן פלאי, הענבים הם טובות לאכילה ועושין מהם יינות משובחים גם דבש ויין שרף ויש מהם הרבה מאד, וכן מגדלת הארץ זיתים לרוב ומהם עושים שמן למאכל ולמאור ונכבשים במלח ללפת בהם הפת, ויש שמן שומשמין שהוא ג"כ טוב למאכל ולמאור ונקרא תירש בת' רפוי', תאנים ורמונים יש הרבה ועוד שאר פירות וידקות מינים ממינים שונים, אתרוגים לימוניים ותפוחי זהב (אראנזשען) כמו כן הרבה מאוד ונשלחים על פני תבל במדה מרובה.

צפון

מפת ירושלים העתיקה וסביבתה

דרום

יג. ארץ ישראל היא באמצע העולם, כמו שאמרו חז"ל קידושין ס"ט, ד"ל אמצע ישוב העולם ולכן היא רחוקה קצת מקו המשוה והיום והלילה אינם שוים בה רק בימי ניסן וימי תשרי, מכל מקום היום היותר ארוך באמצע הקיץ בירושלים מהניץ עד שקיעת החמה הוא י"ד שעות וכ' דקים והיום היותר קצר בימות החורף הוא עשרה שעות פחות כ' דקים, (עיין ס' בין השמשות להרב ר"מ טוקצינסקי) יש משתמשים במורה שעות שמשנים קדמוניות שמתחיל שעה א' בבקר ושעה הי"ב היא לפנות ערב ונקרא מורה שעות הערבי, ודרכם להעמיד את אצבע השעות שיכלה שעה הי"ב עם סוף היום ולכן בימים הארוכים כלים שעות הלילה ב' וג' שעות על היום, אבל רוב העם משתמשים במורה שעות של כל העולם שמתחיל תמיד בחצות היום וחצות הלילה.

יד. האקלים בארץ ישראל הוא חם מאד מפני שאינה רחוקה כ"כ מקו המשוה, ובכלל האקלים הוא טוב ומבריא והארץ הוא מגדלת אוכלסים אנשים בריאים וחזקים כראי מוצק. ובהיות שהארץ אינה בתכונה אחת כי יש בה מחוזות של הרים ושל מישור ושל תוך הים, לכן משתנה בה מצב האויר לפי המקום אם לחום אם לקור אם ללחות ואם ליובש, הזמן היותר חם הוא בחדשי תמוז אב ואלול ולפעמים גב באייר וסיון, החום תוכל להגיע בירושלים עד מדרגה מ"ב במעלות צעלזיוס ובטבריא עד מדרגה מ"ה, מן הפסח ועד חג הסוכות לא ירד אף פעם אחת מטר רק בלילה ירד הטל ונראה כעב הענן והיא מרטיב האדמה שתוסיף תת כחה, והרקיע מזהיר ולא יראה אף ענן אחד בימים האלה גם בחורף אינם מתקיימים העננים יכזרוח השמש יאספו.

טו. הגשם יתחיל לירד בז' מרחשון והיא רביעה ראשונה עיין תענית י"ב והוא הנקרא בתורה יורה ומאמצע אדר עד אחר חג הפסח יורדת רביעה שניה ונקראה מלקוש, אם הגשם מתאחר לבא מתפללים ומתענים כנזכר בגמ' הנ"ל, שלא יהי' ח"ו שנת בצורת גם מספיקים מי הגשמים בהרבה מקומות לשתיה ולבישול, והם נקוים אל הבורות ואל הבריכות כאשר יבואר עוד בס"ד, והם טובים צלולים ומתוקים ואף אם יעמדו ימים רבים לא יתקלקלו, ובימינו אלה כבר התקינו במקומות רבים בארץ המדושה צינורות המביאים מים (וואסער לייטונג) ויד הממשלה נטויה לתקן ולהטיב הבאת מים במדה מרובה.

פרק ב.

ירושלים עיר הקדש.

א. ירושלים עיר הקדש מקום מקדש ה' המכוון כנגד שער השמים, כמ"ש בפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ה כל המתפלל בירושלים כאלו מתפלל לפני הקב"ה ולפני כסא כבודו ששער השמים הוא שם, מקום הקדוש הזה היא מרכז האומה הישראלית כמ"ש בירושלמי סוף פרק מרובה אמר רבי יהושע בן לוי ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו עיר שמחברת ישראל זה לזה שם ירושלים ניתן לה מפי הקב"ה כמו שכתבו חכמינו ז"ל בראשית רבה פ' נ"ו

דעיין רש"י ז"ל סוף ספר יחזקאל כי אברהם קראה יראה (בראשית כ"ב י"ד) ושם בן נח הוא מלכי צדק קראה שלם (שם י"ד י"ח) לכן שיתף הקב"ה שתי השמות וקראה ירושלים והוא שמה העצמי ונקראת כן גם בפי כל העמים, ויש לה בדברי הנביאים עוד שמות ותוארי הכבוד.

ב. בצאת ישראל ממצרים לרשת את ארץ הקדושה עלו בני יהודה על ירושלים וישרפוה באש, (שופטים א' י"ח) ואת היבוסי היושב בה לא יכלו להוריש עד בא דוד המלך ויורש אותו וישכון בירושלים אחרי שמלך בחברון שבע שנים, הוא בנה בה את היסוד לבית המקדש ושלמה בנו גמרו ועשה את ירושלים לעיר כלילת יופי משוש כל הארץ, העיר הקדש נחרבה ונבנתה הרבה פעמים, ומאז גורשו בני ישראל מלהסתפח בנחלת ד' היתה ירושלים בידי עמים שונים, ועתה בעזר השם ירושלים של מטה בנויה בהוד והדר וכל עם ולשון יכסוף להיות לו מקום נחלה בעיר הקדש כמבואר לעיל פרק א, ובונים בה ארמונות ומגדלים בתי תפלות וכנסיות, תיירים באים אליה תמיד מארבע כנפות הארץ לראות את עתיקותיה אשר אין על עפר דוגמתם, בערב חנוכה תרע"ח באה העיר הקדש תחת ממשלת ענגלאנד וכהיום היא מתגדלת ומתרחבת מיום ליום והיא עתה עיר גדולה ומפוארה רוכלת עמים והמסחר מתפרץ בה, והיא מרכז הממשלה של ארץ ישראל.

ג. מחזה העיר הקדש מחוץ היא נאה מאד וטרם יבא האיש אל תוכה בהיותו על ההרים אשר סביבה יראה אותה מתנוססת לפניו בהוד יפיה ותפארתה, ולבב האיש הישראלי מלבד כי יתמלא רגשי קדש בכי ושירות, עור עיניו תשבענה מהדר נועם זיוה, זאת העיר כלילת יופי, מתוך הבתים יאדמונות ישתרע המגדל הגדול של המסגד העומד על מקום בית מקדש תפארתנו השמם, ועליו תפול ראות עיני האדם בראשונה, יהמו מעי האיש הנלבב בזכרו כי פה עמד מקדש הקדש ונגלה כבוד ה', מה נחמד הי' למראה המקום הנורא הזה אף מרחוק, נכון הי' הר בית הי' בראש ההרים.

ד. ירושלים של עכשיו בכללה היא עיר אחת, ובפרטה נחלקת לשתים, האחת היא ירושלים העתיקה, ירושלים המוזכרת בספרי הקדש והיא מוקפת חומה גבוהה דלתים ובריח, וכאשר יבואר לפנינו, ומה שנבנה חוץ לחומה היא ירושלים החדשה אשר היא בנויה על סגנון ומעם האירופאי עם רחובות רחבות להילוך עגלות ולסיעת אוטומבילים, וצדי הרחובות מתוקנות למדרם רגלי אדם מוספות היטב או סדורות אבני מחצב.

ה. התפתחות חלק העיר הקדושה הזאת החל בראשית המאה הנוכחית, כי עד הזמן הזה שררו בארץ הקדושה מלכים שלטונים ושרים בוערים ולא נתנו לב להכניע את הערבים הפראים אשר מררו את חיי יושבי הארץ ונתנו התיתם עליהם, אמנם בבא הסולטאן עבד אל מג'יד על כסא המלוכה והוא היה אוהב חסד וחמלה, נטה קו להטיב את מצב יושבי אה"ק וסוריא. והושיב פחות וסגנים בכל העיירות, וברשותו הושיבו מלכי אירופא את צידיהם (קאָנזולאַטען) בירושלים ועי"ז רבו העולים מכל אומה ולשון להאחז בארץ הקדושה, וגם המון תיירים החלו לבא אליה, ומאז הרבו גם אחינו בני ישראל מארצות פזוריהם לעלות אל ארץ הקדושה לשכון כבוד בתוכה, או זקנים אשר נדב לבם אותם לבלות

ירושלים העתיקה עם החומה והשער
מצד צפון

ירושלים החדישה (רחוב יפו)

שארית ימיהם על אדמת הקדש בתורה ועבודה, או סתם חובבי ארץ הקדושה, ואצילי בני ישראל כמו השר מו"ה משה מונטיפיורי ע"ה ומשפחת שרי רוטשילד ודומיהן השקיעו הון רב לבנות בתי מחסה ובתי חולים ושאר מוסדות בתוככי ירושלים עיר הקדש והישוב היה הלוך וגדל, עד כי לא מצאו העולים בתי מעון די מחסורם, אף כי בתי דירתם היו צרים ודחוקים, אבל לא היו מספיקים לכל העולים, והיה צר להם המקום בירושלים, המצב הזה העיר את רוח איזה אנשים מהאשכנזים לקנות אחוזת נחלה במגרשי העיר וחוצה הלאה משער יפו, ולבנות שם בתי דירה, ויקראו את החלקה הזאת »נחלת שבעה« על שם שבעה מיסדיה, ואחריהם השתתפו בשנת תרל"ה הרבה אנשים ונעשו לחברה נקראת »מאה שערים« במספר בני החברה ויבנו בתים וישבו בם בשלום ושלוה באין מכלים דבר, ובזמן קצר נוספו עוד חברות רבות מעדת האשכנזים והספרדים לבנות בתים במגרשי העיר הקדישה חוץ לחומה ובנו שכונות ורחובות שלימות ויקראו להן שמות עבריים, לא עברו שנים רבות והנה נבנתה ירושלים חדשה מחוץ לחומת העיר לשני רוחותיה, והחלו גם יחידים לקנות אחוזת נחלה ולבנות להם בתים לשבת, גם בנו שם בתי כנסיות ומדרשות ובתי טבילה, והמתנדבים בעם מבני הגולה אשר נדבו לבנות בתים בעבור הכוללים איש על דגלו ובתי מוסדות שונות ובתי ספר, גם הם בנו בירושלים החדשה, ובתוך כך בנו גם אנם יהודים בתים וארמונים, כנסיות ובתי מלון, מחוץ לעיר, כאמור למעלה, ועי"ז הוטב גם מצב הפרנסה והמסחר מתפרץ למדי, והרבה מיושבי עיר העתיקה עזבו את בתיהם שם ובאו לשבת בעיר החדשה כי שם בתי הדירה גדולות רחבות ידים, וככה מתרחבת ירושלים החדשה יום יום והיא עתה עיר נושבת רבתי עם, עם רחובות ושוקים נאים, מדת שטחה גדול עתה חמש ושש ידות כמדת העיר העתיקה, בה חניות ובתי מסחר גדולים כמו בעיירות הגדולות שבאירופא, בתי הלואות וחילוף כספים ובתי מלון גדולים, בתי חולים ובתי נכאתי, בתי הצירים ממשלות האחרות ודומיהן.

ו. **חלק** העיר החדשה החילה להבנות בראשית המאה הזאת כאמור למעלה, והיא בנויה רק בצד צפון וצד מערב מחוץ לחומת עיר העתיקה, ובמזרחה ובדרומה הגם שבימים הקדמונים היה שם גם כן חלק עיר ירושלים כנזכר להלן בפרק הסמוך, אבל עתה אין שם רק כנסיות ובתי תפלה לאמונות נכריות גנות ופרדסים נאים ומתוקנים בנחל קדרון ועמק יהושפט.

פרק ג.

חומות ירושלים

א. **בזמן** בית שני היו שלש חומות סביבות ירושלים כמ"ש ביוסיפין פרק ס"ג והחריבם טיטוס כנזכר שם פרק צ"א ואז היה להר ציון הומה בפי עצמה כמ"ש פרק צ"ה, ועיין בשו"ת מהר"י טראנו תשובה ל"ז שהביא ראי' מנפי שבועות פרק ידיעות הטומאה שבהר המשחה עשו חומה עליונה לחיזוק ולשמירת העיר מפני האויב ואז הי' קבר חולדה הנביאה בתוך העיר ר"ל בתוך החומה שעשו

ימים

ימים רבים אחרי מותה, וכן קברי מלכי בית דוד בתחלה היו חוץ לחומה שכן היו קורין לה ציון עיר דוד, ושוב הקיפוה והכניסוה תוך לחומה, מפני כבודם לא פגע ולא נגע אדם בהם מעולם אף שאין קוברים המת בירושלים אלא מחילה היתה מוציאה את הטומאה לנחל קדרון עכ"ל.

ב. וכן כתב בספר כפתור ופרח פ"ו דבתוספתא ב"ב סוף פ"ז **איתא** דקברי מלכי בית דוד וקבר חולדה הנביאה היה בירושלים ואנו רואים דהיום אינו כן ומתרץ עפ"י מימרא דפרק המוכר את הספינה אמר רבה אמר לי האי סבא ירושלים קמייתא תלתא פרסי הואי דאז הי' קבר חולדה וקבר מלכי בית דוד בירושלים ע"כ, וכ"כ בתשובות רדב"ז ח"ב סי' תרל"ג, וכתב בספר חבת ירושלים דלפי זה היה נמשך ירושלים קמייתא מהעיר הקדש הבנויה עתה למזרח ראש הר הזתים ששם קבר חולדה הנביאה ולדרום ששם מלכי בית דוד, וקבר זכריה שהוא בשיפולי הר הזיתים וכן בית החפשית של עוזיהו המלך ושעשה לו בית בבית הקברות היו אז חוץ לחומת ירושלים קמייתא ע"כ.

ג. החומה השלישית בנה הורדוס כי הוא הקיף את ירושלים חומה חוץ לחומות העיר, והוא חידש ג"כ את בנין העזרה וסתר בנין עזרא ואמרו חז"ל מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין יפה מימיו, והחומות האלה והבתים אשר בקרבן נחרבו ויש מהן כהיום עוד שרידים אחדים בחוצות ירושלים החדשה.

ד. ההומה המקפת עתה את ירושלים העתיקה אשר אורך היקפה ארבעה קילא- מעטער היא בנויה על יסודות החומה הראשונה שבנה שלמה המלך ע"ה, ובפאת מזרחית דרומית וכן בפאת צפונית מזרחית ישנם אבנים גדולות וארוכות מן שבעה עד שנים עשר מעטער וכנראה הם שרידי חומת שלמה אשר עליהן נאמר (מלכים א' ה' ל"א) אבנים גדולות אבנים יקרות, והחומה הזאת נהרסה בחרבן הראשון ושוב נבנתה ונהרסה כמה פעמים עד האחרון שתיקן אותה סולטאן סולימאן מלך הטורקי בשנות רצ"ג—רצ"ט, והיא נפלאה ונחמדת למראה.

ה. גובה החומה שנים עשר מעטער ובה שלשה וארבעים מגדלים, משם ציפים למרחוק שלא יבא צר ואויב בשערי ירושלים, בהחומה יש חורים וסדקים בנוים, מתוקנים לירות בחצים ואבני קלע על האויב שלא יתקרב אל החומה, ועתה העיר היא מוויינת בכלי נשק החדשים כמו שממציאים מעת לעת, במקומות הרבה מהחומה תקנו מקום להלוך אנשים, ועולים עליה במדריגות על ידי מעקות ברזל וכן על החומה יש מעקות ברזל שלא יפול הנופל ומשם רואים יופי עיר הקדש והמחוזות והרי הקדש:

פרק ד.

שערי ירושלים

א. בחומה המקפת את ירושלים העתיקה יש שמנה שערים. במערב יש »שער יפו«, שם מרכז המסחר של העיר החדשה והעתיקה, שם המון אנשים וקול

וקול רגשת המולת סוחרים ודומיהן לא ישבות, קרוב לשער הזה הם בתי הבאנקים הגדולים ובתי המסחר הפאָסט והטעלעגראַף, סמוך להשער מגדל מורה שעות נחמד למראה, יש קוראים לשער הזה »שער חברון« כי דרך שם יכולים ללכת לחברון גם כן, השער הזה הי' ככל שערי העיר בעמודים וקשת על גביהם למשקוף הדלתות, אבל בשנת תרנ"ט לבקשת קיסר ווילהעלם מלך אשכנז הרשה הסולטאַן הטורקי להרוס את הקשת עם החומה שעליו ונשאר השער פתוח לאויר השמים, וזהו לכו השיאו להשחית בחומת העיר ולא חמל על יופי העתיקות שבהשער מחמת שאיפת נפשו הרחבה לכנוס להעיר כשהוא רכוב על סוס ורומחו בידו כאבותיו נוסעי הצלב בשנת תתנ"ו שהשחיתו את העיר הקדושה, הפתח שאצל השער נשאר כמו שהיה.

ב. בצפון יש שלשה שערים, א. »שער החדש« ובערבי בב אל ג'דיה, ב. »שער שכם« ובערבי בב אל עמוד, ר"ל שער העמודים על שם העמודים הבנויים בצד פנים של השער, על העמודים יש כתב ערבי ישן כי השער הזה נבנה במקום שער עתיק בשנת רצ"ו בזמן סולטאן סולימאן. השער הזה מורכב משני מגדלים, בחלקו העליון נראים שרידי קשת עתיק שמיחסים אותו חוקרי הקדמונית לשער שנבנה בחומת אגריפס, השער הזה הוא אחד השערים היותר חשובים בעיר העתיקה שם מקום שוק התבואה. יש קוראים לשער הזה »שער דמשק« כי דרך שם הולכים גם לדמשק. ג. »שער הורדוס« ובערבי בב אל זהירה או »שער הפרחים« על שם פתוחי הפרחים באיזה מהאבנים אשר במגדל השער הזה.

ג. במזרח יש שני שערים. א. »שער האריות« על שם שני זוגי האריות (סמל הסולטאַן סולימאַן) הבולטים מאבני החומה משני צדי השער, ובערבי בב אל איסבט ר"ל שער השבטים על שם שבדרך הזה נכנסו השבטים לרגל, ב. »שערי רחמים« והוא על הר המוריה ר"ל הר הבית, והשער הזה חוא כפול ר"ל גם על הר הבית בפנים יש שער גדול לעומת השער הזה, ויורדים אליו במדרגות מן הר הבית והערבים קוראים לו בב א צ'הירזה ר"ל שער גב ההר, ושני שערים יש לשער הרחמים לשער צפוני יקראו בב א תובה ר"ל שער התשובה ולדרומי בשם בב א רחמה ר"ל שער הרחמים. ולפי דברי חכמי היהודים הם שערי הרחמים אשר כונני ידי שלמה המלך ע"ה לגמול חסד בא' מהם לחתנים ובא' לאבלים עיין מס' סופרים סוף פ' י"ט וכ"כ בעל כפתור ופרח ויש אומרים שהוא שער המפקד (נחמיה ג' ל"א), השער הזה הוא סגור ולכן יש משערים שהוא שער המקדש החצון הפונה קדים (יחזקאל מ"ד א. ב.) והוא סגור, וכתב כפתור ופרח שהוא שער שושן שנקרא כן בדברי חז"ל על שם צורת שושן שהיתה חרותה עליו (מדות פ"א משנה ג') וכתב שלפני השער הזה מתפללים ומשתחוים בני עמנו ע"ש וכ"כ הר' בנימין מטודילו במסעותיו והר' יצחק חילו בספרו שבילי ירושלים שהיו ג"כ בדורותיו ששם עמדו היהודים להתפלל, ובימים ההם עוד לא נגלה המקום שאצל כותל המערבי כאשר יובא להלן ולכן התפללו שם, וכהיום קשה להתקרב אל שער הרחמים כי כל השטח הזה מלא מקברי הישמעאלים.

ד. השער הזה הוא נפלא בבנינו מאד, מוזוזותיו הם בנויות מעמודים עתיקים בני אבן אחת, והערביים אומרים שאותם נתנה מלכת שבא למלך

שלמה, השער הזה הוא סתום כאמור למעלה אטום בבנין אבנים וניכר צורת הפתח בעמודיו והקשת שעל גביהן ובסיסי העמודים הכל בפטודי ציצים ופרחים יפים, לפני השער בפנים נמצא אולם גדול בנוי אבנים גדולות וחזקות בקשוט יפה ויורדים אליו במדרגות כנזכר.

ה. בדרום יש שני שערים: א. »שער ציון« ובערבי בב א נבי דוד, שער הנביא דוד על שם קברי מלכי בית דוד הנמצאים מחוץ לעיר מול השער הזה, ובדרך שער זה יוצאים גם לחברון ולכן יש קוראים לו בערבי בב אל חליל כי הערבים קורין לחברון חליל ר"ל אהוב על שם אברהם אוהבו ית"ש, ומשם תשפיל החומה לעמק נחל קדרון. ב. »שער האשפות« ובערבי בב אל מעריבה על שם המערבים היושבים ברובע הקרוב לשער הזה, ונקרא גם שער הקטן כי השער הזה הוא קטן מכל השערים.

פרק ה.

חוצות ירושלים

א. הכניסה לירושלים העתיקה בלתי אפשרית רק על יד אחד משערי החומה, לפנים היו השערים נסגרים בלילה בדלתות הברזל אשר להן, ובנשות צללי ערב לא ערב איש ללכת מקיר העיר וחוצה מאימת הערבים הפראים, וכהיום השערים תמיד פתוחים, מעבר השני של השערים מתחילים תיכף הרחובות ושוקי ירושלים, והם צרות מאד מלאות חניות ותריסין בסגנון עתיק כנמצא בדברי חכמי הש"ס, החניות הם בשני צדי הרחובות וברובן אין בהן כדי כניסה לחמור הקונים רק הקונים עומדים בחוץ והחנונים מושיטים הסחורות לחוץ לכן הרחובות מלאות תמיד צאן אדם, לכל סוגי הסחורות יש רחובות מיוחדות כמו שוק של מוכרי תבואה, של פירות ושל מיני מאכל, של צרכי הלבשה והנעלה, של צורפי זהב וכסף והדומה לאלו. הרחובות רובן כפות בנויות על גביהן, ועל הכפות בנוים הבתים, ולכן הרחובות רובן הן אפלות ואור צר יבא דרך ארובות המעטים אשר בהכפות הפתוחות לאויר השמים, הבתים גבוהים משלש וארבע עליות זו על גבי זו.

ב. הבתים בנויים מאבנים אבני מחצב ורובן אינן מסוידות בחוץ וכן כפותיהם אבן, יש אשר הגג שוה ונוח להשמש אדם מרוצף אבנים או סיד, נמצאים עוד המעגילות שבהם היו מעגלים את הגגות אחר ירידת הגשמים להשוות את טיח הסיד, עיין מכות ריש פרק ב' דף ז' ברש"י ותוס' שם, וכהיום עושים רובן בסיד הנקרא צעמענט המתקשה וחזק כאבן. הרבה גגות מוקפים מעקות בנויות והבתים סמוכים שאפשר לילך מגג אחד לחבירו כמו שנמצא בדברי חכמינו ז"ל לענין עירובין, רצפת הבתים בפנים היא מאבני מחצב או אבני סיד הקשה יפים, ומצויירים.

ג. חחצרות שבהם עומדים הבתים הם כתוך מבואות והמבואות הם פתוחות לשווקים הגדולים, חצר אחת משמשת לכמה דירות שהם סביבה, בחצר נמצא בור אחד או יותר אשר אל תוכו נקווים מי הגשמים היורדים בימות החורף דרך סילונות ומרזבות מהגגות ומהחצר, הבורות הם במעבה האדמה בנויות

מאבנים בעגול או ברבוע ומסויידים בסיד שאין מאבד טפה ולמעלה הם מכוסים ורק פי הבור פתוח ומעלין המים ע"י דליות קשורים בחבלים או ע"י פומפא, והמים הם צלולים ומתוקים וטובים מאד לשתיה ולבשול, ואינם מתקלקלים אף אם עומדים זמן רב. המדרגות אל העליות הם תחת אויר השמים והם מאבני מחצב כי צרכי בנין מעצים הם יקרי המציאות בארץ כי צריך להביאם ממרחק או מחיץ לארץ באניות, והאבנים נמצאים בכל מקום והם נוחים לחצוב ולתקן מהם הכל לצורך הבתים, בהרבה דירות ישנות נמצאות עוד מטות לשביבה מאבנים בלומר בכותלי הבית יש חורים ארוכים כמדת איש ועמוקים בתוך הכותל, לנוח ולישן שם.

ד. רחובות הרבה יש בירושלים העתיקה ולכולם יקרא בשם, יש רחובות ראשיים ויש רחובות קצרות סמטות ומבואות, והעם היושב עליה שוכן לשבטיו, היהודים ברובע שלהם, וכן המושלמים והנוצרים והארמנים. וכל המקום אשר תדרך כף רגלי אדם בירושלים העתיקה יש לו איזה יחס לספרות הקדומה לתנ"ך ודברי הימים משני בתי המקדשות והזמנים שלאחריהם.

ה. המקום אשר ירושלים העתיקה עומדת עליו היום היא אמנם המקום האמתי אשר עליו עמדה ירושלים של דוד המלך עליו השלום אבל האדמה אשר עליה אנו צועדים עתה ברחובות ירושלים אינה זאת שהיתה בימים האלה כי מאז נחרבה העיר כמה פעמים ונבנתה על תלה על חורבות הבתים שנהרסו, וכבר חפרו מתחת קרקע העיר במקומות שונות ומצאו בתים ורחובות שלמות, ולכן עתה העיר הקדש גבוהה יותר מהר הבית ובימי קדם, בזמן הבית היה הר הבית גבוה יותר מהעיר הקדש, כמו שמבואר הרבה פעמים בדברי חכמינו ז"ל לעלות מירושלים להר הבית, וכ"כ כפתור ופרח פ' מ"א עי"ש, וברדב"ז ח"ב תרל"ש נשאל ג"כ ע"ז דמדברי חכמנו ז"ל משמע דהר הבית גבוה מירושלים והרי היום הוא בהיפך, והשיב כי ב' דברים גרמו לזה, האחד מה שמבואר למעלה כי מחמת שבנו את העיר על החרבות הישנות נעשית גבוהה, והשני כי בהיות הגויים כבשו את הבית ערו ערו עד היסוד בה שלא יהיה גבוה ממקום שלהם, ולפי שהמקום מקום מדרון הגשמים היו שוטפים מדי שנה בשנה את העפר תיחות ומוליכין אותו עד קרקעית הר הבית, גם מלכי הישמעאלים היו חופרין כדי לגלות יסודות הבית לבנות עליהם חומות הבית והביא ראיה מדתנן ביומא דף נ"ג ע"ב אבן שתיה גבוה מן הארץ ג' אצבעות ושאל את הישמעאלים ואמרו לו כי גבוה ב' קומות ויותר, אלא שנאכלה קרקעית הר הבית עי"ש, אמנם תבנית העיר כהיום והרחובות והשוקים לא נשתנה איזה מאות בשנים, ועיין מס' עירובין דף ק"א ע"א: דהיו רחובות שרחבן שש עשרה אמה.

פרק ו.

הר הבית

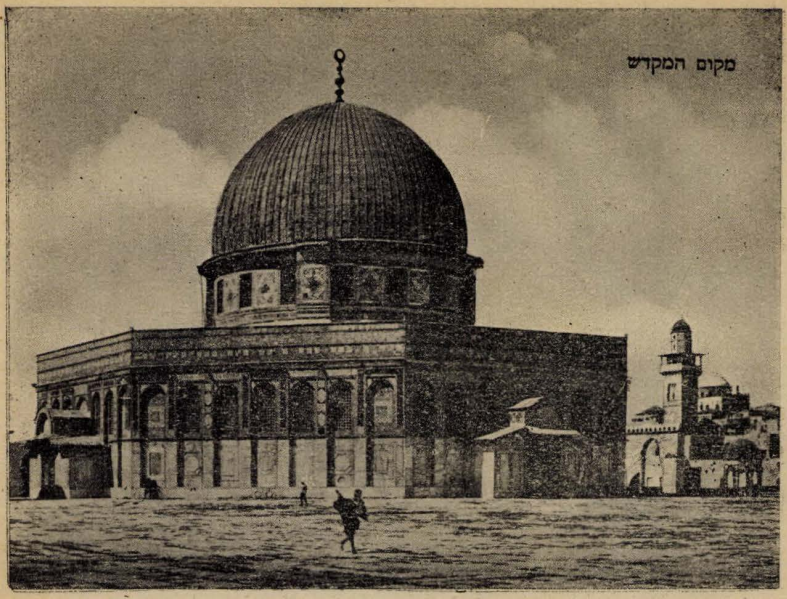
א. הר הבית הוא הר המוריה ככתוב בדברי הימים ב' ג' א', ההר הקדש הזה הוא מוקף חומה מימות דוד המלך ושלמה בנו, כי דוד בנה את

היסודות ושלמה גמר את הבנין ומה שבנה דוד לא שלמו בו ידי זרים, ומבנין שלמה יש עוד איזה שרידים כאשר יבואר להלן.

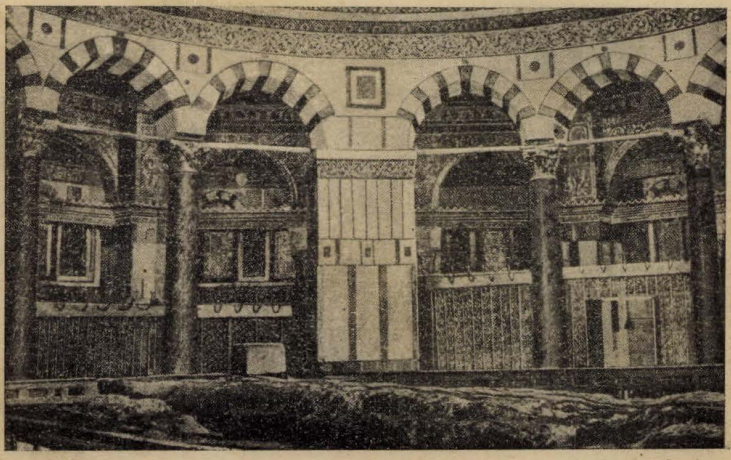
ב. הר הבית עומד במקצוע מזרחית דרומית של ירושלים, ולכן חומות העיר של אותו המקצוע הם גם כן חומות הר הבית, ורק בצד מערב וצפון יש חומות מיוחדים להר הבית, וזה לשון טוב הארץ, והנה המקום הקדוש הזה והנורא בית מקדשנו ותפארתנו נודע גם היום והוא שטח גדול באורך וברוחב במזרחית דרומית של ירושלים עה"ק והיינו שהמקום הקדוש משוך למזרח ולדרום עד היקף חומת העיר דשם ובצד מערב וצפון הוא בנין העיר וסמוך למקום המקדש יש במערב וצפון בנינים גבוהים וחזקים ונמצא מקף חומה מכל הצדדים, ויש שערים שנכנסים לבית המקדש. ובכלל צד היקף צד מערב היא הכותל המערבי הקדושה הנשאר לפליטה בו' ע"כ, עתה החומה אינה מקפת את הר הבית כלו רק עד בנין המחכמה (בית משפט דת המחמדים) על יד שער הגדול המערבי של מקום המקדש הנקרא בערבי באב אל סילסלה ר"ל שער השלשלת והוא מצפון לכותל המערבי, ומשם והלאה נעלם הכותל מתחת לקרקע העיר ירושלים של עכשיו, כינה זאת על מפת ירושלים העתיקה אשר ערכתי לפניך.

ג. מדות ריש פרק ב' הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה כו' שם פרק א' חמשה שערים היו להר הבית שני שערי חולדה מן הדרום קיפונוס מן המערב טדי מן הצפון שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה ע"כ ובכפטור ופרח פרק ו' אחרי שהאריך בבניני בית המקדש כתב וז"ל, מכל זה יראה כי מה שאנו רואים בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה שהם כותלים מחומת הר הבית עד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית כו' וכן ניכר שער קיפונוס למערב ושער צפון שהוא שער טדי אינו ניכר שאותו צד נחרב ע"כ, ועיין לעיל פרק ד' אות ג'. ומה שאמרו חז"ל שהר הבית הי' חמש מאות אמה על חמש מאות אמה אין הכוונה שהי' ממש מרובע באורך ורוחב, וכפי המציאות עתה כך הם מדותיו, צד המערבי שהוא הצד היותר ארוך ת"צ מעטער, צד המזרחי תע"ד מעטער, צד הצפוני שכ"א מעטער צד הדרומי רפ"ג מעטער, וכל השטח יכיל קמ"א אלף תקפ"ב מעטער מרובע.

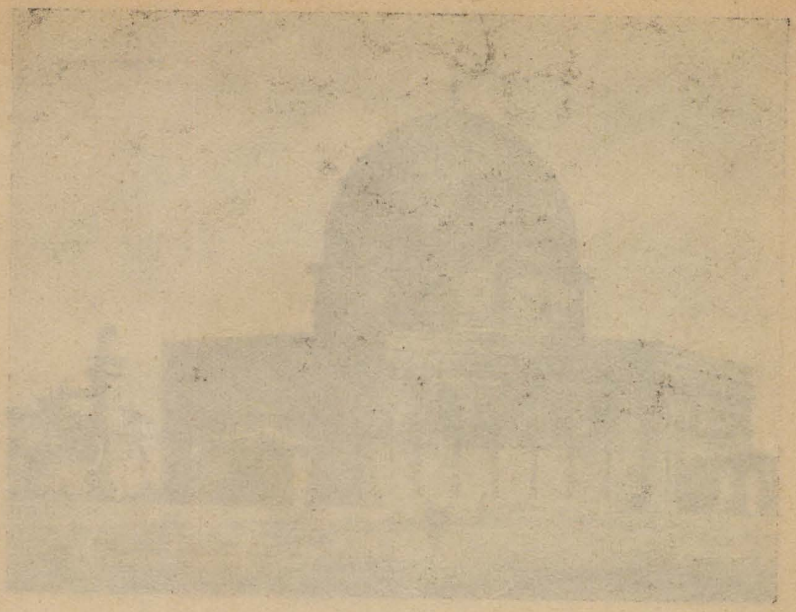
ד. הר הבית הוא קדוש בקדושתו הקודמת וכל איש ישראל שומר את תורתו אינו מציג כף רגלו עליו כי המקום בקדושתו אומד אף לאחר חורבן הבית, ואנחנו טמאי מתים, והנכנס להר הבית חייב כרת ר"ל כן פסק אביר הרועים הרמב"ם ז"ל בהלכות בית הבחירה פרק ז' להלכה, ואף שהראב"ד השיג עליו ואמר שאין איסור כרת בזה, אמנם אנחני קבלנו פסק הרמב"ם ועיין מגן אברהם סי' תקס"א והרדב"ז אחר שנתברר לו גבול של הר הבית עד מקום שמותר ליכנס עשה שלשלת של ברזל ברחוב שעולה אל הר הבית לסימן שעד השלשלת מותרת הכניסה ולא יותר, ולפנים לא היו מניחים הגוים לילך לישראל על הר הבית, וה"ה השר מוה' משה מונטיפיורי ע"ה שרצה לבקר את המקום הזה נגד רצון חכמי ישראל שבירושלים ופזר ממון הרבה עד שקיבל רשות מהממשלה על זה ולבסוף נתחרט וקיבל נזיפה ונתרצו לו החכמים, ובזמנינו יש רשות מטעם הממשלה גם לישראל ליכנס לשם, וקלי הדעת המון החפשים שפרקו מעליהם עול תורה עולים

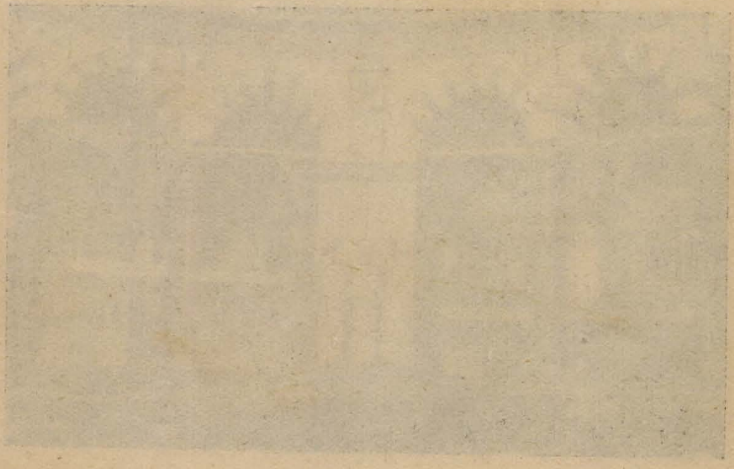

מקום המקדש (מסגד הסלע)

אבן שתיה (בפנים המסגד)

על הר הבית למרות האזהרות מרבני העיר שנדפסו על לוחות גדולות ותקועות על כותלי בתי כנסיות ומדרשות שהכניסה לשם אסורה באיסור כרת, ושומר נפשו ירחק מהם.

ה. וזה לשון הרב בעל כפתור ופרח בפרק ששי, אחר שהענין כן הנכנס היום שאנו טמאים במקום הבית חייב כרת והסכים בזה מוהר"ר ברוך ז"ל גם כי אמר אלי בירושלים כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו שרבינו חננאל (יחיאל) דפריש ז"ל אמר לבא לירושלים והוא בשנת י"ז לאלף הששי ושיקריב קרבנות בזמן הזה, ואני מטרדתי להשלים עמו המלאכה לא שאלתיו מה נעשה מטומאותינו ואנה הכהן המיוחס, אנכי בדרך לפני שילה שב למקומי נזכרתי הלכה שאין לחוש על הטומאה כדאמרינן בתמורה י"ד ע"א שקרבנות צבור דוחין את השבת ואת הטומאה כו', עיי"ש ועיין מזה בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רל"ו שבימינו נתעוררו חכמי הדור אודות הקרבת קרבנות בהר הקדש בירושלים, והעלו בפלפולם שאין שום דבר מעכב, ובכ"ז נמנעו מלעשות דבר גדול כזה.

פרק ז.

מקום המקדש

א. על מקום שעמד בית מקדש תפארתנו עומד כהיום מסגד רחב ידים ונקרא מסגד הסלע ע"ש שגבנה לפי המסורה המקובלת על פני אבן שתיה שהיה במקום קדש הקדשים כמ שאמרו חז"ל יומא דף נ"ג ע"ב והבנין הזה הוא בנוי כפה גדולה ולכן נקרא ג"כ כפת הסלע, או מסגד עמר על שם מי שבנה אותו כאשר יבואר להלן, ויש עוד בהר הבית בנין נפלא הנקרא »מדרש שלמה« ואין אתנו יודע טעם קריאתו כך רק כן נקרא בפי ההמון מימות קדם, במעבה הארמה תחת הבנינים האלו יש בנינים נפלאים כיפין על גבי כיפין כאשר יבואר לפנינו בס"ד.

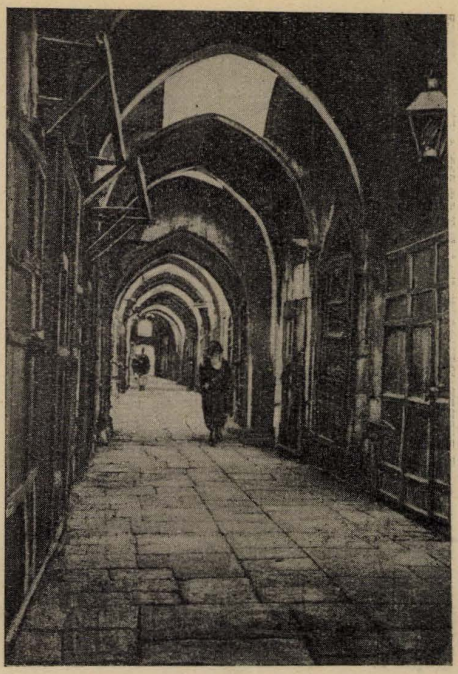
ב. בספר אלה מבעי ל'הגאון מהר"ם תיון כתב כי הבנינים האלו בנה סולטאן סולימאן וכתב דכן שמע מהמלומדים של הישמעאלים, ושהוא גלה את מקום של כותל המערבי כי הוא אחרי שכבש את העיר הי' דר במערב מקום המקדש וראה כי מובילים לשם אשפות כרחוב ומקרוב ונודע לו כי הוא מצות מלכים הקודמים אשר שאפו לכסות את מקום כותל המערבי שלא יכלו להתריבו, והוא עשה משפטים באנשים המביאים האשפות, והתאמץ לפנות משם העפר והאשפות עד שנתגלה כותל המערבי וכי אחרי כן צוה ליהודים לבנות בית המקדש כבראשונה על הוצאותיו והיהודים לא רצו באמרם כי הם מאמינים ומקוים שהבית יהי' בנוי לנו מאת ה' מן השמים עיי"ש באריכות ובס' חבת ירושלים העתיק דבריו עיי"ש.

ג. ובספרי חוקרי א"י האחרונים העתיקו דברי הרב המקובל מו"ה יצחק חילו בספר שבילי ירושלים וז"ל בית המסגד אשר על מקום המקדש נבנה ע"י מלך הישמעאלים עמר בן אל קטאב והוא כבש את הארץ מיד הערלים והוא גדר לבנות את חורבות ירושלים ויען כי הערלים עשו את מקום המקדש מקום אשפה לכן לא ידע עוד איש איה המקום והיה שם זקן יהודי אחד שגילה לו המקום אחרי

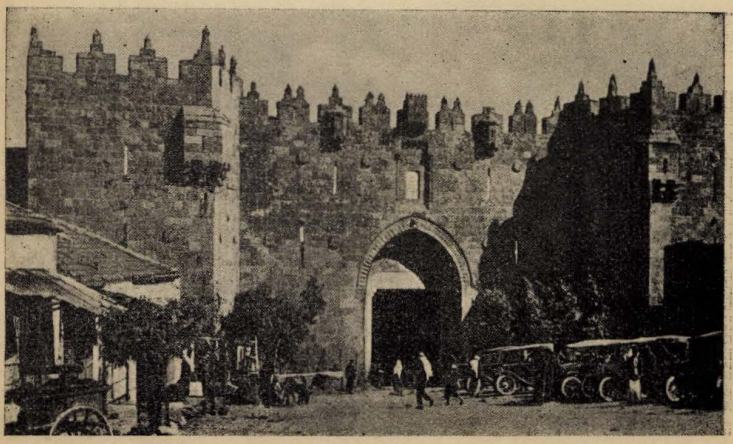
שנשבע לו המלך שישאיר את מקום כותל המערבי, והמלך טיהר את המקום ההוא ובנה שם היכל נהדר מאד והכותל המערבי השאיר כמו שהיתה והיא נקראת שער הרחמים והיהודים באים שם להתפלל והוא אחת משבעה דברים המצויינים בעיר הקדושה (עיין לקמן פרק י"ז אות ו') ע"כ, וכן בספרים אחרים קדומים ידובר אודות בנין כפת הסלע, וכי הצלבנים העמידו עליו שקוץ משומם כי הם דימו שזה הבית שבנה שלמה, ואם כן לא דברו נכונה המלומדים הישמעאלים להגאון מהר"ם חגיז, כי סילטאן סולימאן הי' במאה הרביעית לאלף הזה וא"כ הוא מאוחר הרבה.

ד. באשר כבר ביארתי אמורה לנו הכניסה להר הבית באיסור כרת ר"ל, ואין באפשרותנו לראות את הבנינים אשר עליו ואשר בארץ מתחת, והעתקתי בזה מספרי קורות ארץ ישראל וספרי מסעות החדשים מה שכתבו אודות המקומות האלו וז"ל: באמצע הר הבית בערך חתנשא חצר רמה בנויה אבנים בגובה ארבעה מעטער והיא מרוצפת אבנים חלקות ויפים בשטח כ"ד אלף תנ"ה מעטער מרובע, ועולים אל החצר הזה מכל צד במדרגות וקשתות יפות, החצר הזה הוא מקום »בית המקדש הראשון והשני« ובאמצע החצר הזה עומד המסגד המתנוסס ברוב הוד ויופי הנמרא בערב »קיבעט א כאחארא« ר"ל כפת הסלע על שם אבן שתיה אשר הכפה נבנית סביבו, המסגד הזה הוא בנין גדול בעל שמנה צלעות, אורך כל צלע היא עשרים מעטער, מדתו בפנים באלכסון נ"ג מעטער והקיפו ק"ם מעטער, והוא הדור ומפואר בעמודים וכפות מקושטות מאבנים יקרות מכמה מיני גוונים וחלונות יפות ושערים ופתחים מפליאים המסגד הזה נבנה בשנת ד' אלפיט שצ"ז ע"י עמר בן אל קטאב חמיו של מחמד נביא הישמעאלים, ולפי אגדת קצת ערביים נבנה בשנת ד' אלפים תקכ"ג על ידי עבד אל מאליק אבן מירוון ועל השערים יש כתובות ערביות משנת ד' אלפים תמצ"א, המלך סולטאן סולימאן הוסיף לפארו ולקשטו בשנת ה' אלפים שכ"ב, כפת המסגד מבחוץ היא מלוחות של עופרת, גבהו שלשים מעטער ויש בפנים מול אותה כפה עוד כפה שניה גבהה י"ח מעטער ורחבה כ' מעטער, ובין ב' הכפות יש דלת ומדרגות לעלות.

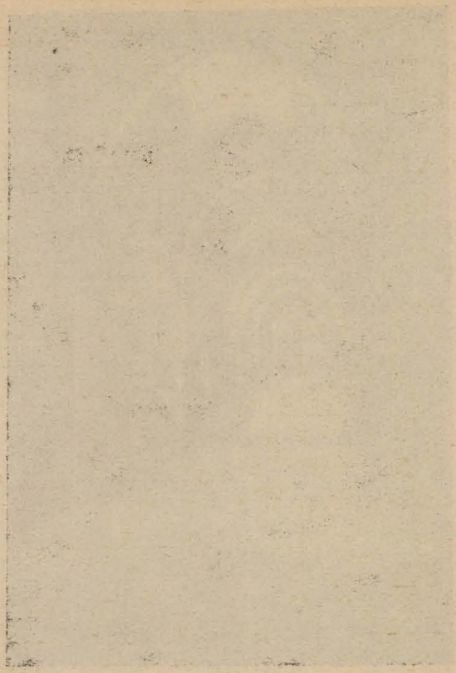
ד. בפנים מתחלק המסגד לג' חלקים מהודרים ומקושטים, בזהב ואבני חפץ, מבהילים את הרעיון ומפחידים את עין הרואה, באמצע המסגד מתחת לכפה מתרומם ה»אבן שתיה« ממעל לרצפה אשר סביבו, האבן שתיה מה שנראה ממנו בחוץ אינו גבוה במדה שוה יש מקומות שהוא גבוה ויש מקומות שהוא נמוך, ארכו י"ז מעטער ורחבו י"ג מעטער גבהו מן מעטער ורובע עד שני מעטער ואינו מקוצע ועלים ויורדים בו, בתוך הסלע ר"ל אבן שתיה חצוב צנור פתוח לבור שנמצא תחתיו, הבור הזה הוא כתמונת מערה חצובה בתוך הסלע ויורדים אליה במדרגות רחבות ערך מעטער וחצי, קרקעית המערה נמוכה מרצפת המסגד ערך שלשה מעטער וחצי, המערה היא מרובעת שבעה על שבעה מעטער בערך, גבוה מן מעטער וחצי עד שני מעטער וחצי בערך, באמצע המערה נמצא טבלא עגולה בהרצפה העשויה יש לבן וכאשר ידרכו עליה מרגישים שיש תחתיה מקום חלול, החוקרים משערים שעל כלע הזה היה בנוי מזבח החיצון, מצפון לסלע יש בור והוא מתאים אל בית המטבחים שהיה שם, הבור אשר בצפונית מערבת מתאים אל בית הטבילה ובתי הכבוד שהיו שם, הבור שבדרומית מזרחית מתאים

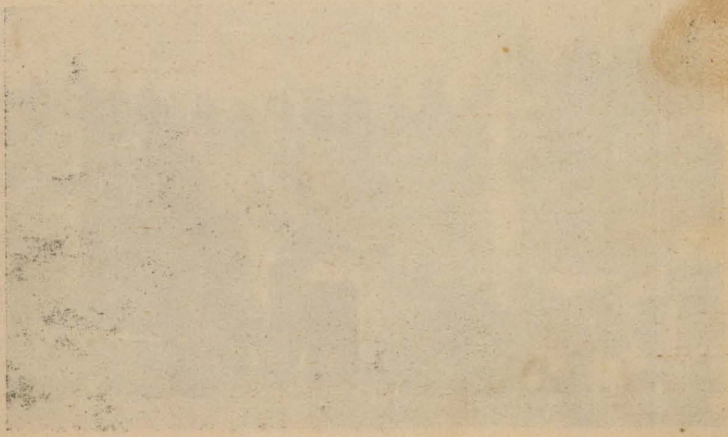

רחוב בירושלים העתיקה
(הדרך לכותל המערבי)

שער דמשק

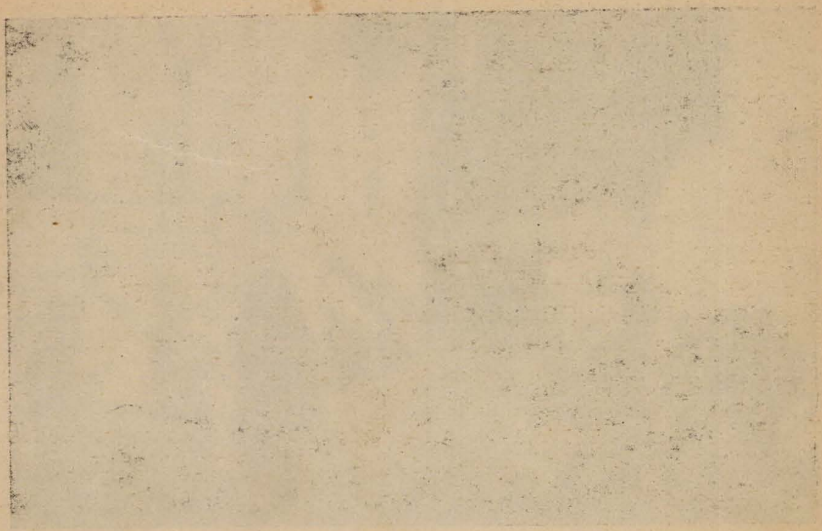

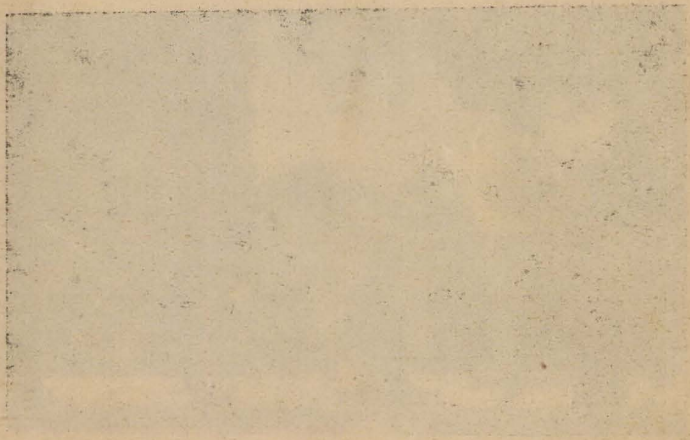

כותל המערבי

מדרש שלמה

אל מקום הכיור שהי' נשקע בגלגל אל הבור, יש מתחת לרצפת המסגד תעלה אל נחל קדרון והוא מתאים אל האמה אשר הוזכרו חז"ל אשר הדמים הנשפכים ירדו לנחל קדרון. ובחצר מסגד הסלע נמצאות כפות אחדות, בנינים בורות ובריכות מים ועצי ברושים.

ו. **בחצה** הדרומי של מקום המקדש עומד המסגד הנקרא בפי היהודים מ ד ר ש ל מ ה ובפי הערבים »מסגד אל אקצא« ר"ל מסגד הקיצוני ארכו שמנים ורחבו נ"ה מעטער, והרבה בנינים נספחים אליו, והוא בנין יותר קדום ממסגד הסלע שעל מקום המקדש, פני הבנין הזה הוא אל צפון ואחוריו בנוי בחומה החיצונית של הר הבית, עבד אל מאליך שבנה את המסגד א צחרא כאמור למעלה הוא צפה את דלתות המדרש שלמה זהב, אבל אבו דלאפר אל מסקור הסיר את ההזב ובדמי שויו תיקן את המסגד שנהרס ע"י רעידת אדמה, הפתחים אל המסגד והעמודים והכותרות והאולמים אשר בתוכו הם יפים עד להפליא, דרך פתח אחד בצד ימין המסגד יורדים במדרגת אל מערות גדולות ורחבות ונקראות »אורוות שלמה«, הכפות בנויות על עמודים חזקים, ומשערים כי במקום הזה היו בנוי בית שלמה ותחתיו היו אורוות סוסיו, (לפי דברי חכמינו ז"ל במדות הר הבית ובנינו היו במקום הזה לשכת הגזית ששם ישבו הסנהדרין כסאות למשפט) במלחמות היהודים עם הרומאים מצאו הרבה יהודים מפלט למו בבנינים האלה, דרך פתח קטן הנמצא בקצה המערבי מגיעים אל אולמים אחרים, מתחת לאורוות שלמה נמצאים עוד מערות בתואר אולמים, אחד מהבנינים הסמוכים אל המסגד נקרא ק ב ת ז כ ר י ה ואומרים הערביים ששם נהרג זכריה הנביא, ועוד שם בקצה הצפוני סמוך לחומה בנין »מחכמה« והוא מקום משפט דת המחמדים, ומעות הוא ביד מי שאומר כי במקום הזה הי' לשכת הגזית.

ז. **יש** בהר הבית עוד שערים אשר לפי ההשערה מזכירים עליהם את שמותיהם העתיקות מכתבי הקדש ומדברי חכמי הש"ס וגם השערות על מקום עמידת בית שלמה ואולם המשפט ששם היה כסא שלמה ובית יער הלבנון (מלכים א' ז' ב'), ע"כ העתקתי בקיצור מספרי חוקרי קדמונית החדשים יאין אתנו יודע האמת עד יבא מורה צדק.

פרק ח.

כותל המערבי

א. **כותל** המערבי שריד מבית מקדש תפארתנו מתל תלפיות, תל שהכל פונים אליו, כל איש ישראל הבא לירושלים עיר הקדש ראשית דרכו אל הכותל המערבי, כותל המערבי לא נחריבה ולא שלטו בה ידי זרים כמו שאמרו חכמינו ז"ל בשיר השירים רבה הנה זה עומד אחר כתלנו אחר כותל מערבי של בית המקדש למה שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם ושער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם, ובאיכה רבתי על פסוק היו צריה לראש אמרו כי אספסיאנוס כשכבש את ירושלים מסר ארבע רוחותיה לארבע שריו להחריבם ורוח המערבי

לפנגר

לפנגר הערבי וגזרו מן השמים שלא יחרב לעולם למה ששכינה במערב ולא החריבו, ואמר לאספסיאנוס כי לכן לא החריבו כדי שידעו באי עולם כחו של אספסיאנוס מה החריב עיי"ש.

ב. בשמות רבה פרשה ב' אמר רב אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו ע"כ ונזכר זה המאמר עוד הרבה מקומות בדברי חכמינו ז"ל במדרשות במדבר פ' י"א ובשיר השירים רבה ובזהר שמות ה' ע"ב, ובירושלמי ברכות, ואדם מישראל אשר יגיש אליה יתמלא פחד הדר גאון ה' לבבו יהמה ויתפלל ברגשת הלב בזכרו כי עומד עתה מול שער השמים במקום שהתפללו אבות העולם, וזה לשון הרמב"ם ה' בית הבחירה פ"ב יסודה ביד הכל שהמקום שבנה דוד ושלמה את המזבח הוא המקום שבנה אברהם אבינו ע"ה את המזבח ועקד עליו את יצחק בנו והוא המקום שבנה נח את המזבח כשיצא מן התיבה והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל ובו הקריב אדם הראשון קרבן ומשם נברא ע"כ. ושלמה המלך עליו השלום התפלל שתקובל תפלת כל איש אשר יתפלל במקום הזה, וכפעמון מקשקש בלב האיש הישראל מאמר חכמנו ז"ל לעולם אין השכינה זזה מכותל המערבי.

ג. כותל המערבי הוא הלק דרומי מחומה המערבית של הר הבית כנזכר לעיל פרק ו' אות ב' וכ"כ בס' כפתור ופרח שאותם הכותלים הנראים לנו הם חומות הר הבית ודעת הרדב"ז ח"ב שו"ת תרצ"א כי הכותל הדרומי והכותל המערבי הם מעזרה עצמה עיי"ש.

ד. אורך הכותל שמבקרים אותו ומתפללים על ידו הוא כ"ח מעטער, ואינו ממש כנגד כפת מסגד הסלע שעל אבן שתי' ר"ל מקום המקדש רק נמשך קצת לצד דרום, יש שם כעשר אמות אצל הכותל לצד דרום מקום נגדר באבנים ולא יניחו את היהודים לבא שמה ואומרים כי הרדב"ז ז"ל הי' לו שם גילוי שכינה ומאז היהודים מתפללים ובוכים שם בקול צעקה ע"כ גדרו הישמעאלים את המקום ההוא בכותל אבנים כי הוא סמיך למקום מושב שופטיהם אשר על מקום לשכת הגזית באמרם כי היהודים מבלבלים את דעתם בצעקותיהם, רוחב החצר המרוצפת אשר לפני הכותל ערך שלשה ומחצה מעטער, מאחורי החצר הזה נמצאות חצרות ובתים משמשים הכנסת אורחים לערבים הבאים מארצות המערב מאפריקא, מבתים האלה יש מערות הנמשכות אל תחת הר הבית וסכנה לדדת אליהם, ורבינו עובדיה מברטנורא באגרותיו כתב וז"ל: ובקרן מזרחית צפונית של בית שם פנה אחת מאבנים גדולים וגבוהים והעמודים רבים מאד עד שנלאתי מהלוך עד סוף כל הבנין ההיא כי רב הוא ומלא עפר אשר השליכו שמה מהריסת הבית ובית המקדש עומד ע"ג אותן האבנים ובכל עמוד ועמוד יש נקב להכנים בו הבל ואומרים ששם היו קושרים הפריס והאלים של זבחים ע"כ, וכבר נמצא זה לא כביר אבירי לב מבני עמנו אשר ירדו שמה וסיפרו דברים נפלאים אשר עינם ראתה מערות וכפות גדולות ורחבות ויש אשר השתבחו שראו במערות האלה ארון של אבן גדול מאד ומכסה אבן עליו מלמעלה גדול ובכבד וכ"כ בס' תבואות הארץ ובס' מסעות משה רמז על גמ' סוטה דף ט' משנכנה מקדש ראשון נגנז אהל מועד קרשיו קרסיו בריחיו ועמודיו ואדניו והיכא אמר רב חסדא אמר אביתי תחת מערות של היכל

עמודים וקשתות ציצים ופרחים, ואל תחליף הילני המלכה הזאת בהילני אם קאנ־
שמאנטין שהתנצרה והיא ובנה עשו רשע לישראל.

ו. **יוסיפום** בספרו מספר מפאר ויופי המערה הזאת והיתה מפורסמת בעולם מאין דוגמתה, ואם ננית שזאת היא מערת כלבא שבוע או בלי ספק כוונתו על מערה אחרת בלתי נודעה לנו כהיום. כי הרבה מערות נעלמו מאתנו, ועיין לקמן פרק י"ח אות ז': וכשבילי ירושלים (או"מ) שחיבר מהו' יצחק ב"ר יוסף חילו העיר על שבעה דברים המצויינים בעיר הקדושה, והם מגדל דוד היכל שלמה קבר חולדה הנביאה, קבר המלכים, היכל הילני המלכה, שער הרחמים וכותל המערבי ע"כ. ולפי השערת חוקרי קדמוניות כוונתו במ"ש קבר המלכים על המערה הזאת הנקראת מערת כלבא שבוע וכי באמת היא קבר המלכים, והרא"מ לונץ בספרו ירושלים משער כי כלבא שבוע הי' אחד מבני הילני המלכה ולכן נקראת המערה על שמו בפי ההמון.

פרק יח.

מערת שמעון הצדיק ומערת סנהדרין

א. **ממזרח** למערת כלבא שבוע (קברי המלכים) נמצאת »מערת שמעון הצדיק«, שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה. היה כהן גדול וישמש בכהונה גדולה ארבעים שנה אחר ארבעים שנה לבניו בית שני, חמשה נסים תמידיים היו בבית המקדש בימיו, לשון של זהורית מלבין, גורל של לד' עלה בימין, נר מערבי של המנורה לא כבה, איש המערכה שעל המזבח הי' דולקת בכח תדיר אלא שבין ערבים מוסיפין ב' גזירי עצים, וברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים עיין יומא ל"ט ע"א, בכל יום הכפורים נכנס עמו לבית קדש הקדשים זקן אחד לבוש לבנים ויצא עמו (וכתבו התום' סוף מנחות בשם ירושלמי דשכינה היתה), ושנה שנת נכנס עמו לבוש שחורים ולא יצא עמו, ואמר מיד שימות בשנה ההוא וחלה ז' ימים אחר החג ומת, עיין יומא שם, וקראוהו חנניה גם עדו, בימיו עלה אלכסנדר מוקדן על ירושלים להתייבה והי' אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד ויצעקו אל ד' ויצא אליו שמעון הצדיק לבוש שמנה בגדי כהונה, ועמו זקני ישראל וכאשר ראה אלכסנדר את שמעון הצדיק ירד מעל המרכבה והשתחוה לפניו ויתמהו עבדיו ושריו וירגזו על ככה, ויאמר להם המלך לאמר, המלאך ההולך לפני בחזיון לילה במלחמותי הוא בדמותו ותוארו כאיש הזה, ואם אינני רואה אותו או אינני מנצח, ויכרת המלך ברית עם שמעון הצדיק ויביאהו הכהן וזקני יהודה וירושלים וירא את בית ד' ויאמר ברוך ה' אלקי ישראל אלקי הבית הזה ויבקש המלך משמעון הצדיק שיעשה לו לזכרון דמות דיוקנו ושישימו אותו בין האולם ולמזבח ויאמר לו הכהן שאסור לנו להעמיד בבית ד' שום פסל ותמונה אבל זכר גדול מאשה שאלת נעשה לך שכל הכהנים שיולדו בשנה זו יקראו אלכסנדר על שמך, וייטב בעיניו הדבר ויתן המלך זהב לרב לבדק הבית וישתחו לד' ויצא, עיין סדר הדורות.

ב. **בפרוזדור** של המערה יש מקוה מים חצוב בסלע ההר וסילונות חצובים

ג. 3. גם

גם הם בהסלע שעל ידיהם נקוים מי הגשמים אל המקוה, בימים לא כבירים תקנו והגדילו את המערה שהיתה בימים הקדמונים קטנה וצרה ונכנסים אל תוכה בפישוט ידים ורגלים, ועכשיו תקנוה מנדבת נדיבי עמנו ועשו מדרגות אבן רחבות לרדת אל המערה, גם את הגל שעל הקבר תקנו ובנוהו וסיידוהו והתקינו בו מקום לעשות הדלקה לעלוי נשמת הצדיק הזה גם תלויים שם פמוטות להדליק נרות תמיד, המערה הזאת היא עתה ברשות ישראל ושמש אחד משגיח שם תמיד.

ג. זה לשון ספר שערי ירושלים מערת שמעון הצדיק משירדי כנה"ג ואשתו, חדר החיצון מרובע ובו מקוה מים חצוב מאבן ומזה החדר לשני ומן השני יש פתח קטן נכנסים בו בפישוט ידים ורגלים ובאים לחדר השלישי אפל ולוקחים עמהם נרות, בכותל מערב ארון ארוך מעוך בארץ אצל הכותל ועליו גל אבנים קטנים ובכותל מזרח כמותו והוא ארון אשתו וכל החדרים חצובים מן ההר כאבן אחר והמערה הזאת נמסרה ביד ישמעאל אחד ועשה פתח מסוגר וכשהיהודים באים לשם לוקחים ממנו המפתח ולוקח כ' פארים לגלגלת, ע"כ.

ד. בשנת תרל"ט קנו שני העדות שבירושלים האשכנזים והספרדים השדה והמערה אשר בו וכל העין אשר בגבולו וגם המקומות הסמוכים לשם ובנו שם בתי מחסה לעניי ישראל והכל עתה ברשות ישראל כאמור, ונוהגים בירושלים לילך על קבר שמעון הצדיק ביום כ"ח תשרי יומא דהילולא שלו כדאיתא ביומא ל"ט ע"ב, וביום ל"ג בעומר ובאסרו חג של שבועות, ושם מגרש גדול ועצי זית לרוב וחצר נאה ומתאספים לשם המון חוגג, גם עושים שם תגלחת לבניהם הקטנים למעלה מג' שנים, בשמחה וצהלה, בל"ג בעומר ובכ"ח תשרי, ועתה גם ערב רב עולה אתם כאלו הי' איזה חג לאומי, וששים ושמחים שם בשמחה של הוללות, גם הערביים באים שמה למכור מיני מאכל וזה בעוונות מכאיב הלב ביותר כי בני עמנו באים אל משכן הצדיק הקדוש הזה ומתגאלים באכילת נבילות וטריפות, מי בקש זאת מידכם רמוס חצרות קדש ולחלל שם שמים בגלוי, (בפנים המערה ראיתי אזהרה בדפוס מהרב הראשי שמזהיר להבאים על מקום הקדש הזה שלא יקנו בשר ומיני מאכל מהערביים שמוכרים שמה.) אמת כי הוא היה הכה"ג המצויין שהתפלל ביותר בעד בית המקדש שלא יחרב (ירושלמי יומא פ"ה) אבל הלא הי' גם קנאי בעד תורת ה' ולבעבור זה נקרא הצדיק ואיך לא יבושו בשער הבאים על קברו ועושים מעשים רעים נגד התורה ורצון הצדיק הזה.

ה. סמוך למערה הזאת יש מערה אחת עזובה ושכוחה חצובה בסלע עם עמודים ואומרים ששם התפלל הרמב"ן ז"ל, אבל אין הכוונה ששם הי' ביהכ"נ שלו כי הוא הי' בתוככי ירושלים העתיקה כאשר יבואר לקמן פרק י"ט אות ג' אבל אפשר כי באיזה זמן מהזמנים הי' שם בית תפלתו.

ו. מצד הצפוני של מערת שמעון הצדיק נמצאת מערה אחת חצובה ג"כ בסלע ההר ובה כ"ג כוכין בהכתלים סביב ונקרא בפי העולם »מערת סנהדרי קטנה« על שם כ"ג קברים שיש בה כמספר סנהדרי קטנה. או אולי קברו שם סנהדרי קטנה ששמשו ביחד בזמן אחד או לאיזה סבה אחרת, ויתכן לומר שהיו מערות קברים מיוחדים להם לסוגי אנשי השם וכמו שאמרו במו"ק י"ז ע"א עיילוהו למערתא דחסידי ולא קבלוהו עיילוהו למערתא דדיניי וקבלוהו ע"כ וכמו כן הי'

להם

להם בירושלים מערות קברים שלא קברו שם רק סנהדרין, רחוק משם מהלך חצי שעה יש מערה של ע"ב כוכין ונקראת מערת סנהדרי גדולה חדרים לפנים מהדרים וכוכין ואצטבעות הכל במחצב הסלע מעשה אומן הפלא ופלא וו"ל שערי ירושלים מערה של סנהדרי גדולה הצוב בהר והוא פלאי חדר החיצון הוא כמו עזרה מרובעת והכתלים והתקרה הם חלקים כמו בית ממש ארכה ורחבה כשמנה אמות והפתח רחב הרבה ולפני הפתח למעלה פטורי ציצים ופרחים והיא אין בה שום קבר ובאמצע כותל אחד יש פתח כמו פתח בית שממנו נכנסים לחדר גדול מרובע ובכתלים סביב נחצב כוכים מלאים אבנים קטנות תחתים שניים ובזה החדר יש שני פתחים אחד בכותל מזרחי בו נכנסים לחדר אחד מרובע מלא כוכין סביב ובכותל דרומית פתח בו נכנסין לחדר השני כמוהו מלא כוכין סביב ובקרן מזרחית צפונית של החדר הגדול יש פתח בו יורדים מדרגות כעשרים למטה ולחדר אחד מרובע מלא כוכין סביב ובקרן מערבית דהזמית יורדים מדרגות למטה שם חדר קטן מרובע ומכותל אחד בולט שני אבנים ארוכים ואומרים ששם נגנזו שני ספרי תורות שם אין כוך, מנין הכוכין על כולן הם ע"א עכ"ל, כהיום קשה לשם הכניסה כי מונחות על קרקע המערות אבנים קטנות חמרים חמרים כי כן מנהג אנשי ארץ הקדושה להשליך אבנים על הקברות וכנזכר לעיל.

ז. **כל** השטח שאצל המערה הזאת עד סמוך להעיר ירושלים הקדושה נקרא כהיום סנהדריה על שם שני מערות של סנהדרין שנמצאים שם. ויש בגבול הזה מערות הרבה אין מספר ומהם מערות כלילות יופי חצובות בסלע ההר מפותחות צורים נאים בפתחיהן, אבל אין באים בחשבון כלל ואין מבקרים אותם ונסתמים והולכים מיום ליום ע"י עפר וצרורות וזבלים שמשליכים שם שכניהם הדרים שם ואין מי שישגיח עליהם, ועיין גמרא סנהדרין צ"ו ע"ב שעמון ומואב שלחו לנבוכדנצר שיבא לצור על ירושלים כו' שלח להם אם יבא לא יהי' לו מקום סביב לירושלים שיוכל הוא וחיילותיו לישב במקום מכוסה מפני הגשמים שלחו לו קבריהם של ישראל מעולין מפלטרין שלך מערות שלהם סביב לירושלים ובהן אתה וחיילותיך יכולין לישב עי"ש ועיין רש"י שם.

פרק יט.

בתי כנסיות ומדרשות בירושלים

א. **בירושלים** העתיקה יש בתי כנסיות ובתי מדרשות רבות, יש בית הכנסת מיוחס לרבן יוחנן בן זכאי, הוא בנוי בעומק הרחוב ויורדים אליו במדרגות והנשים נכנסים מהרחוב אל עזרת נשים שבו, בית הכנסת הזה נקרא »קהל ציון« הבנין שעומד עתה נבנה בשנת שמ"ו, ואליו נלוו עוד ג' בתי כנסיות »קהל תלמוד תורה«, »קהל קטן« »וקהל סטאמבול«, בבית הכנסת תלמוד תורה בצד מערב יש בית קטן מחזיקים אותו לקדוש מאד כי יש קבלה ששם נגלה אליהו זכור לטוב, וזה לשון שו"ת תשב"ץ חלק שלישי סימן ר"א ויש סמך וראיה שקדושת המקדש והעיר היא קיימת שעדייו הם עולים לרגל ממצרים וישאר ארצות ויש בזה רמז כו' ואמרו כי עדיין נשאר מהנסים שהיו בירושלים שלא אמר אדם

לחבירו

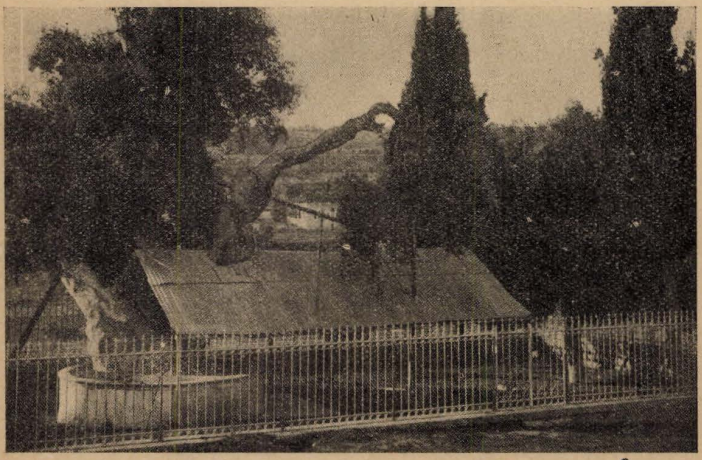
לחבירו צר לי המקום כי בבית הכנסת שבירושלים הם צריכים לאנשי המקום כל השנה ומתמלאת פה על פה בעת התקבץ שם בחג השבועות התוגים יותר מני מאות איש כלם הם נכנסים שם וישבים רווחים כי עדיין היא בקדושתה וזה סימן גאולה שלישית עכ"ל בלתי ספק כוונתו על אחד מבתי כנסיות אלו שהן עתיקות מאד או על כולן ביחד שהם סמוכות זו לזו ועוברים מאחד לחבירו, ועיין לעיל פרק ח בבתי כנסיות אלו מתפללים אחינו הספרדים וכהיום מעטים המתפללים בהם כי רוב העם דרים בירושלים החדשה.

ב. בית הכנסת בתורבת רבי יהודה החסיד, ונקראת »בית יעקב« הוא היותר גדולה והיותר יפה מכל בתי כנסיות שבירושלים, הכפה שעל בית הכנסת הזה גבוהה ל"ד מעטער מעל הרצפה והכפה נאחזת בקירות הבית מבלי להשען על עמודים, סביבות הכפה מבפנים גם כן מקום מוכן למתפללים וחלונות יש בה נשקפים על פני העיר למרחק רב, רצפת בית הכנסת היא אבני שיש וכן הבימה היא מאבני שיש ויש בה מנורות יפות ומנורת חנוכה של כסף על הבימה גדולה מאד וכבדה. מהחצר יכולין לעלות במדרגות על גג בית הכנסת סביבות הכפה ומעקת ברזל שם ומשם רואין מראה הנהדר של כל העיר והר הבית וסביבות העיר וההרים סביב לירושלים.

ג. תואר שם »תורבת רבי יהודה החסיד« מתייחס אל בית הכנסת הזה ואל החצר אשר עומד עליו ועל הבנינים שבתוכו משנות ת"מ מאלף הזה, לפנים היה החצר הזה ראשית הישוב של האשכנזים בירושלים והי' נקרא בפי הערביים בשם »דיר אַ שכנז« ר"ל חצר האשכנזים, ואחרי שנסגר בית הכנסת של הרמב"ן ז"ל שבנאו על מקום הפקר כמו שכתב באגרת שלו לבנו ז"ל ומצאנו בית הרב בעמודי שיש וכיפה פה ולקחנו אותו לביהכ"נ כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בתורבות זוכה והתנדבו לתיקון הבית וכבר התחילו לבנות ושלחו לעיר שכם להביא משם ספרי תורות אשר היו בירושלים והבריחום משם בבא התתרים והנה הציבו בית הכנסת ושם יתפללו כי רבים באים לירושלים תדיר אנשים ונשים מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות ביהמ"ק ולבכות עליו כי' ע"כ, ובית הכנסת הזה התפללו בו עד שנת שמ"ו ואז בעזונות נסגר ע"י רשעים עריצים ועשו מעזרת בית הכנסת חניות ובהחצר שמשו לכל מלאכה נמבזה והבית הכנסת עצמו עשו למסגד והעמידו עליו מגדל ועומד עד היום, ובשנת ת"מ החזיקו רבי יהודה החסיד מעיר שידלייץ ואחזות מריעו האשכנזים בתורבה הממוכה מצה צפון אל בית הכנסת הנסגר הזה והחצר, כי בימים האלה עוד היו התורבות הפקר לכל וזכה בהן, ויבנו שם בית הכנסת חדש והוא נקרא תורבת רבי יהודה החסיד עד היום, בשנת תפ"א התריבו הערביים את בית הכנסת הזה כי נשו החובות שהעדה האשכנזית היתה חייבת להם ולא היה לאל ידם לשלם, ואז נתבטל הישוב האשכנזי, זביטי ממשלת מצרים בשנת תקצ"ז השיג רבי אברהם שלמה זלמן צורך אחד ממנהיגי העדה האשכנזית בסיוע הרב ר' יוסף שוואַרץ בעל תבואות הארץ הרשיון לבנות מחדש בית הכנסת ובתי דירה בחצר הזה ויראו לו מנחם ציון, ובשנת תרי"ז השיג השר מר"ה משה מונטיפיורי רשיון מאת הסולטאן מושל המזרקי לבנות בית הכנסת גדול בתורבת רבי יהודה החסיד, ובשנה הזאת התחילו לבנותה, בעת אשר

מערת המכפלה

אשל אברהם

חפרו היסודות מצאו בעומק האדמה בנינים רבים ועמודי אבן גדולים ומטבעות זהב ובית מלא פכים קטנים לבנים, בעת יריית היסוד היו שרים רבים ונכבדים ועפ"י מקרה היה בעת ההוא הבארון אלפונז ראטשילד בן הבארון יעקב ראטשילד מפאריז שבא אז לבקר את העיר הקדושה, ונתכבד הוא להניח את אבן הראשה בהיסוד, יהר בתי החצר הם מוקדשים לבתי תלמוד תורה שם הישיבה הגדולה המפורסמת »עץ חיים« שם כהיום ערך יותר מאלף תלמידים הוגים בתורה מתינוקות של בית רבן ועד זקנים שוקדים על התורה, אמת מה נהדה, אשרי מי שיאחז בעץ חיים הוה להחזיקו לתמכו ולסעדו.

ד. עוד יש בית הכנסת גדול ויפה בעיר העתיקה נקראת »תפארת ירושלים« ובפי ההמון נקראת בית הכנסת של ניסן ב"ק (ניסן"ס שוהל) הוא בנה את בית הכנסת הזה אבל לא הספיק לגמרו ונגמר ע"י השתדלות מרן עיר וקדיש עטרת תפארת ישראל מרוזין זצלה"ה ונתחנך בשנת תרל"ב, בית הכנסת הזה גדול וגבוה יפה מאוד, סביב כפת התקרה יש עליה משם רואים את הר הבית כלו ואת חצר מקום המקדש ואת כל בניניו בדיוק הטיב גם את כל העיר והסביבה, ממול הבית הכנסת הזה נמצאת חצר הקראים ובה בית תפלתם הישן שאליו יורדים במדרגות קצרות ואין להם מנין להתפלל כי קללת הרב הקדוש בעל אור החיים זצ"ל רובצת בהן, כי נודע לו שטמנו את ספרי הרמב"ם תחת המדרגות למדרס רגליהם למען הבזותם ולכן קללם שלא יהיה להם עדה בירושלים לעולם, ואם באים יותר מעשרה נפש זכרים מתים מיד, גדולים מעשה צדיקים.

ה. בית מדרשו של הרב הקדוש בעל אור החיים, גם כן בעיר העתיקה באחד החצרות, בימיו הי' נקרא »מדרש כנסת ישראל« כבתוב בהקדמת ספרו פרי תאר, (בזמן אחרון הסבו את שמו לאיזה סבה) שם למד הרב הקדוש הזה ושהי' דומה למלאך ד' צבאות עם תלמידיו אדירי ישראל משם נצצו קרני אור עה מעון מרן הבעל שם טוב וידע את מדרגותיו והשתוקק להתראות עמו ושם לדרך פעמיו לירושלים עיר הקדש ובא עד סטאמבול ומן השמים נתעכב מליסע הלאה, בכותל מערב של בית המדרש הזה יש פתח לחדר קטן ואומרים ששם התבודד הרב הקדוש ז"ל, בשכונת בית המדרש הזה יש הבית שנולד בו האר"י הקדוש ז"ל ושם אינם מניחים לדור יחד איש ואשה רק זקן אחד דר שם, וביום ה' אב יומא דהילולא של האר"י הקדוש באים שמה ללמוד משניות וכתבי האר"י ז"ל.

ו. מדרש בית אל, ישיבה אשר יסד הרב המקובל מו"ה שלום שרעבי ז"ל בעל רחובות הנהר, וסידור התפלה ע"ד הקבלה, ואחריו נכדו הרב ר' אברהם חסיד, ויש שם ארון הקדש וספר תורה וכל חצות לילה עומדים להתפלל ולהגות בתורה וספרי קבלה, ומתפללים על דרך הקבלה, וכהיום נקראים »חברת המכוונים«.

ז. לבד מאלה יש בירושלים העתיקה בתי מדרשות וישיבות של הכוללים שלומדים ומתפללים בהם, אבל באשר כבר כתבתי לעיל פרק ב' אות ה' עיקר דירת אחינו בני ישראל כהיום היא בירושלים החדשה, שם יש בתי כנסיות ובתי מדרשות רבות של העדות ושל הכוללים, אשר בהם מתפללים והוגים בתורה יומם ולילה לא יחשו, כאשר מתחילין הותיקים להתפלל עם הנץ החמה (עיין ברכות

ט' ע"ב), כי בכלל בארץ הקדושה הרבה מתפללים בהנץ החמה (הנץ החמה בא"י הוא מאוחר מאשר בחוץ לארץ עיין לעיל פרק א' אות י"ג), אלו גומרים תפלתם באים מתפללים אחרים כתות זה אחר זה עד קרוב לחצות היום וכן מתפללים מנחה וערבית כל משך זמן התפלה.

ח. בתי כנסיות ומדרשות שבירושלים לבד מה שהם רבים לפי ערך רבוי עם ה' אלה היושבים בה אשר עלו מארצות פזוריהן, רבו עוד בעבור שנוי מנהגי ונוסחאות המתפללים, וכל עדה יש בית תפלה אחד או יותר שמתפללים בו לפי המנהג יהנוסח שהביאה עמה מארצות הגולה, יש כמה עדות אשכנזיות והם מתפללים בכמה נוסחאות כמו שהורגלו על אדמת נכר, וכן עדות הספרדיות אשר בהם יש הרבה סוגים, תימנים, פרסיים, ר"ל מארץ פרס ומדי, מערבים, ר"ל מארצות אפריקא הצפונית טונים, אלזשיר, מארוקקו, מסתערבים, הם המתייחסים להיות מבני בניהם של היהודים שנשארו בארץ עוד מזמן הבית ולא הלכו בגולה והם נקראים מורישקאם, והם מדברים בלשון ערבי ועלי הגולה קראום מסתערבים בלשון בזיון כלומר שנעשו ערבים, גורזיים, הם מארצות גורזיען וקוקאזוס, בוכרים, מארץ בוכארא ושורקעסטאן, בבליים, כגדדים, בני אדם צובה, לכל אלה יש בתי תפלה מיוחדים כאמור.

פרק כ.

חברון

א. חברון היא העיר העתיקה השנית אשר בארץ הקדושה תכנה ותכונן במהרה, כתב מסעות רבי בנימין מקבר רחל שש פרסאות לחברון אבל העיר חברון הקדומה היתה בהר והיא חרבה היום ובעמק היתה השדה ומערת המכפלה ושם העיר היום עכ"ל.

ב. אל חברון יכסוף ויהמה לב כל איש ישראל כי היא העיר הקדושה עיר קברות אבותינו הקדושים נוחי עדן, בה גר אברהם, שם העיר לפנים קרית ארבע, יהושע בן נון לכדה ויתנה לנחלה לכלב בן יפנה כאשר הבטיחו ה', בה נמשח דוד למלך על ישראל ושם מלך שבע שנים, השבים מגלות בבל התיישבו בה ובבנותיה (נחמיה א' כ"ב), לפני תורבן בית שני כבש חיל רומא את העיר וישרוף אותה באש ואת תושביה הרג לפי חרב ככתוב בס' יוסיפון במלחמות א'. בימי ממלכת הערביים נבנתה מחדש, להערביים קדושה העיר הזאת בעבור מערת המכפלה אשר אברהם אבי ישמעאל אביהם ספון שם, וקורים לה אל חליל ר"ל האהוב כלומר אברהם שהוא האהוב לה'.

ג. בימי הנוסע ר' בנימין מטודילא בסוף האלף העבר נמצא בחברון רק איש יהודי אחד, וגם בזמן רבי פתחיה המסבב לא היה ישוב יהודי בחברון, ובימי הרמב"ן בתחלת האלף הזה נראה שהיה שם קצת ישוב יהודי. בימים רבים אחר זה התחיל ישוב היהודי להתגדל בחברון והיו שם גדולי ישראל כאשר אזכיר להלן, אבל רק מעדת הספרדים, ויהודים אשכנזים לא היו בחברון כלל.

ד. בשנת תק"פ נקבצו לחברון כל חסידי חב"ד שישבו מקדם בצפת וטבריא והעולים מחוץ לארץ מחסידי חב"ד רובם התיישבו בחברון, בשנים האחרונות התחיל הישוב שבחברון להתמעט, אבל תמיד היתה העיר נושבת מאחינו בני ישראל קצתם עסקו במסחר והשאר ישבו על התורה ועבודת ה' וקבלו תמיכה מנדבות הכוללים, יושביה היו מעולם אנשי שם במדת גמילות חסדים והכנסת אורחים מדת אב זקן שיש לנו שם ואף הישמעאלים יושבי חברון מקדם היו מצויינים במדה זאת כמ"ש רבינו עובדיה מברטנורא במכתביו ע"ש.

ה. רחוב היהודים בחלק עיר העתיקה היה באמצע העיר כמו חצר אחד גדול מאד, בו בתים רבים וחצרות ושוקים קצרים צרים ובתי הדירה רובם היו מחדר אחד או שנים, תחתיים ושניים, חדרים קטנים וצרים בנויים אבן כמו בנקרת צורים, שער החצר הזה היה נסגר בלילה, וז"ל חבת ירושלים ת"ל זה משך זמן נתיישבו בחברון קהלת אשכנזים הרבה תלמידי חכמים גדולים ובפרט ק"ק ספרדים כולם יושבים בחצר אחד גדול ופתח החצר לצפון העולם ובתוכו חצרות ובתים ואופן בנינם פלאים מאד מועט מחזיק את המרובה שניים ושלשים עשויים ויש לקהלת ספרדים בית הכנסת מפואר וסמוך לה בית הכנסת לאשכנזים מפואר ומתפללים לצד צפון העולם נגד ירושלים וקורין המגלה בי"ד וט"ו וכמ"ש מהר"ם מאניז בס' אלה מסעי על חברון, ויש בדלת של פתח החצר חור למטה ואומרים שזה עושים זכר לנס היות שפעם אחת גזר שר אחד על היהודים שיתנו ממון סך רב ובמטבעות שונות וידע שאי אפשר בעולם שישיגו ואחינו בני ישראל התפללו לה' שירחם עליהם ויהי בבקר מצא הרב חור בדלת וכל הסך מעות מוטל במספר ובמטבעות הצריכים וכשנתנו להשר תמה על זה וסיפרו לו גופא דעובדא היכי הוי ונאמר לי שעדיין הדלת הישן ההוא מונח לזכר עולם, ומחצר היהודים הולכים בין שכונת הגויים ביושר למזרח אל מערת המכפלה הקדושה להתפלל שם אצל הכותל הסמוך לשער ששם החור ההולך לתוך המערה ע"כ, שני בתי כנסיות הנזכרות הן עתיקות מאד ונקראו בשם »אמת ליעקב« »וכנסת ישראל«.

ו. זה כתשעה שנים התישבה שמה הישיבה מסלובודקא בחורי חמד עם מנהל הישיבה רב גדול בתורה מו"ה משה מרדכי עפשטיין ז"ל שקיבץ וריכין פועלים לתורה, אבל אהה, כי בעת הפרעות בחדש אב שנת תרפ"ט ברחו לנפשם כל אשר יכול להמלט והרב הנ"ל ניצול בדרך נס והנשארים נרצחו נפש מידי הערבים הפראים. לבי לבי על חלליהם, בהיותי שמה בסיון תרצ"ג ראיתי את חורבן העיר ואת שוממות היכליה מקדשי מעט שתי בתי כנסיות עתיקות שהיו שם, כנזכר באות הקודם, הדלתות והחלונות וכל כלי הבתים נשברים, ספרי מקרא ש"ס ופוסקים קרועים לגזרים מונחים על הארץ, בתי הדירות שדרו אחינו נהרסים החלונות והדלתות נשברים, ואין עתה שום ישוב יהודי בחברון. כי אימת הערבים הפראים נופלת על כל רואה את העיר הקדש הזאת בחורבנה, הרב הנ"ל הסיע את הישיבה הזאת לירושלים עה"ק והוא היה מנהל לה עד עת פטירתו בשנה הזאת שנת תרצ"ד, ועתה מתנהלת הישיבה ע"י חתנו הרב מו"ה יחזקאל הי"ו כפי הנשמע רוצים בני עמנו להתיישב שוב בחברון ולכונן שם מחדש בית ישיבה ללומדי תורה.

פרק כא.

מערת המכפלה

א. מערת המכפלה היא מערה על גבי מערה כנזכר בעירובין נ"ג וברש"י על התורה במקומו ולכן נקראת מערת המכפלה, ויש עוד טעמים לחכמינו ז"ל לקריאת שמה מערת המכפלה, ובבראשית רבה פ' נח אמר ר' אבהו שכפף (פירוש שכפל) הקב"ה קומתו של אדה"ר וקברו בתוכה עי"ש, ולפי זה קבלה המערה שם זה מיד אחר שנקבר אדם הראשון בתוכה, והכתוב (בראשית מ"ט ל' נ' י"ג) קורא לכל השדה מכפלה.

ב. במערת המכפלה קבורים אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה, ולפי דברי חכמינו ז"ל (סוטה דף י"ג) מונח ראשו של עשיו לרגלי יעקב.

ג. כתב במדרש הנעלם בזו"ח פ' נח כי הנשמות הנכנסות לגן עדן עוברות דרך מערת המכפלה, ועיין ילקוט ראובני פ' חיי בשם מגלה עמוקות וצדה לדרך שכל התפלות אינן נשמעות עד שתעלה תחלה למערת המכפלה.

ד. על המערה בנויים בנינים רמים וחומה בצורה מקפת אותם בגויה בגובה י"ב מעטער מאבני גזית גדולות דומות לאבני כותל המערבי, בתוך החומה בנויים עמודים מרובעים, הסופר יוסף בן מתתיה כותב כי הבנין אשר מעל לקברי האבות בנוי כלו מאבני שיש יפים מאוד, וז"ל כפתור ופרח פרק י"א סביב המערה מרובע רבוע גדול וחומה גבוה מאבני המקום הקדוש בית המקדש, ומקובל שהוא מבנין שלמה ע"ה ע"כ, מעל לחומות העתיקות בנויות חומות חדשות, בפנות הצפונית מערבית ודרומית מזרחית בנויים מגדלי מסגדים בתי תפלה לישמעאלים ושם הבתים לכהניהם ולמשרתיהם.

ה. אצל החומה העתיקה יש כמו שער ובו נכנסים ועולים במדרגות אל המסגד אשר דרך שם אפשר לבא עד פתח מערת המכפלה, אבל הישמעאלים אינם מניחים לעלות לאשר אינני מבני אמונתם רק עד המדרגה השביעות ועומדים שם תמיד שומרים על המשמר, על המדרגות האלו אצל החומה עומדים היהודים ומתפללים, באחת מהאבנים הגדולות אשר בהחומה יש חור עמוק ומקובל בין בני עמנו כי החור הזה מגיע עד חלל המערה מקום מנוחת האבות הקדושים עיין לעיל פרק כ' סוף אות ה', וכ"כ הר"ע מברטנורא במכתביו וכ"כ בגלילות ארץ ישראל ומסעות ארץ ישראל ואהבת ציון, ולכן מורידים דרך החור פתקאות שעליהן כתובות שמות המתפללים ושמות שעבורם מתפללים, שמם ושם אבותיהם להפקד בדבר ישועה ורחמים ישועה פרטית איש איש ממכאוביו וקשי יומו, וישועה כללית בשוב ה' שבות עמו, (עיין רמב"ן במדבר מ"ה וז"ל יעוד כי הבא לפני אבי כל הנביאים ואחיו קדוש ה' והוא נודע אליהם בשמו יהיה לו בדבר הזה זכות וחיים כי בא בסוד העם ובכתב בני ישראל כו' עי"ש וזה שורש המנהג לכתוב שם המתפלל ולהניח על מקומות הקדושים).

ו. הרמב"ן ז"ל באיגרת לבנו שכתב מירושלים כותב כי פניו מועדות ללכת לחברון

לחברון העיר קברות אבותינו להשתטח כנגדם ולחצוב לו שם קבר עי"ש, ועשה את אשר זמם, ומקובל כי נקבר סמוך להשער והחור הנזכר באות הקודם והוא סמוך לקבורת האבות, וכן כתב בספר שבחי ירושלים ועוד ספרים.

ז. בתוב בסבוב רבי פתחיה וז"ל, והלך לחברון וראה על המערה ד"ל מערת המכפלה היכל גדול שבנה אברהם אבינו ויש בו אבנים גדולות בו, ונתן ר' פתחיה זהוב למי שמפתח המערה בידו להביא אותו לקברי האבות ופתח לו והנה על הפתח צלם ושלשה כוכין בפנים ואמרו היהודים שבעבו הזהר כי שמו שלשה פנרים בתחלת המערה ואמרו שהם האבות ואינם ושומר המערה אמר לו שהם, והוסיף לו עוד זהוב להכניסו במערה לפנים ופתח לו ואמר מעולם לא הנחתי לשום גוי להכנס בזה השער, והביא נרות ונכנסו לפנים וירדו במעלות וקודם לזאת המערה מבחוץ ירדו בחמש עשרה מעלות, ובאו לתוך מערה רחבה מאד, ובאמצע המערה פתח הקבר, והקרקע כלה סלע, וכל הקברות הם בחלל הסלע, ועל אותו פתח שבאמצע מונחים חתיכות ברזל עבין ביותר ואין אדם יכול לעשות כזה אם לא בידי שמים ורוח סערה יוצא מן הנקבים שבין ברזל לברזל ולא היה יכול לבא בנרות שמה, והבין ר' פתחיה ששם האבות והתפלל שם, וכשהיה שוחה על פני המערה היה רוח סערה יוצא ומשליכו לאחוריו, עכ"ל, וכ"כ בגלילות ארץ ישראל הובא בסדר הדורות כדברים האלה ממש, ורבי בנימין במסעותיו כתב שראה קברי האבות, ונראה שהטעוהו הישמעאלים.

ח. כתב מהר"ם חגיז בס' אלה מסעי וז"ל האר"י ז"ל קיים בקרית חברון ת"ו מערת המכפלה שהוא בתוך העיר ממש ומתפללים אחינו בני ישראל הדרים שם, אך תוך המערה לא היה אדם שנכנס שם מעולם ע"כ.

ט. השר מו"ה משה מונטיפיורי עם אשתו מרת יהודית שבקרו את ארץ הקדושה בשנת תקצ"ט בפעם השנית בקשו לדרת אל המערה מקום קבורת האבות ומושל העיר רצה למלאות רצונם כי מקורבים היו אל הסולטאן וקבלו ממנו רשות על זה, וכאשר נכנסו אל שערי בית התפלה הבנוי על מערת המכפלה נתאספו הישמעאלים וצעקו מרה והתחילו להכות היהודים העומדים בחוץ וקול ההמון הולך וחזק והמושל נבעת מאד, ומיד שבו לאחריהם ולא נכנסו הלאה, עיין באוצר מסעות באריכות, ויש שיחה בפי הבריות כי הראה להשומרים כתב הרשיון מאת הסולטאן שיש לו רשות ליכנס בתוך מערת המכפלה, וחרה אפם על הדבר בידעם כי מחמת קדושת המקום לא נכנס אדם בו מעולם, אבל הלא דבר המלך שלטון ולא יכלו לסרב, והנה מצאו תואנה ואמרו כי בכתב הרשיון נאמר אמנם שניתן לו רשות ליכנס אל המערה וא"כ איפוא יתנוהו להכנס אל המערה אבל לא יתנוהו לצאת ממנה כי היציאה מן המערה לא נזכרה בהכתב, מובן כי לא ניסה ליכנס אל המערה.

י. כתב הרא"ם לונץ בהוספותיו לספר תבואת הארץ וז"ל, בשנת תרמ"ב קבלו ששה שדרם נסיכי ורוזני אירופא הרשיון מהסולטאן לבקר את מערת המכפלה ר"ל את המסגד שעליה מבפנים, פתח ירושלים הלך לפניהם בלוית אנשי צבא לחברון להשקיט סערת ההמון ושתי פעמים בקרו השרים האלה את המסגד והתמהמהו שם כשלש שעות והיה אתם אחד מאחינו ושמו יוסף איסנדו קריגער

מזכיר ומליץ הפחה, והוא התחקה על כל תכונת הבנין העתיק והנפלא הזה וימדד את כל תאיו ומבואיו ויכתוב את הכל באר היטב, ובאופן כזה לא הצליח ביד איש לפניו, ומסר לנו מדות הבנין הזה באורך ברוחב ובגובה ותבנית העמודים הגדולים וחצאי העמודים אשר בו, וכי תכונת הבנין בתוארו ושעמו דומה לחלק העתיק של מקום המקדש בירושלים כי בטח בזמן אחד נבנו, גם תיאר את החצר ארכו ורחבו ומקום המסגד בו, וסיפר מיופי המסגד בפנים הפלא ופלא וכי יש בתוכו שלשה מבואים להמערה והם סתומים באבנים ומכוסים במחצלאות, ונמצאים שם ששה ציונים והישמעאלים אומרים כי הציונים עומדים מכוונים מול הקברים אשר בפנים המערה, ציוני אברהם ושרה עומדים בתאים בעלי שמנה קצוות בהאולם אצל פתח המסגד, ציוני יצחק ורבקה הם בפנים המסגד ושל יעקב ולאה בחדר מאחד קרוב לקצה הצפוני של המסגד, הציונים האלה הם מקושטים ומהודרים מאד, הישמעאלים מקדישים ומעריצים את קברי יצחק ורבקה אשתו משאר הקברים, לכן לא יכנסו לעולם בהתאים הבנויים סביב ציוניהם בהאמינם כי יקנאו לכבודם והאנשים אשר יהינו לבא אל תוכם ימותו או יוכו בעוורון, ומערת המכפלה הוא תחת הבנין וגם הישמעאלים לא ירדו עליה, רק דרך הארובות אשר ברצפת בית המסגד יורידו אליה מנורות דולקות ע"כ, ועיין בנמ' בבא בתרא נ"ח ע"א רבי בנאה הוי מציין מערתא, כי מטי למערתא דאברהם כו' עיי"ש, וכתב בפתור ופרח פרק י"א בשם תשובת רי"ף שפירושו שראה בחלום עיי"ש.

פרק כב.

אלוני ממרא ואשל אברהם

א. סמוך למערת המכפלה יש חורבות שונות והערביים קורים להם תרם רמת אל חליל כלומר מקדש רמת אברהם, מחורבת בית גדול אחד יש עוד נדבכים אחדים מבית גדול ורחב ידים, הבנין היא מאבני גזית גדולים עד חמשה מעטער ובכל צד יש צורת פתחים ואדנים ארוכים מאד של אבני גזית, בקצה צפונית מערבית בפנים נמצא בור עתיק בנוי מאבנים, כפי שמקובל הי' זה ביתו של אברהם אבינו ע"ה שהיה פתוח לרווחה, וזה הי' אלוני ממרא (בראשית) מקום מגורי אברהם, שם הי' מקום מילתו, וקצת יש שמקובל בידם כי בבית המדרש הקטן בחברון שנקרא בית המדרש של אברהם אבינו שם הי' המקום שנימול אברהם.

ב. נגד החורבה העתיקה הזאת יש בריכה גדולה עמוקה עם מים חיים ונקרא בפי ההמון בור טבילת שרה אמנו, סמוך לשם יש עוד ג' בורות ונקראו בפי הערבים ביר אברהם ביר יצחק ביר יעקב וכולם מים חיים.

ג. כתב בס' חבת ירושלים כי מעט רחוק מאהל אברהם מראים אילן בטנים אומרים כי זה הוא העץ שהשענו המלאכים תחתיו בכתוב והשענו תחת העץ (שם י"ח ד') ובספר שערי ירושלים כתב שאנשי ענגלאנד קצצו אותו אילן ועשו ממנו כוסיות וכלים נאים, ועיין חוט המשולש שהגאון מוה"ר נתן אדלער ז"ל הי' לו תחיבה מעין הזה ועשה אותן בית יד לאיזמל של מילה ואחר פטירתו נשאר ביד תלמידו הגאון חתם סופר ז"ל, ונפלאות ידובר בו עיי"ש.

ד. לא

ד. לא רחוק ממקום מערת המכפלה מראים קבר אבנר בן נר בכנסיה ישמעאלית סמוך להכותל ועליו גל אבנים בנוי ברבוע ארוך ומסוייד, בקבר אבנר נקבר ראש איש בשת כמ"ש בשמואל ב' ד'.

ה. אצל הדרך ההולך מחברון לירושלים קרוב לחברון יש דרך בלתי כבוש לצד שמאל, שם בריתוק חצי שעה יש בין הכרמים גן נחמד סמוך להר שם יש חצר מוקף גדר של ברזל ובתוך החצר אילן גדול וקן מאד, גזעו מוקף בנין אבנים מלא עפר וסיד, סמוך בעמודי ברזל שלא יפול, גם קומתו כפופה ונשען על עמודי ברזל, במקומות אשר הוא כבר נרקב סתמוהו בעפר סיד ויש בו עוד מקומות אשר הוא קצת רטוב ומגדל צמרת ענפים קטנים ועלים אשר התיירים קוצצים מהם לזכרון, והאשל הזה נקרא בפי היהודים אשל אברהם, והרוסים אשר בגולגלם נפל כל המגרש הזה ויש להם שם כנסיה ונזירים הדרים שם, הם אומרים כי זה הוא העץ אשר המלאכים השענו תחתיו ומראים הדרך אשר אברהם ליוה את המלאכים לצד סדום, סמוך לשם יש באר מים חים ומראים כי זה מן הבארות אשר חפר אברהם אבינו, האיכרים ממלאים כליהם מים מן הבאר ההוא עד כי ישאבו כל מימיו בכל בקר, ובלילה הוא מתמלא על כל גדותיו, אצל הבאר יש חפירה חדשה שחפרו בעומק יותר מן הבאר הישן למצא מים ולא מצאו.

פרק כג.

קברות הצדיקים בחברון

א. סמוך להעיר על הדר יש הבית הקברות אבל מחמת כי מנהג קדום בחברון שלא לחרות על מצבות הקברים מאומה, לכן לא נודע מקום קברות הצדיקים אשר טמונים שם רק בקבלה איש מפי איש, זולת על קבר הגאון ר' אלי' די ווידאש בעל ראשית חכמה יש גל של אבנים בנוי ומסוייד אשר תקנוהו חבורה אחת שנתייסדה לתקן ציוני קברות הצדיקים שנשחתו מרוב ימים, והשדה הזה נהפך לשדה ניר ולא נראה בו רק המצבה הזאת, רק סמוך לשדה הזה ניכר שהוא שארית שדה בוכים ששם מונחים על הקברות אבנים ארוכות בלתי מסותתות וכלי גלי אבנים רק שוות לקרקע עולם, שם בירכתי הבית החיים הזה בהיקף גדר ברזל קבורים הקדושים שנהרגו מהערביים הפראים בפרעות של חדש אב תרפ"ט, ועל קבריהם יש ציונים ימים כולם בתמונה אחת וכתוב על המצבות שמות הנקברים ה' ינקום דמם.

ב. כפי המקובל נקברים בבית החיים הישן הרב מו"ה יששכר בער בעל מתנות כהונה שהיה תלמיד הרמ"א ז"ל, (יש מפקפקים לומר שהרב הזה נטמן בעיר שעברשין וכ"כ נכדו בספרי אורי ויושעי), הרב מו"ה אברהם אזולאי בעהמ"ח זהרי חמה וחסד לאברהם זקינו של הרב חיד"א ז"ל, ואצלו הרב מו"ה אליעזר ן' ארחא קבורים במערה אחת והיא סתומה, הרב בעל אורים גדולים, הרב מו"ה מלכיאל אשכנזי שכתב עליו בשם הגדולים וז"ל שמענו מזקני שער שהרב ר' מלכיאל אשכנזי היה סיבה שידודו ישראל בעה"ק חברון ת"ו והשל"ה הקדוש בדף זכ"ר זכר עשה

לשם

לשם כבודו וז"ל והא לך מנהג דק"ק חברון שנה שנה מפי הרב הקדוש מו"ה מלכיאל אשכנזי עכ"ל, ובזמנו הי' שם הרב מו"ה מנחם ב"ר משה הבבלי בעל ספר טעמי המצות, הרב מו"ה ישראל זאבי רב בעיה"ק חברון נפטר בחדש אייר תצ"א, ובימינו הי' בחברון הרב מו"ה חיים חזקיאו מדיני ז"ל יליד ירושלים והיה מקודם רב בעיר קראסוב באוער ועוד בערי הוץ לארץ ובסוף ימיו קבע ישיבתו כעה"ק חברון וחיבר ספר שדי חמד הכרך הגדול והנורא בחריפות ובקיאות ונפטר כ"ד כסליו שנת תרפ"ה, גם הערביים החזיקוהו לקדוש עליון ובעבור זה פתחו את קברו ורצו להוציא אותו ולקברו במחבר קבריהם ולבנות במה על קברו, והי' סיבה מן השמים כי נודע הדבר לקהל ישראל בעוד מועד ע"י ערבי אחד והי' זה בליל שבת קדש והניחו שם שומרים ובמוש"ק תקנו את הקבר והניחו עליו אבן גדולה.

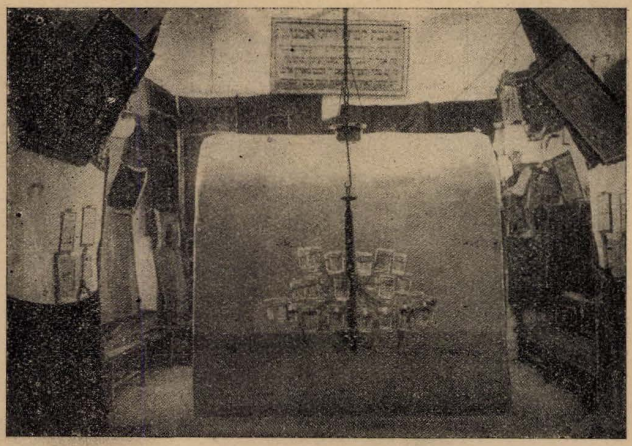
ג. כתב בספר אהבת ציון הובא בס' חבת ירושלים על ההר נגד מערת המכפלה שם קבר ישי אבי דוד ובנו עליו הישמעאלים בית הכנסת שלהם. כו, עכ"ל וכתב חבת ירושלים ר"ל שקבורת ישי אבי דוד הוא למערב העיר ומערת המכפלה למזרחה, וכשעומדים על ההר אצל קבורת ישי רואים את מערת המכפלה ועתה נכנסנו לשם לתוך הבנין שעל המערה וראיתי פי המערה צר כמו פי הבור ואומרים שגם רות אם המלכה נקברה שם אך לא נמצא כתוב בשום ספר, מעט רחוק משם יש כמו מערה וכוכין ואומרים ששם נקבר עתניאל בן קנז וכמה וכמה צדיקים ולמטה משם מעט בית החיים דק"ק חברון תוב"ב עכ"ל, ובספר שערי ירושלים כתב ששם בשטח הזה קבר ישעיה הנביא ע"כ.

ד. עיר הקדש חברון יושבת בעמק והוא נחל אשכול האמור בתורה, וכל שדמות גבול חברון פוריות, יינה משובח מאד, וכרמיה מגדלות אשכלות ענבים גדולות וטובות ומשובחות, צמוקים גדולים וטובים הרבה גנות ופרדסים אתרוגים טובים ועצי תמרים נחמדים.

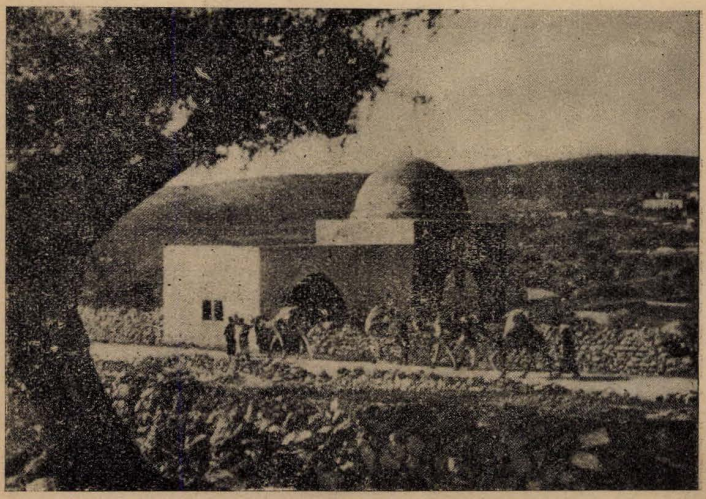
פרק כד.

קבר רחל אמנו

א. סבר רחל אמנו היא על אם הדרך בין ירושלים לחברון, מירושלים לחברון יש מרחק ל"ז קילאָמעטער, וקבר רחל אמנו היא שמנה קילאָמעטער מירושלים, אצל עיר בית לחם ככתוב בתורתנו הקדושה ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל עו' ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם, וכן כתוב (שמואל א' י"ב): בית לחם היא נקראת בית לחם אפרתה (מיכה ה' א') או בית לחם יהודה (שופטים י"ז א') כי יש מקום בגליל נקרא ג"כ בית לחם, בית לחם היא עד היום עיה גושבת, אבל יהודים אין דרים בה כלל, לפי דעת איזה חוקרים נמצא שם קבר אותו האיש ולכן יש בה כנסיות וכתי תפלות לנוצרים, ומעטים הם הדרים בה מאמונה אחרת, ולדעת קצתם נולד שם אותו האיש והוא קבור בירושלים, וליהודים אין שום יחס כהיום עם העיר הואת, בימים הקדמונים היתה העיר בית לחם יהודה אחת מערים החשובות בישראל שם נולד דוד המלך ע"ה ושם נמשח למלך, משם הי'

מצבת קבורת רחל

קבר רחל

מקור מחצבתו, שם גר זקינו בועז, אבל עתה אין שום זכר לדברי ימי ישראל שם.

ב. קבר רחל אמנו הוא אצל הדרך ממש, והמצבה שהציב יעקב אבינו על קבורתה לא נראית עתה לעינינו אמנם היא בתוך בנין אבנים סתום בסיד שיש על הקבר, הבנין הזה הוא מכסה את המצבה הישנה, וכנראה היה גובה המצבה הישנה שהציב יעקב קרוב לגובה הבנין של אבנים המכסה אותה, גבהו שלשה מעטערה וארכו ג"כ שלשה מעטערה, רחבו אחד וחצי מעטערה, במסעות ר' בנימין כתב וז"ל מירושלים ישתי פרסאות לבית לחם הנקרא בטליאם לבני אדום וקרוב לבית לחם כחצי מיל מצבת קבורת רחל אמנו על אם הדרך והמצבה עשויה מאחת עשרה אבנים למנין בני יעקב ועליה כיפה בנויה על ארבעה עמודים וכל היהודים העוברים שם הותמים שמם על המצבה ע"ש ובסבוב ר' פתחי' בתוב וז"ל ובא ר' פתחי' על קבר רחל אמנו לאפרת והוא מהלך חצי יום מירושלים ועל קברה אחת עשרה אבנים כמנין אחד עשר שבטים לפי שלא נולד בנימין אלא בצאת נפשה ולכן אין שם אבן כנגדו והאבנים הן של שיש ויש אבן אחת על כולן והוא של יעקב אבינו וחקוק על האבן שם יעקב וגדולה היא מאוד משא הרבה בני אדם ומשם מיל אחד מקום כומרים ולקחו אותה לבנין עבודה זרה ולמחר ראו אותה על הקבר כאשר בתחלה כן עשו כמה פעמים ונמנעו מלקחתה עוד ע"ש, גם ר' יצחק חילו בשבילי ירושלים מזכיר מצבת קבורת רחל מי"ב אבנים ועליה כיפה בנויה גם היא מאבנים כאלו, ע"ש.

ג. במאה השלישית לאלף הזה סתמו את מצבת קבורת רחל ובנו סביב האבנים האלה בנין אחד שלא יוכלו האבנים האלה להטלטל ממקומם, והבנין הזה הוא גוש אחד עם אבני המצבה שהקים יעקב אבינו ואינם נראים התוצה כלל, והחכם הנוסע בשנות רפ"א ורפ"ב במסעותיו שהעתיקם הר"ר יוסף ב"ע ב"ך משה חיים ברוך בספרו שבחי ירושלים (ליורנו תקמ"ה) כתב שהציון על מצבתה בנוי מחדש ובנין כיפה על הציון עם ארבעה עמודים ע"כ מדבריו נוכל לשער כי בימיו סתמו את מצבת אבן שהקים יעקב, אבל הכיפה עם ארבעה עמודים עמדה עוד בימיו.

ד. בשנת ה"א שפ"ג בנה מחמוד פאשא מושל החסד של ירושלים בנין מעל הקבר ר"ל בית וכפה עליו למחסה על הקבר והסיר את העמודים ואת הכפה שהיו שם לפנים, והשר מו"ה משה מונטיפיורי וצ"ל הוסיף על הבנין בית אחר כמו פרוזדור לטרקלין שהקבר בו, בהבית שעל הקבר יש כל כלי תשמיש של בית הכנסת, גם ס"ת יש שם, ולפעמים מתפללים שם בעשרה, ויש בו ספסלים מקום לישיבה ושינה ועל קירותיו תלויים הרבה לוחות ופרוכות מצויירות מכר זמשי ומרוקמות ציורים שונים ושמות המתנדבים ממקומות שונות מארצות פזורת ישראל, ויש שב מנורות להדלקת שמן זית והבאים שם מנדבים שמן להדליק ומדליקים לעלוי נשמת קרוביהם, ומנורה אחת גדולה תלויה נגד המצבה מהרבה נרות של שמן זית, ובכל ערב ראש חדש באים אנשי ירושלים להתפלל שם, וביום »י"א מרחשון« שהוא יום מיתתה באים ללון שם ונומרים תהלים ומדליקים נרות הרבה של שמן זית ובבקר מתפללים בצבור.

ה. קבר רחל אמנו הוא ברשות היהודים מעולם, ושמש אחד מירושלים מפקח

על הקבר, ואצלו מונח המפתח וכל ערבי ראשי חדשים ובחדש אלול כלו יפתח, וחוץ מזמנים אלו מי שרוצה לבקר את הקבר ידרוש את המפתח מן השמש, ומתפללים שם ואומרים תפלות תחנות ובקשות, ויש תפלות מיוסדות ביחוד להתפלל על קבר רחל.

ו. המקום הקדוש הזה מעורר מאד את רגשי האיש הישראלי בזכרו כי עומד עתה על מקום קבורת רחל הצדקת אשר יעקב אבינו קברה פה ויצב מצבה על קבורתה, כאן התפלל יוסף ובכה מאין הפוגות בעת הוליכוהו המצרים שבי, כאן בכו במרר שבטי יה בעת הגלה אותם נבוזראדן, כאן עומדים בניה בתפלה ובוכים על אורך הגלות ועל קשי יומם אלפי ישראל זה אלפות שנים, אמר הנביא (ירמיה ל"א ט"ו) קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה, ואומרים העולם היות כי על פי משפט הלשון היה צריך לומר רחל בוכה על בניה, אבל לכן אמר מבכה כי הוא לשון מפעיל כלומר היא מפעלת הבכיה על זולתה, וזאת מרגיש כל איש בבואו על קברה יתפעל ויתרגש מאוד ויתפרץ ממנו בכי והגרת דמע.

ועיין בראשית רבה ו"פ ע"א ורות רבה ס"פ ז', שכל ישראל נקראו בניה.

ז. הבית הפנימי שעל הקבר הוא בערך ארבעה על חמשה מעטער יש בו חלונות קטנים ובאמצעו המצבה וכנגד המצבה היא הכפה העגולה הנשענת על קירות הבית, והבית החצון בו יש כיור מים לרחצה וספסלים לשבת וממנו נכנסים אל הבית הפנימי, והוא ג"כ גדול בערך כמוהו, וניכר שהוא בנין לא ישן כ"כ כמו הבית הפנימי ועיין לעיל אות ד'.

ח. אצל הדרך הכבוש ההולך מירושלים לחברון אחר קבר רחל אמנו מהלך שעה יש ברכות שלמה ובערבי אל בורך, משמאל להדרך שם יש חורבה גדולה ומבצר ישן אולי עוד מימי שלמה אצל החורבה יש שלש בריכות גדולות מאד ויפות כל אחת נמוכה מחברתה, הברכה התחתונה היא היותר גדולה ארכה קי"ז מעטער ורחבה מ"ה עד ס"ג מעטער, אל הברכות יש מדרגות לרדת להן והן טחויית בסיד (צעמענט) הברכה התחתונה היא עוד במצב טוב ונקוים אליה מי גשמים מההרים הסמוכים לה ונמשכים ע"י תעלות עד ירושלים, כפי הנדת ההמון הן ברכות מים שעשה לו המלך שלמה (קהלת ב' ו') ולכן קוראים אותן ברכות שלמה.

פרק כה.

רמה, שכם, וקבר יוסף

א. מירושלים לשכם יש כהיום דרך כבושה לעגלות באורך נ"ט קילאָמעטער. והולך משער שכם שבירושלים על הר הצופים, בשטח ההוא יש גבעת שאול, מרחוק על יד הדרך הכבישה מראש הר אחד גבוה מאד נראה מגדל נשקף על פני מרחק רב והוא רחוק מירושלים שבעה ומחצה קילאָמעטער, המקום הזה הוא רמה בבנימין מקום ביתו וקבורתו של שמואל הנביא (שמואל א' כ"א א') והמגדל הזה בנו הישמעאלים על קברו, שם קבורת אביו אלקנה ואמו חנה, לפי דברי האריז"ל נקבר אלקנה סמוך לצפת, רמה נקראת בערבי א ראם, ההר הזה הוא

מקום

מקום דשן ושמן עושה פרי, לפני איזה שנים קנו שם אחינו היראים הרבה שדות ונתנו ערבון סכומים גדולים, ומיראת הערבים הפראים אינם יכולים להתאחז שם, ולכן חדלו גם לבקר את קברות הקדושים האלה, לפנים נהגו ללכת על קבר שמואל הנביא ביום כ"ח אייר וללין שמה הלילה שלאחריו כי כפי המקובל מת שמואל הנביא ביום כ"ח אייר, וכן כתבו בטור ושלחן ערוך אורח חיים סימן תקפ"א, אמנם במגלת תענית מאמר א' נאמר שמת י"ט בו לכן לצאת לל הדעות עושים בנזכר. ונמצא בספרים הקדמונים שהיה שם דירה ליהודים ונתקבצו שם המון רב וחוגגים ושמחים שם, לא רחוק משם כפר נבי שמויל והוא מצפה ששם שפט שמואל את ישראל לדעת הרב בעל תבואות הארץ.

ב. מימין לדרך הכבוש יש המקום בית אל הוא לוז, גם נמצא הלאה לא רחוק מן הדרך הכבוש חורבות שילה ששם עמד המשכן בימי השופטים ש"י שנה, וזה לשון הרב רבי יצחק חילו בשבילי ירושלים או"מ מרמה באים לבארות עיר הנזכרת ביהושע (ט"ו י"ז) היא הנקראת היום אל בירה ויש עוד עיר בארות והוא בחוץ לארץ והיא הנקראת בירות ואלעזר איש ברתותא מעיר זו, מהמקום הזה באים לבית אל לוז העתיקה ושם העיר היום ביתין ויש שם מצבה עתיקה שאומרים שהוא מקום קבר אחיה השילוני וע"ד הפירוד בין עשרת השבטים ובין שבט יהודה תחת ממשלת רחבעם, אצל הציון הזה קרה גם נפלא בימי אדרינוס שר רומי שהיה שונא לישראל ורדף אותם בחמת נקם כי בעברו בראש גדודיו בארץ ישראל ושאף דם ורצה הגיע קרוב לקבר הזה, ונתפלא לשמוע בת קול יוצאת מתוך הקבר הקורא אליו, ביש גדא, מה אתה רוצה לעשות ואנה אתה הולך האינך יודע כי הקרבנות אשר הנך מבקש הם בני אברהם אהוב ה' ע"ה, הקול הזה פעל על רוחו כ"כ עד אשר החליט להתגייר, זקן אחד נכבד אשר קולו היה כקול אשר הקשיב מתוך הקבר הופיע לפניו ויגד לו ללכת בבלה ולהמול שם את בשרו ויעשה כן כדאיתא במדרש, מבית אל באים לגבע שהיא גבעת בנימין הנזכרת בשופטים (כ' י') הערבים היושבים בה קוראים לה ג'יבה ויש להם מסגד יפה שהיה לפנים בית תפלה לערלים, היהודים בגבע מעטים, מעיר זו נוסעים לשילה שנקראת סיילון, שם יש קברי עלי כהן גדול ושני בניו חפני ופנחס, והיא מצבה יפה מאד והיהודים והמושלמנים מדליקין שם נרות תמיד, זקן מקובל אחד יושב אצל הציון הזה והוא אשכנז ומתפרנס מהעתקת ספרים קדושים כמו ספר יצירה המיוחס לרבי עקיבא ועוד ספרים אחרים עיי"ש.

ג. הדרך סובב את"כ את הקרן צפונית מזרחית של הר גריזים אל שכם מימין סמוך לדרך יש באר יעקב עמוקה היום כ"ג מעטער והיא באר מים חיים וקוראין לה עין יעקב.

ד. בחלקת השדה אשר קנה יעקב אבינו מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה שם קבר יוסף הצדיק ושני בניו וכמו שכתוב (יהושע כ"ב ל"ב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה וגו', על הקבר יש ציון אבנים נמוך טיח בסיד ועליו בנין חדש, גם שם מעטים עתה המבקרים מאימת הערבים הפראים, וזה לשון כפתור ופרח פרק י"א, ואל זה השדה שבו קבר יוסף ע"ה מיום שעמדתי על חקירת ארץ ישראל מנעתי

רגלי מלהכנס שם במרובעו הגדול באבנים, וזה מפני הקדושה שהרי היה שם מזבח וכיוצא בזה במס' תמורה י"ד ב' עיי"ש.

ה. **דותן** לצפון שכם ב' שעות, שם מראים את הבור שהשליכו את יוסף הצדיק לתוכו, סמוך לשכם כפר בלטה (בערבית אלה) ואומרים כי במקום הזה עמדה האלה אשר במקדש שכם (יהושע כ"ד כ"ו, שופטים ט' ז') וכי המקום הזה הוא אלון מורה (בראשית י"ב ו').

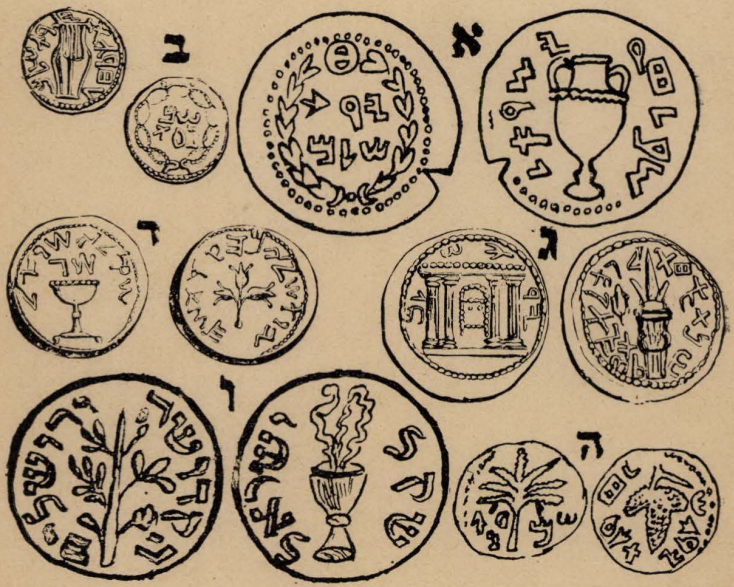
ו. **שכם** נזכר בתנ"ך פעמים אין מספר והערבים קורין לשכם נאבלוס, ועיין במדרש רבה דברים פ' ג' שנקראת ניפולים, שכם מקום מוכן לפרעניות (סוטה י"א), ירבעם בן נבט בנה את שכם לעיר ממלכת ישראל, אחריה היתה עיר המלוכה תרצה, ואחריה שומרון, משומרון יצאו רשעי ישראל המכעיסים את ה' בהבליהם ובנו להם בית מקדש בהר גריזים והם נקראים שמרונים או כותים, ועליהם אמרו חכמינו ז"ל (חולין ו' א') שהם כעכו"ם גמורים לכל דבריהם, שבתחלה עוד בימי חכמי המשנה היו נאמנים לישראל על כל דבר שהיו הם מחזיקים אבל אחר כך מצאו להם דמות יונה בהר גריזים ונודע שהם עובדי עבודה זרה, הדמות הזה היה להם לעבודה זרה עד ממשלת איברהים פאשא בראשית המאה הנוכחית והוא החזיקם לעובדי עבודה זרה ולכן רצה להשמידם כלה, ומאז חדלו לעבוד את דמות היונה, ועיין בירושלמי עבודה זרה פרק ה' הלכה ד', ועד היום יושבים בשכם ערך מאה וחמשים נפש מהם, והם יושבים ברחוב מיוחד (בערבי חרת א סמרה), בית הכנסת שלהם הוא חדר קטן פשוט באחת החצרות, ויש להם כהן גדול ואומרים שהוא מזרע אהרן דור אחר דור ושאר הגברים ממשפחת הכהנים הם החכמים העוסקים בתורתם ותפלתם, הם מקדשים רק חמשה תומשי תורה, ויש להם ספרים על מצות שנוהגים בהם, הם מקריבים קרבן פסח בהר גריזים, ובשלש רגלים עולים לרגל על הר גריזים, ויזכחו שם זבחים וכל נתח טוב יקח הכהן למנה, ויש להם סלע שאומרים שעליו עמד המזבח של מקדש שלהם, במסעות רבי בנימין כתוב שאמרו שהמקדש הזה והמזבח היו מאבנים שהקימו בני ישראל כשעברו את הירדן עיי"ש וכהיום אין זכר למקדש הזה, וכתב עוד שאין להם שלש אותיות ה"א וחי"ת ועי"ן ה"א מן אברהם שאין להם הה', חי"ת מיצחק שאין להם חסד, ועי"ן מיעקב שאין להם ענוה, ובמקום אלה האותיות משימין אל"ף ובזה הדבר ניכרים שאינם מזרע ישראל, כי הם יודעים תורת משה חוץ מאלו שלש אותיות עיי"ש, הם משתמשים בכתב עברי הישן ליבונאה וספרי תורה שלהם וכן ספרי תהלות ותפלות שלהם כתובים בכתב זה, יש להם ספר תורה ישן שלפי דבריהם כתבו אבישוע בן פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, לפי עדות החוקרים הוא מזויף, הם נוהגים במקצת כמו הקראים, לא ידליקו נר מערב שבת לשבת כי אם ישבו ליל שבת בחשך ובשבת לא יאכלו שום דבר מבושל, ישחטו את הבהמות בסכין מהודד אבל בדיקה אין להם, הנשים בימי נדותן כלואות בחדר מיוחד ודבר אין לאדם אתן, סדר תפלתם הם שיחי תפלה, מעשה בראשית פסוקים מלוקטים, והיה אם שמוע, וקורים בתורה ג' פסוקים לבד.

ז. **כהיום** אינם דרים יהודים בשכם כלל, בימים הקודמים היה בשכם ישוב יהודים והיה להם בית הכנסת והתפללו לצד דרום נוכח ירושלים

כתב ליבונאה

(א) 𐤀 (ב) 𐤁 (ג) 𐤂 (ד) 𐤃 (ה) 𐤄 (ו) 𐤅 (ז) 𐤆
(ח) 𐤇 (ט) 𐤈 (י) 𐤉 (כ) 𐤊 (ל) 𐤋 (מ) 𐤌 (נ) 𐤍 (ס) 𐤎 (ע) 𐤏
(פ) 𐤐 (צ) 𐤑 (ק) 𐤒 (ר) 𐤓 (ש) 𐤔 (ת) 𐤕

מטבעות עבריות ישנות

א. שב לחר ישראל – ירושלם: **ב.** שמעו – (כנור) לחרות ירושלים: **ג.** (לולב מאוגד ואתרוג) שנת אחת לגאולת ישראל – (שער ה־חמים) ירושלים: **ד.** (מקלו של אהרן) ירושלים הקדושה – (צנצנת המן) שג שקל ישראל. **ה.** לחרות ירוש – שמעון: **ו.** מטבע: ישנה מזמן מאוחר נחרתה בצורת מטבע שהיתה בזמן הבית:

עיר הקדש, ועיין באגרת הרמב"ן שבימיו שלחו לעיר שכם להביא משם ספרי תורה אשר היו בירושלים והבריחים משם בבא התתרי"ם ע"כ.

ו. **עיר** שכם היא בעמק בין הר גריזים ובין הר עיבל, הר גריזים הוא מלא ברכת ה' פרדסים ואילנות עץ פרי וצמח השדה ומעינות טובות גבהו תתס"ח מעטער, והר עיבל הוא הר שמם לא יצלח לכל מלאכה, גבהו תתקל"ח מעטער.

ז. **משכם** הולך הדרך לטבריא על פני עמק יזרעאל, עמק יזרעאל הוא העמק היותר גדול בעמקי ארץ הקדושה, בהרבה מקומות שהיו נמוכים מאד נקוו המימות ונעשו לביצות שמימיהן נסרחו ברבות הימים, שם קננו חיות קטנות עם גדולות ורחשי המים אשר הולידו אויר רע שגרם הרבה מיני חולאים, והעולים החדשים מבני עמנו השקיעו הון רב ועבודה רבה להרים מכשולות האלה ולעשות את המקומות האלה לאדמת זרע ובמקומות רבות שמו את העקוב למשור, דרכים בכושים ומסילות הברזל עוברים היום את העמק לארכו ולרחבו כאשר הנך רואה על המפה אשר הכינותי שהבאתי למעלה, אדמת העמק דשנה ופוריה עד להפליא, שהות עושות כל מיני תבואה וירקות ועץ פרי, מקום מרעה דשן ורענן.

ח. **משם** הדרך לנצרת, נצרת עיר ישנה שהיתה משמרת של כהנים בימי הבית כנזכר בקינות לתשעה באב בקינה המתחלת איכה ישבה, על שם העיר הזאת נקראים בני אמונת אותו האיש בשם נוצרים כי הוא נתגדל בעיר הזאת, ועתה יש בה כנסיות ובתי תפלה הרבה לנוצרים, יהודים אין דרים בה כלל, מנצרת הולך הדרך לטבריא, אורך הדרך הוא כ"ז קילאָמעטער.

פרק כו.

טבריא

א. **טבריא** יושבת על חוף ים כנרת, טבריא נבנתה מחדש במקום עיר חמת או רקת הנזכרים ביהושע (י"ט ל"א) ע"י הורדום אנטיפטוס וקראה טבריא על שם טיבריאוס קיסר כמבואר בבראשית רבה פרשה כ"ג קראו בשמותם עלי אדמות כו' טבריא על שם טיבריאוס, בגמ' מגילה דף ה' אמר ר' יותנן חמת זו טבריא ולמה נקרא שמה חמת על שם חמי טבריא, רבא אמר רקת זו טבריא ולמה נקרא שמה רקת שאפילו ריקנין שבה מלאים מצות כרימון, רבי ירמיה אמר רקת שמה ולמה נקרא שמה טבריא שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל, ועוד בגמרא רקת שמה ולמה נקרא שמה טבריא שמובה ראייתה וכתבו תוס' שהיו בה גנות ופרדסים, וכפתור ופרח כתב משם רש"י שיש לה אויר יפה, ומהרש"א בחידושי אגדות כתב טובה ראייתה בחכמים שהיו יושבים שם הסנהדרין בימי רבי ע"כ. מדברי חכמינו ז"ל הנזכרים נראה שקצתם קראו העיר רקת וקצתם קראוה טבריא, ויש לשער כי אם דברו באיזה הזדמנות והקפידו לדבר בלשון הקדש צח קראוה רקת כשמה הקדום הנזכר בכתבי הקדש ואם דברו דברי ולשון הדיוט קראוה טבריא, למשל בהמפרים אמרו אוהבי שרידי יושבי רקת פירש רש"י תלמידי חכמים יושבי בית המדרש של טבריא, ואמרו בהספר שהספידו על ר' זירא ארץ

שנער הרה וילדה ארץ צבי גדלה שעשועיה אוי נא לנו אמרה רקת כי אבדה כלי חמדתה, עיי"ש, ובמועד קטן כ"ה, והיו תולקין חכמי ישראל אלה איזה שם הוא העיקרי של העיר הזאת ואיזה שם הוא הטפל, ונפקא מינה לכמה דברים, וכמ"ש טבור הארץ דקדק על מה שאמרו למה נקרא שמה טבריא הרי מבואר בבראשית רבה (שהבאתי לעיל) שנקראת כך על שם המלך טיבריאוס ודבר זה היה מפורסם אז, והביא מחידושי הריעב"ץ למגלה דחכמינו ז"ל נתכוונו להסב השם לדבר אחר שלא לתלותן בשם נכרי עכו"ם, כדרך חכמינו ז"ל בכמה מקומות לדרוש על תיבות יוניות נוטריקון, והוא ז"ל ביאר כוונתם דר"ל למה לא נשתקע שם טבריא לגמרי אחרי שאבד זכר המלך ההוא, ועל זה השיבו שיש עוד טעמים לקריאת שם טבריא עיי"ש.

ב. טבריא היא מוקפת חומה מאבנים קטנות ושחורות, והחומה היא גדולה וגבוהה עם מגדלים, מקצת החומה נהרסה כהיום, מצד מזרח אין לה חומה כי הים כנרת הוא לה לחומה, בתוך החומה היא העיר העתיקה ברחובות צרים ועקומים, והחניות בסגנון עתיק, והעיר נושבת מאחינו בני ישראל ובה בתי כנסיות ומדרשות כאשר יבואר עוד להלן, (בסוף חדש אייר של השנה הזאת תרצ"ד ירד פתאום גשם שוטף על פני העיר טבריא והחריב בזעפו הרבה בתים בעיר העתיקה שנימוקו ע"י רבוי המים, וכעשרים נפש זקנים תשושי כח וילדים שלא יכלו להמלט נטבעו במי הגשמים, מהם איזה נפשות מבני עמנו, אללי,) מחוץ לעיר העתיקה היא העיר החדשה אשר בונים אותה בהוד ויופי, והן רבים עתה מהעולים אל ארץ הקדושה מתאחזים בה ובונים אותה בטעם אירופאי, שטח העיר הוא נאה מאד, עמק משור על יד הים הנהדר ים כנרת השקט, ועין לקמן.

ג. ים כנרת נזכר בתורה בפרשת מסעי ובפרשת דברים ותרגומו ים גינוסר, מימיו מתוקים וטובים לשתיה ודגים גדלים בו, גם החלזון גדל בו, אורך הים הזה מצפון לדרום כ"א קילאמעטער ורחבו היותר גדול היינו ממקום שנופל בו נחל ואדי סאמאק עד שפת כפר מגדלא במערבו י"א וחצי קילאמעטער.

ד. סביבות הים וביחוד עמק גינוסר הן פוריות עד למאד מגדלות תבואות ופירות, הפירות הן משובחות להפליא, חכמינו ז"ל קראום פירות גינוסר (ברכות כ"ד ע"א) ובימיהם היו משובחות עוד יותר כנראה משם, עד שהחשיבום לענין ברכה יותר מן הפת, בספרי פ' ברכה ומלא ברכת ה' זו בקעת גינוסר, ובבראשית רבה פ' צ"ח למה הוא קורא אותה גינוסר רבנן אמרי גני שרים.

ה. האקלים בטבריא הוא היותר חם מכל ארץ ישראל כי הוא היותר עמוק מכל הארץ, ר"ו מעטער למטה מפני ים הגדול, וכן פירש"י בצפניה (א' יא) יושבי המכתש זו טבריא שעמוקה מכל ארצ ישראל, ועיין במשנה ה' פרק ט' דשביעית יתחום טבריא העמק, ובגמ' שבת קי"ח ע"ב אמר ר' יוסי יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאי שבת בציפורי ופירש"י ממכניסי שבת בטבריא מפני שהוא עמוקה וחשכה מבעוד יום וסבורין שחשכה עיי"ש, החום תוכל להגיע בטבריא בחדשי הקיץ עד מ"ה וחצי במעלות צעלזיוס, אבל לעומת זה האויר הוא טוב ובריא, גם כי הים כנרת המספיק מים טובים לשתיה ולרחיצה הוא רבות טובה ליושבי טבריא.

פרק כז.

בארה של מרים

א. בירושלמי מס' כלאים פ"ו אמר ר' חייא בר אבא על פסוק ונשקפה על פני השימון דבארה של מרים הוא בימה של טבריא, וכן הוא במדרש רבה במקומו, ובתנחומא הובא ברש"י וכן איתא בויקרא רבא פ' כ"ב והיכן היא בארה של מרים אמר ר' יוחנן שערוה רבנן והיא מכוונא כל קבל תרעא דכנישתא עתיקא דטבריא, ועיין בארה של מרים עיין ויקרא רבא הנ"ל ובקהלת רבא על פסוק ויתרון ארץ בכל הוא, וזה לשון ספר כלבו ונהגו הנשים לדלות מים במוצאי שבת תיכף ששמעו ברכו שמצינו בהגדה שבארה של מרים בימה של טבריא וכל מוצאי שבת מחזירין על כל מעינות ועל כל בארות וכל מי שהוא חילה ויזדמן לו מהם ושתה אפילו כל גופו מוכה שחין מיד נרפא ומעשה באדם אחד שהיה מוכה שחין והלכה אשתו במוצאי שבת לשאוב מים ונתעכבה יותר מדאי ונזדמן לה בארה של מרים ומלאה כדה מאותן המים כיון שבאה אצל בעלה בעם עליה ומרוב כעסו נפלה כדה משכמה ותשבר הכד ונפלו מטפי המים על בשרו ובכל מקום שנתזו המים נרפא השחין ועל זה אמרו חכמים לא עלתה בידו של רגזן אלא רגזנותו, ולכך נהגו לשאוב מים בכל מוצאי שבת ע"כ ורמ"א או"ח סימן רצ"ט סעיף י' הביא דבריו וסיים שלא ראה מנהג זה עי"ש אבל בגמ' שבת דף צ"ט איתא הרוצה לראות בארה של מרים יעלה להר הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים ע"כ.

ב. **בספר** נגיד ומצוה בהקדמה מביא מרבינו מוהר"ר חיים ויטאל ז"ל שכתב וז"ל כשבאתי אצל מורי ז"ל ללמוד ממנו זאת החכמה הלך מורי ז"ל לטבריא והיליכני עמו ושם בספינה קטנה וכשהיינו מהלכים בספינה בתוך המים כנגד העמודים של בית הכנסת הישן אז לקח מורי ז"ל כוס אחד ומילא אותו מים מבין העמודים והשקה לי אותם המים ואמר עכשיו תשיג בזאת החכמה כי אלו המים ששתית הם מבארה של מרים כו' עכ"ל, ומה שכתב העמודים של בית הכנסת הישן ר"ל בית הכנסת של ר' אמי ור' אסי שנקרא ביני עמודי בגמרא ברכות כאשר יבואר עוד להלן, ופירש"י שם ביני עמודי שבית המדרש נכון עליהם מלמעלה ע"כ, וכהיום יש שם עמודים וחורבות ואבנים גדולות אין מספר.

פרק כח.

חמי טבריא

א. מחוץ לעיר טבריא על שפת ים כנרת נובעים מן ההר תמיד בלי הפסק מים רותחים והם חמי טבריא המפורסמים בעולם מימי קדם, ועיין בראשית רבה פרשה ע"ט, ובקהלת רבה פרשה י' דרבן שמעון בן יוחאי ורבי אלעזר בנו לאחר שיצאו מן המערה ואך בשרם עליהם יכאב שישבו טמוני חול רחצו בהדי בי בני דבית מוקד דטבריא ר"ל בבית מרחץ מים חמים של טבריא, אמר לו

רבן שמעון לבנו ברי כל הדא טבתא עבדא לנא טבריא ר"ל שנתרפא גופו בחמי טבריא ולית אנן מדכן יתה מן קטולייא ר"ל ואנחנו לא נטהר אותה מן הקברות בשביל הכהנים בתמיד, ועיין בירושלמי סנהדרין פרק ז' הלכה י"ג ענין פלא שאירע לחכמי ישראל במרחץ טבריא.

ב. בגמרא שבת ל"ט ותוספתא ח' כתבו חכמינו ז"ל שחמי טבריא עוברים על פתחה של גהינם, ובסנהדרין ק"ח שהמעינות החמים האלה ר"ל בלועה דגדר, וחמי טבריא, ועיני רבתי דבירם, נשארו עוד ממי המבול, וכן הוא במדרש רבה נח, ועיין בפירוש המשניות להרמב"ם נגעים פרק ט' משנה א' שכתב וז"ל יהוצ שבטבריא מים חם ואמרו שמימיו חמין מאשר עוברים על מקור גפרית והומיהם ואין דינם דין חמי האור ע"כ, (בענין בלועה דגדר, חמתן וגדר בעירובין ס"א ע"א והתנא דגדר בעירובין כ"ב ומי גדר וחמת גדר, עיין בספר אדמת קדש שהגיהה שצריך לומר בכלן גדר ברי"ש), מעינות חמים חוץ מחמי טבריא נמצאים בארץ ישראל, אבל שמותם שנזכרו בתלמוד נשתנו כהיום, גם נמצא מעיין מים חמים אצל ים המלח.

ג. המעינות של חמי טבריא נובעים בלי הפסק מים חמין ס"ב מעלות צעלזיוס ובאים בחמשה מעינות מן ההר ואי אפשר לרחוץ בהם תיקף לירידתן כי הם רותחין ויכולים לבשל בהם ביצה קלה, רק מצננים אותם שיהיו ראויים לרחיצה, המים מכילים כוחות של גפרית מלח וברזל ומעט מר ומלוח, (ולכן הם פסולים לנטילת ידים רק לטבילת הידים הם כשרים כמבואר בשו"ע או"ח סי' ק"ס).

ד. חמי טבריא הם מעיני ישועה, מרפא לרוחצים בהם מן מחלת רסוק אברים (ההעאומא) ונגעי העור, וכששותיו אותן הן משלשלין כדאיתא במכשירין פרק ז' משנה ד', ובאים מרחוק לרחוץ בחמי טבריא ונמצא שם תמיד המונים.

ה. בהיום יש שם בתי מרחץ נאים ומתוקנים היטב לאנשים לבד ולנשים לבד, וכית המרחץ ישן שבו רוחצים דלת העם, מרכבות האויטא הולכים ושבים מהעיר בכל חצי שעה.

פרק כט.

סנהדרין וחכמי ישראל בטבריא

א. אחרי חורבן ירושלים היתה טבריא מקום מושב הסנהדרין וחכמי ישראל כמו שכתב בגמרא (ראש השנה ל"א) עשרה גליות גלתה סנהדרין כו' ומצפורי לטבריא וטבריא עמוקה מכולן שנאמר ושפלת מארץ תדברי כו' אמר רבי יוחנן ומשם עתידין להגאל כו', ופירש"י טבריא עמוקה מכולן שפלים היו אז מכל המסעות שגלו ע"כ, ואמרו חז"ל הובא בילקוט ויחי קס"א, טבריא משלמת למשיח, וכתב רש"י בבראשית רבה סוף פ' ויחי טבריא משלמת למש"ח משלמת הגאולה שבטבריא פסקה הסנהדרין שמשב ואילך לא גלתה ושם ממתנת התורה עד שיבא מלך המשיח, וז"ל הרמב"ם הלכות סנהדרין פרק י"ד הלכה ב' לעשרה מקומות גלו סנהדרין וסופם לטבריא ומשם לא עמד בית דין הגדול עד עתה, וקבלה היא שבטבריא עתידין

קבר רבי מאיר בעל הנס

חמי טבריא

לחזור תחלה ומשם נעתקים למקדש עכ"ל, וכן משמע בזהר הקדש בכמה מקומות דיתגלי מלכא משיחא בארעא דגליל וטבריא נקראת ארץ הגליל, (מה שכתב רש"י טבריא עמוקה מכולן ר"ל שפלים היו אז מכל המעינות, פירש כך דרך דרוש לפי הענין ובאמת רש"י בעצמו פי' כפישומו שטבריא עמוקה מכל ארץ ישראל עיין לעיל בפרק הקודם).

ב. בספר טבור הארץ מונה ז' נשיאים ששבו בטבריא, רבי יהודה הנשיא והוא רבינו הקדוש (עיין לקמן) רבן גמליאל בנו, רבי יהודה נשיאה בנו של רבן גמליאל, ר' גמליאל בנו של רבי יהודה נשיאה, רבי יהודא נשיאה השני, ר' הלל הנשיא (עיין לקמן), עוד בספר הנ"ל הוא היה מונה התנאים והאמוראים ששבו בטבריא עפ"י מקורים נאמנים הוצק חן בשפתותיו עיי"ש.

ג. לפי ההשערה חיבר רבינו הקדוש את המשנה בטבריא בשנת ג"א תתקמ"ח כי שם הי' ביתו (מגילה ה' ע"ב) והי' דר גם במקומות אחרים כמבואר בכמה מקומות בש"ס אך רוב דירתו הי' בטבריא, ומערה היתה פתוחה לפני בית רבי בעיר טבריא שהיתה ארוכה ומגעת עד בית המלך אנטונינוס בעיר רומי (עבודה זרה י' ע"ב), וכתב אלשיך שיר השירים על פסוק ראשך עליך ככרמל דלא זה הוא רומי רבתי רק הי' רומי עיר קטנה בארץ ישראל ושם הי' לפרקים מושב המלך אנטונינוס עיי"ש והובא בסדר הדורות, וכן בספר כפתור ופרח כי רומי צפוני ביושר ג' שעות לציפורי.

ד. וכן ר' יוחנן חיבר את התלמוד ירושלמי בטבריא, אך הוא לא גמרו בימיו כי נגמר זמן רב אחר פטירתו ונשלם בשנת קכ"ח לאלף החמישי כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לספר היד החזקה.

ד. בימי חכמי התלמוד היה רבני עם בטבריא וכמו שכתב בכפתור ופרח פ"ז אין ספק שהיתה טבריא עיר גדולה לאלקים כמאמר חכמו"ל בברכות ח' ע"א ר' אמי ור' אסי אע"ג דהוו להו תליסר בי כנשתא בטבריא לא היו מצלי אלא כיני עמודי היכא דהוו גרסי, ובירושלמי בבא מציעא פרק ב' הלכה י' יצא השער של טבריא פוסקין כל העירות הסמוכות, ועיין בס' טבור הארץ שיגע למצא בש"ס ומדרשים שמות הבתי כנסיות שבטבריא ולא מצא כולן ואלה אשר מצא, כנישתא דבולי (ירושלמי תענית פרק א'), כנישתא עתיקא דסרונין (ירושלמי כלאים פ' ט'), כנישתא דמוכניא (ירושלמי מגילה פרק ד' הלכה ה'), בית הכנסת של טורסיים (ירושלמי שקלים פ' ב' הלכה ז') כנישתא דכופרא (ירושלמי מגילה פרק א' ה' א'), בית הכנסת הגדול סדרא רובא (ירושלמי שבת פ"ו ה' ב'), כנישתא דחמתא (ירושלמי סוטה פרק א' ה' ד') כנישתא דמעונא (בראשית רבא דיש וישלח), כנישתא דקסרי (יבמות ס"ה ע"ב), סדרא דבר עילא (ירושלמי ביצה פ"א ה' ז'), עיי"ש, ועיין בגמ' (עבודה זרה י') אמר ליה אנטונינוס לרבי בעינא דתעביד טבריא קלניא פירש רש"י קלניא בת חורין שלא תתן מס לעולם משום דאית בה רבנן ע"כ.

ו. חשבון קביעות ראשי חדשים ומועדי ה' אשר בידינו תיקן הלל הנשיא מגזע רבינו הקדוש עם בית דינו וחכמי ישראל בטבריא בשנת קי"ח לאלף החמישי שאז פסק הנשיאות ופסקה הסמיכה ותיקן הוא החשבון הנכון והמתוקן

עד ביאת המשיח בב"א, ועיין בבא בתרא ט"ו ע"א ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרוויהו איוב מעולי גולה היה ובית מדרשו בטבריא.

ז. **גם** בדורות האחרונים היתה תמיד עיר טבריא מלאה חכמים וסופרים, ועיין אבן עזרא על התורה פרשת תרומה על פסוק ועשית מנורת זהב וז"ל ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריא כו' עיי"ש, יש מי שכתב שהטעמים והנקודות נתחברו בטבריא, ועיין שם הגדולים מערכת ספרים ט' אות ו' וז"ל טוב טעם לר' אליהו הלוי המדקדק על הטעמים נדפס שנת רצ"ח ובילדותי ראיתי שאומר שם ובמסורות שהטעמים והנקודות עשו אותם אחר התלמוד חכמי טבריא ועמו הסליחה כי הם הלכה למשה מסיני והוא בכלל מ"ש בנדרים דף ל"ז ע"ש, ועיין בס' הצחות להראב"ע שכתב כן מנהג חכמי טבריא וכן העיקר כי מהם היו אנשי המסורת ומהם קבלנו כל הנקוד ע"ש, נראה מדבריו שהם היו רק אמצעיים ועל ידם קבלנו מה שהם קבלו, רבי יצחק חילו בספרו שבילי דירושלים מזכיר את ר' אהרן בר אשר שפרסם את המסורה בטבריא ע"ש, (כחם בנקוד ובטעמים הי' כל כך גדול עד שלא היו יכולים להוציאו לפועל על ידי בטוי שפתים כי אם השתמשו גם בידיהם להראות טעמי הלישון של תורתנו הקדושה, וזה שאמרו בגמ' (ברכות ס"ב) מפני מה אין מקנחין בימין מפני שמראה בה טעמי תורה, ופירש"י נגינות טעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים בין בניקוד של ספר בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל ע"כ, ובדרשות שדרשו היו מטפחין בשתי ידים ועיין בירושלמי ריש פרק ב' דסנהדרין וריש פרק שלישי דהוריות בעובדא דמייתי שם ריש לקיש אמר נשיא שחטא מלקין אותו בבית דין של ג' מה מחזרן ליה (אם מחזירין אותו אח"כ לגדולתו) א"ר חגי משה (שבועה) אין מחזרין ליה די קטל לין, שמע ר' יודן נשיאה וכעס שלח גנתן למתפס לריש לקיש, טרפון (דרפו אתריו) ערק לדא מוגדלא ואית דאמרין להדא כפר חטייא, למחר סלק ר' יוחנן לבית ווועדא וסלק ר' יודן נשיא לבית ווועדא, אמר ליה (הנשיא לר' יוחנן) למה לית מר' אמר לן מילה דאורייתא, שרי טפח בחדא ידיה (התחיל לטפח באחת מידיו) אמר ליה ובחדא טפחין (וכי ביד אחת מטפחין אמר ליה לאו אין לא בן לקיש לא (יודע אני שאין מטפחין ביד אחת אבל אם אין כאן בן לקיש איני יכול לומר כלום) אמר ליה אנו מפתחה אמר ליה בהדא מגדלא אמר ליה למחר אנא ואת ניפוק לקדמיה, שלח ר' יוחנן גבי ריש לקיש עתיד לך מילה דאורייתא דנשייא נפיק לקדמך, נפיק לקדמהון ואמר דוגמא דידכון דמיא לבידייתכון (משל שלכם דומה לבוראכם) כד אתא רחמנא למיפרוק ית ישראל לא שלח לא שליח ולא מלאך אלא הוא בעצמו דכתיב ועברתי בארץ מצרים הוא וכל דרגון דידיה, אמר ליה (הנשיא) מה חמית מימר הא מילתא, אמר לון מה אתון סברין מה דחיל מנכון הוינא מנע אולפנא דרחמנא כו' עיי"ש).

ח. **תכופות** שונות עברו על העיר טבריא טובות ורעות, הישוב היה לפעמים הלוך וגדול ולפעמים הלוך וחסור, ר' בנימין במסעותיו כ' שמצא בטבריא כמו חמשים יהודים ובראשם רבי אברהם התוזה ורבי מוכתר ורבי יצחק, וכן רבי פתחי' המסבב מצא שם קהלה קטנה מישראל, ובזמן שנת תתנ"ז ימי מסע הצלבנים גורשו היהודים

היהודים גם משם, והם לא האריכו ימים בארץ ונשמדו ממנה והיהודים התאחזו בה, חורבן שפניא ופורטוגל היה הגורם שעלו הרבה מאתנו להתיישב בארץ הקדושה, ובשנת ר"פ נבנתה העיר טבריא על תילה על ידי השר דון יוסף נשיא מאנוסי פורטוגל אשר מצא חן בעיני המלך סולטן סולימן הגדול בן סאלים הראשון ויתן לו את העיר טבריא וסביבותיה לאחות נחלה והוא בנה את החומות סביב העיר ואת הבתים והושיב שם יהודים בעלי מלאכה מלאכת חושב ורוקם, בשנת שפ"ה בא לגור שם רבינו מו"ה ישעיה הלוי הורוויץ זצ"ל בעל שני לוחות הברית, הוא ז"ל בא לירושלים שנת שפ"ב יום ו' לסדר וזה שער השמים ולכן קרא פירושו על התפלה שער השמים, ובשנת שפ"ה קם מושל רשע על עיר הקדש ירושלים ויתפסו ט"ו אנשים גדולי העיר מאשכנזים וספרדים ובראשם הרב הנ"ל והניחם במשמר ועל ידי תחנונים פדו עצמם בסכום רב, והרשע הזה הניח שומרים בכל שערי העיר שלא יוכלו לברוח, והוא ז"ל שם נפשו בכפו וברח לעיר הקדש צפת ומשם הלך לעיר הקדש טבריא ככתוב בס' חורבות ירושלים הובא בשם הגדולים מערכת גדולים אות י', שם השלים חיבורו השל"ה שכתב כעין צוואה לבניו ונפטר שם.

ט. בשנת ת"ל נחרבה העיר והיתה חרבה ושוממה שבעים שנה, ובשנת ת"ק העיר ה' את רוח הרב מו"ה חיים אבואלעפיא ז"ל שהיה מורע מלכות בית דוד כמו שכתוב בשם הגדולים מערכת ספרים עין החיים, ויתן את חנו בעיני שר העיר שי"ך דאהו"ר אי"ל עמה"ה, ולפני בואו כתב אליו במכתב קום עלה רש את הארץ טבריא שהיתה ארץ אבותיך, כי זקנו הרב מו"ה יעקב אבואלעפיא ז"ל היה מרא דאתרא בטבריא קודם שנחרבה, ובבואו עשה לו השי"ך כבוד גדול והלבישו מלכית ובמשך שתי שנים בנה בתים וחצרות ליהודים, ובנה בית הכנסת נאה ומפואר ובית המרחץ ובית הבד לשמן שומשמיו והתחיל לעשות מסילות בארץ ועלה הוא עם כמה תלמידי חכמים ובעלי בתים להתיישב שם, והרבה נסים ונפלאות נעשו לו שם ככתוב בספר זמרת הארץ שנתחבר על זה, וקבל עליהם לעשות יום טוב ביום ד' כסלו וביום ז' אלול.

י. בשנת תקכ"ה באו לטבריא הצדיקים הרב ר' נחמן האדרעקער והרב ר' מנחם מענדל מפרימושלאן ואז החל הישוב האשכנזי, ואחרי כן עלו הצדיקים הרב ר' מנחם מענדל מוויטעפסק והרב ר' אברהם הכהן מקאליסקא ועמהם עלו כשלש מאות איש ממדינת רייסן ופולין גדול והתיישבו מתחלה בצפת ולא היה להם נחת רוח שם, ואחר שלש שנים שדרו שם באו להתיישב בטבריא, והם יסדו את כולל אשכנזי הראשון בשם כולל רייסן הקיים עד היום, והם תיקנו בתי מדרשות שיעומדים שם עוד.

יא. בשנת תקצ"ז היתה רעידת האדמה ונחרבה טבריא וצפת ביום כ"ד טבת לעת מנחת ערב ושתי העיירות האלה נעשו גלי אבנים ונהרגו מן המפולות כשני אלפים יהודים והרבה נעשו בעלי מומין שבר רגל או שבר יד, ובזמן קצר בנו את החרבות ותיקנו את הבתי כנסיות ונתיישבו העיירות האלה במקדם, ועם ה' אלה קהלות הקדש ספרדים ואשכנזים ישבו על התורה ועל העבודה כמאז ומקדם, ועד ימינו אלה העיר טבריא עומדת לשם ולתהלה ויש בה תלמידי חכמים אנשי מעשה הוגים בתורה כל היום וכל הלילה לא יחשו, ד' עליהם יחוס: ועיין

לקמן

לקמן פרק הסמוך אות ט' מישיבת אור תורה ובית הכנסת כתנות אור שעל קבר רבי מאיר בעל הנס.

יב. בימנו אלה יש בתי כנסיות ובתי מדרשות בטבריא לאשכנזים ולספרדים, שם בית הכנסת שהאר"י הקדוש התפלל בו בזוית מערבי ואמר שיש שם קדושה נפלאה מזמן קדום ולפי אגדת ההמון עמד שם יהושע בן נון, גם רבי חתיה המסבב כתב שיש בטבריא בית הכנסת שבנה יהושע בן נון, והבית הכנסת הזה חידשו הרב מ"ה חיים אבואלעפיא כנזכר לעיל אות ט', והוא על שפת ים כנרת והוא שיך לעדת הספרדים וסמוך לו בית הכנסת של אשכנזים, ועוד בתי מדרשות על שפת ים כנרת ויש לקצתם אכסדראות על עבר הים, והם מתפללים לצד דרום נוכח ירושלים, ברחוב הישמעאלים יש בית הכנסת חרב ונקרא על שם הרב של"ה הקדוש שהוא התפלל בו: על שפת הים יש מקום טבילה בנוי בכפה של אבנים ואנן המים בנוי בתוך הים ממש.

פרק ל.

קברי הצדיקים בטבריא

א. אצל שער המערבי של חומת טבריא יש מקום ציה ואומרים כי שם קברי הסנהדרין אשר ישבו שמה אחרי שגלו מצפורי וזה לשון קדוש מהרח"ו ז"ל בשם האר"י ז"ל, מחוץ לטבריא כנגד כותל הצפוני של החומה וקרוב אליו יש כמו ב' או ג' כוכין ואומרים כי הם קברי צדיקים ואחד מהם ר' יצחק נפחא והזדה האר"י ז"ל שכן הוא.

ב. בצפונה של טבריא יש חצר גדול מקום קברות מוקף חומה ושער ברזל והוא ברשות היהודים, וכתב מהרח"ו בשם האר"י ז"ל שבכוך הסמוך לפתח החצר מצד ימין שם קבור רבן יוחנן בן זכאי ולצד מערב החצר קבורים הרמב"ם ז"ל ואביו רבינו מימון ורחוק ממנו לצד מערב מעט יש כמו חצר קטנה ואומרים העולם ששם קבורים ר' יוחנן האמורא ועוד אחר ואמר האר"י ז"ל שהוא רב חננאל תלמידו של רב ע"כ ומהרח"ו הוסיף ששם קבר רב ברונא.

ג. על קבר הרמב"ם מצאו מצבתו הישנה והיה כתוב עליה «פה נקבר מבחר האנושי רבינו משה בר מימון, ממשה ועד משה לא קם כמשה», וזה מקרוב חדשו את מצבת קברו ובנו גל של אבנים גבוה ומתוקן להדלקת נרות, גם עשו כמו קשת על שני עמודים ועליו תרות הפתגם הנ"ל ויום ישנת פטירתו (הקשת הזה עשו העולים החדשים וחרתו גם בכתב ולשון לטיין שם רבינו נ"ע ולא זו אף זו שכתבו שנת פטירתו למנין הנוצרים, ורב גדול צדיק וקדוש בדורנו הי"ו בהיותו על קבר הקדוש עשה מחאה נמרצה והועיל בזה שמחקו את שנת מנין הנוצרים. ועיין בתשובת מהר"ם שי"ק שאוסר מדינא לחתות על מצבות קברים מניין הנוצרים), וזה לשון ספר יוחסין מצאתי בקונטרס שנעלה ארון אלקים הרמב"ם ז"ל יום שני כ' טבת ד' אלפים תתקס"ה ובכו אותו היהודים והמצרים שלשה ימים וקראו זמן השנה נהי נהיה וביום ז' הגיעה השמועה לאלכסנדריא וביום הח' לירושלם,

וביהישלם עשו מספד גדול וקראו צום ועצרה וקרא החזן תוכחת אם בחוקותי והמפטיר קרא ויהי דבר שמואל אל כל ישראל וסיים כי נלקח ארון האלקים ואחר ימים העלוהו לארץ ישראל ופגעו לסטים בהם וברחו העולים והניחו הארון שם והלסטים בראותם כי ברחו רצו להשליך הארון בים ולא יכלו בכל כחם להעתיקו מן הארץ והיו יותר משלשים איש וכיון שראו כך אמרו איש אלקים קדוש הוא יהללו והבטיחו את היהודים שיוליכוהו למחוז חפצם והם ג"כ לוו אותו ונקבר בטבריא ע"כ.

ד. **בחצר** מות הזה קבור רבינו מו"ה ישעיה הלוי הורוויץ בעל של"ה הקדוש וגל של אבנים על קברו, ונמצא בספרים העתיקים רושמי קברות הצדיקים בא"י שגב רב צמה גאון מנוחתו כבוד בחצר הזה, ויש אומרים שנקבר במקום קברי הסנהדרין עיין ראש פרק זה.

ה. **לעומת** חצר מות הזה לצד מערב יש הר גדול, ובאמצע ההר יש מערות קברים, ונראה מדברי האריז"ל ששם היו קוברים אנשי טבריא מתיהם, וכהיום הבית החיים של טבריא הוא בעבר השני של העיר כאשר יבואר להלן, שם באמצע ההר יש קבר ר' חייא ובניו יהודה וחזקיה, ועיין בגמרא בבא מציעא פ"ה ע"ב שאמר אליהו ז"ל שהם הוגמת אברהם יצחק ויעקב, ובמערה הזאת נקבר רב הונא ריש גלות בבל שהיה בזמן רבינו הקדוש ונפטר בבבל והעלו ארונו לארץ ישראל וקברוהו במערת רב חייא כנזכר בגמ' מועד קטן כ"ה, גם רב המנונא סבא הנזכר תמיד בזהר נקבר באותה מערה כמ"ש האר"י ז"ל.

ו. **על** ראש ההר ההוא שם קבר רבי עקיבא במערה, והמערה סתומה, ומחוץ כנגד מקום הקבר יש גל אבנים בנוי ברבוע ארוך ומתוקן להדלקת נרות, בימי האריז"ל היתה מערה החיצונה של קבר רבי עקיבא פתוחה והעולם היו נכנסים בה כמו שכתב בשבחי ירושלים, ועתה הוא סתומה וכאמור, ומפני שרבי עקיבא הוא רבו של רבן שמעון בן יוחאי לכן בל"ג בעומר הולכים אנשי טבריא אנשים ונשים וטף על קבר רבי עקיבא אותן שלא הלכו למירון ומתפללים ולומדים שם ועושים שם שמחת תגלחת קטנים, כתוב במדרש משלי רבתי שרבי עקיבא נהרג ביום הכפורים ואליהו הנביא הודיע ליהושע הגרסי שרבי עקיבא מת בבית האסורים מיד הלכו שניהם מצאו הדלת של בית האסורים פתוח ושר בית הסהר וכל מי שהיו שם ישנים והוציאוהו והיו מוליכים אותו כל הלילה אצל אנטיפרוס של קוצרים ונפתחה המערה לפניהם וראו שם במערה כסא וספסל ושלחן ומטה ומנורה והשכיבו לרבי עקיבא על המטה ויצאו כיון שיצאו נסתמה המערה ודלקה הנר על המטה ע"כ, בהר הזה נקברו גם כ"ד אלף תלמידי רבי עקיבא וכן העיד גם האריז"ל, וכפי הנראה מדברי הרב כפתור ופרח נמשך מקום קבורתם עד קבר הרמב"ם ז"ל.

ז. **בעבר** השני של העיר על שפת ים כנרת סמוך לחמי טבריא שם קבר התנא רבי מאיר בעל הנס שצוה לפני מותו שיקברוהו אצל חמים כמ"ש בירושלמי כלאים פרק ה' שנפטר באסיא וצוה להניח ערסיה על כיף ימא, והוא התנא רבי מאיר דמתניתן, וסתם מתניתן רבי מאיר, ובעירובין י"ג ע"ב שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, והא צוה למי שהיה בצרה לומר »אלקא דמאיר ענינא«

ונושע מצרתו כמו שכתוב בגמרא (עבודה זרה י"ח), ונהגו בכל תפוצות ישראל מימות קדם לנדור צדקה לשמן למאור לעילוי נשמת רבי מאיר בעל הנס ומצדקה זאת מדליקין תמיד נר של שמן על קברו והמותר מחלקין לעניי ארץ ישראל, ועל כל צרה שלא תבא נודרים לצדקה של רבי מאיר בעל הנס ופועלים ישועות בזכות התנא הקדוש ובזכות צדקת עניי ארץ ישראל שהם עניי עירך שקודמין לעניי עיר אחרת, וכתב במדרש תלפיות ענף אבידה ומציאה וז"ל קבלתי מי שמאבד איזה דבר אם ינדור שמן לכבוד נשמת של רבי מאיר מיד מוצא האבדה ובלבד שלא יעבור זמן רק תיכף ומיד ע"כ, (ושמעתי אומרים שזה רמוז בדברי חכמינו ז"ל (יומא ע"ה) על פסוק (משלי י"ב כ"ה) דאגה בלב איש ישחנה כו' וחד אמר ישיחנה לאחרים, דהרי אמרו מאן אחרים רבי מאיר (עיין סוף הוריות) וזה אמר דאגה בלב איש ר"ל כשיש איזה צרה דאגה ותוגה, ישיחנה לאחרים, הכוונה לרבי מאיר שיתפלל שישועהו ה' בזכות רבי מאיר), וכ"כ הגאון חיד"א ז"ל בפתח עינים לגמ' ע"ז הנ"ל, וכתב שיכוין בדעתו שיענה באותה כונה שכיון רבי מאיר עיי"ש.

ח. קבר רבי מאיר בעל הנס הוא במערה ועל מקום קברו בית הכנסת לאשכנזים וספרדים, ובשנת תר"ל נבנתה בית הכנסת גדולה על הקבר והיא מחולקת לשתים והם כמו שתי בתי כנסיות גדולות סמוכות זו לזו, וחומה אחת מפסקת בין שתיהן והחומה הזאת הוא באמצע מקום הקבר, ומקום הקבר נראה בשתי בתי הכנסיות אשר אחת הוא אשכנזית ואחת ספרדות, במשך השנים הוסיפו עוד בתים אצל הבית הכנסת הזה ויהי לחצר גדול ורחב ידים, הבית הכנסת הזה נקרא »בתנות אור« על פי הבראשית רבה בתורתו של רבי מאיר היה כתוב כתנת אור באלף, שם יושבים תלמידי חכמים ועוסקים בתורה.

ט. בשנת תר"ס נתיסדה שם ישיבה גדולה »אור תורה« אצל בית הכנסת כתנות אור והיא עומדת היום לתהלה לשם ולתפארת, שם עוסקים בתורה תלמידי חכמים עולי ימים אברכים וקנים וישישים, אני הכותב עיני ראו ויעלזו לבי בתים נהדרים מלאים וכשתילי זיתים סביב לשלחנות, עורבי עז יענו בקול, וראש הישיבה אדם גדול בתורה רובץ תחת משא דבר ה' ומשיב לשואליו דבר, ובשעות ידועות ניתנו דבריו לשיעורין כסדרן, ושם בית התבשיל, כי רבים מהלומדים לא ילכו אל ביתם רק על שבת קדש, ויש להם חדרים ומטות הכל בתכלית הסדר והנקיון, ומחייתם היא מנדבת אחינו בני ישראל שבגולה, ומצוה גדולה שאין למעלה ממנה לתמכם ולהחזיקם.

י. מכרוב חידשו את בית הכנסת האשכנזים שעל קבר רבי מאיר בעל הנס והוסיפו על הבנין להגדילו בנדבת גביר אחד, ובעת שחפרו היסוד מצאו עצמות אדם וכודאי אחד מקדושי דור דעה ההוא וסתמו הקבר ובנו עליו מלמעלה גל אבנים מרובע ומסוייד ואת היסוד חפרו הלאה והקבר הוא עתה בפנים הבית הכנסת, יש אומרים שסומכים תלמיד רבי מאיר נקבר סמוך לרבו.

יא. יש שכתבו שרבי מאיר הקבור במבריא אינו רבי מאיר בעל הנס, רק ר' מאיר אחר שהי' בדור אחרון, ורב מאיר בעל הנס תנא דמתניתין הוא קבור בגוש חלב, ויש שכתבו שהוא קבור בבבל עפ"י דברי הירושלמי הנזכר לעיל אות י"ז.

י"ז, אבל אחרי שכך מקובל בידינו מימות קדם אין לנו להרהר בזה, ויש לאמת הקבלה הזאת ע"י שהתיירים הקדמונים מציינים קבר רבי מאיר בטבריא. ר' שמואל ב"ר שמשון שהיה ביחד בארץ ישראל עם ר' יונתן הכהן מלוניל (ד"א תתק"ע) ר' יעקב שליח רבינו יחיאל מפאריז (ה"א ז') מהר"י ן' אלפרא במכתבו להרשב"ץ (ה"א ר"ג) כולם ציינו קברות התנאים והאמוראים וכאן כותבים סתם רבי מאיר, ואין שום רבי מאיר תנא או אמורא רק רבי מאיר דסתם מתניתן, ואלו היה כוונתם על איזה ר' מאיר אחר היו כותבים איזה שם לווי. ועיין במפרשי הירושלמי שפירשו דברי צוואת רבי מאיר הנ"ל שכוונתו שיקברוהו בארץ ישראל על שפת הים, ומקום מגורתו הלא היה בטבריא וא"כ אין ספק עוד שקברוהו בטבריא, וז"ל מהרח"ו לדרום טבריא בלכתך אל מרחצאות של החמין יש שם קברות צדיקים רחוקים זה מזה ואינם במקום א' וכבר נזכרו שמותם בס' היחוס (כוונתו אולי על ספר יחוס הצדיקים לר' גרשון ב"ר אשר איש שקרמילא מכטובא שכ"א ויניציאה שנ"ט) והם רבי מאיר ורבי ירמיה דאפקוה מבי מדרשא על ששאל אותה השאלה (בבא בתרא כ"ג ע"ב קס"ב ע"ב) והוא סתם בעי ר' ירמיה בכל התלמוד ועוד ג' צדיקים אחרים איני זוכר ממש שמם, והוא כמו שנזכר בס' היחוס וכמו שאומרים העולם ונלענ"ד כי הודה מורי (האר"י) ז"ל על רבי מאיר (פצת גורסים ר' ירמיה) שהוא קבור מעומד כמו שאומרים העולם, עכ"ל.

יב. קרוב לקבר רבי מאיר יש קבר ר' ירמיה כנזכר לעיל באות הקודם והוא נקבר סמוך לדרך וגל של אבנים על קברו, ומקרוב עשו מעקה של ברזל סביב לקברו בנדבת איש צדיק אחד. ועיין בס' טבור הארץ שהשיג על ספר חבת ירושלים שכתב שרבי ירמיה קבור מעומד, וציין לירושלמי מס' כלאים, וכתב הוא שאדרבה בירושלמי משמע שצוה להניחו על צדו שזה לשון הירושלמי פ"ט הלכה ג' ר' ירמיה מפקד אלבישוני חוורין חפיתין (לבנים מגוהצין) אלבישוני בנרסי והבין מסאנאי ברגלי וחוטרא בידי ויהבוני על סטרא אין אתא משיחא אנא מעתד, ע"כ, צוה להניחו על צדו לא מעומד, ובבראשית רבה פ"ק איתא בשנוי מעט ר' ירמי' מפקד כו' והבו יתי על ארחא כו' כלומר שיקברוהו סמוך על הדרך כו' עכ"ל, ואין שום תפיסה על הרב חבת ירושלים שהוא אומר רק על מה שהוא קבור אצל הדרך שזה נמצא בירושלמי כלאים, ונ"ל שמה שאמר ויהבוני על סטרא ר"ל שיתנו אותו מן הצד כוונתו הצד של הבית הקברות שהיה שם אז, או מן הצד של הדרך, ויש הכרח לפירוש זה שאז מימרת הירושלמי מתאמת למימרת בראשית רבה שאמר והבו יתי על ארחא: ומצאתי שרבי מאיר נשבע שלא ישב עד שיבא משיח ולכן נקבר מעומד, ואין לי מקור נאמן על זה.

יג. רב כהנא קבור בטבריא, כן מבואר בגמ' ב"ק דף קי"ז במעשה שנפטר ע"י חלישות דעת של רבי יוחנן ורבי יוחנן החיה אותו עי"ש. וכפתור ופרח פט"ז וגלילות ארץ ישראל כתבו שידעו את קבורתו ועתה בלתי נודעה, רב אמי ורב אסי תלמידי ר' יוחנן כהני חשיבי דארעא דישראל קבורים בטבריא בשפוע ההר שעליו בית הכנסת ביני עמודי, קברם הוא במערה בשני כוכין כמו שכתב גלילות ארץ ישראל ושבחי ירושלים ועכשיו לא נודע מקום קבורתם, ר' זירא נפטר בטבריא כדאיתא בגמ' (מגילה ו' מוער קטן כ"ה) ומקום קבורתו לא נודע.

יד. במסעות רבי בנימין כתב שרבי יהודה הלוי נקבר בטבריא, (כמקצת נוסחאות כתוב ר' יונתן בן לוי והוא נזכר גם בשבילי דירושלים), רבי יהודה הלוי הוא ראש המשוררים וכתב הרבה פיוטים והם במחזורי הספרדים והאשכנזים (דומה שראיתי באיזה ספר שהפיוט ידיד נפש הנודע למכביר מיוחס אליו) רוח ה' לבש את המשורר הנעלה הזה בעת שר בשירים וביחוד מידי דברו מארץ הקדושה הוא חיבר את הציונים שאנו אומרים בקינות לתשעה באב, שם נפשו עליו תשתוחח בגעגועיו למקום הקדושה והנבואה, כן חיבר פיוט בשבח ארץ ישראל המתחיל ארץ יקרה וחמודה, ושוררוהו חסידי עליון לעתות הדבקות בד' (עיין לקמן פרק ל"ד אות ח') וחיבר עוד שירים ונדפסו הרבה מהם, ובשנת ד' אלפים תת"ק שהיתה שנת הששים לימי חייו שם נפשו בכפי לעלות אל ארץ הקדושה ולחונן את עפרה, ולא נודע בבירור אם התיישב בארץ, ואומרים כי בהגיעו אל אדמת הקדש ירד מעל הבהמה והלך על ארבע ונשק את עפר ארץ ישראל וישמעאל אחד קינא בו וירמסהו בסוסו, ור' יצחק ן' אלפרא בכתב מסע שהביאו היוחסין (מובא באו"מ) כתב שבכפר כבול [בגליל העליון] קבור ר' אברהם בן עזרא ור' יהודה הלוי.

טו. הבית החיים החדש הוא על יד הדרך בין העיר ובין חמי טבריא, שם מנוחת רבנים גדולים וצדיקים מפורסמים, ובתוכם הנודעים לנו, הרב מו"ה ישראל משקלאב תלמיד הגאון רבינו אליהו מווילנא בעל המחבר ספר תקלין חדתין ופאת השלחן, הרב מהו' נחמו מהארדענקא, הרב מו"ה יעקב שמשון משיפיטיווקע, הרב מו"ה מנחם מענדל מפרימישלאן, הרב מו"ה מנחם מענדל מוויטעפסק, הרב מו"ה אברהם הכהן מקאליסקא, הרב מו"ה זאב וואלף מטשארני אוסטרא, הרב מו"ה שמחה בונם מווארקי ושאר צדיקים יהי' זכרם לברכה.

טז. כתב כפתור ופרח במרחק תחום שבת למערב טבריא יש מקום הנקרא מעון והוא מדבר מעון אשר ישב בה דוד המלך ע"ה בברחו מפני שאול (שמואל א' כ"ג), ובגמרא זבחים קי"ח ע"ב מביא בי כנישתא דמעון ע"ש, וכתב מסעות ארץ ישראל קרוב למעון יש מערה ובה קבורים יוכבד אם משה רבינו ע"ה וצפורה אשת משה ואלישבע בת עמינדב ויש אומרים שגם בלהה וזלפה קבורים שם, ובס' תבואות הארץ כתב שאין זה מדבר מעון של דוד המלך ע"ה.

פרק לא.

צפת

א. צפת עיר הקדש היא אצל הדרך הכבוש ההולך מטבריא לחיפה, אורך הדרך מטבריא לצפת ל"ג קילאָמעטער וכל הדרך עולה מעלה מעלה על ההרים הרמים ועל הגבעות הנשאות עד צפת כי צפת גבוהה מעל טבריא אלף מעטער בערך ולכן נקרא גליל העליון.

ב. צפת נזכרת בשופטים א' י"ז ויכו את הכנעני יושב צפת, אבל לפי דעת בעל כפתור ופרח אין זה צפת של עכשיו שהוא בחלק נפתלי וצפת הנזכר שם הוא בחלק שמעון ויש עוד צפתה נזכר בדברי הימים ב' ו' וזה

היה

צפת

טבריא

היה בחלק יהודה כמו שכתוב בחבת ירושלים בשם אהבת ציון וכתב כפתור ופרח דלדעתו היא עיר צופים הנזכר בסוטה מ"ח ע"ב מגזרת צופה כי הוא בראש ההר עיי"ש ובירושלמי ראש השנה פרק ב' הזכיר שהיו משיאין בה משואות לקידוש החדש, כפי הנאמר בקינות לתשעה באב בקינה המתחלת איכה ישבה, ונהרס וגלפת כהן צפת, נראה שהיה בה משמרת כהנים בזמן הבית.

ג. **סביבות** עיר צפת יש הרבה עצי זיתים וטובים ועצי פרי וכרמים, שם גדלים הארבע מינים של סכות הרבה מאד, למערב העיר יש עמק גדול במורד ההר, שם הנהר שקורין נהר דילאי או מי מגידו ששם היה מלחמת סיסרא והוא נמשך ג"כ נגד מירון נגד הר תבור כאשר יבואר להלן בס"ד, למזרח העיר ההר גבוה ורואים למרחוק עד ים כנרת ובראש השנה עולים על הגגות ואומרים תשליך נגדו, ובגובה ההר יש בנין ישן נושן באורך כל ההר וחומה לו סביב בו בתים רבים ושוממים ובורות נבנה מאבנים גדולות מאד נקרא »מצודת יופירם« הנזכר בדברי חכמינו ז"ל, וכתב בחבת ירושלים שיש בצפת מבצר ישן בבתים חרבות ונקרא »יורפת« ואולי יתכן כי צפת היא יורפת שהיה בזמן החורבן שמביא יוסיפון פרק ס"ח ע"ש, ובקינה הנ"ל מביא גם יורפת שהיתה משמרת כהנים בזמן הבית וא"כ אינו צפת, ותבואות הארץ כתב שצריך להגיה יודפת בדלי"ת.

ד. **בדרום** העיר יש בנין ישן וחזק מאבני מחצב ונקרא מצודת יוסף. שם בתים רבים ומחילות, בצפון העיר על הר גבוה יש מגדל וקורין לו צופים.

ד. **שכונת** דירת היהודים מתחלת בראש ההר ויורדת עם שיפוע ההר, באופן שהבתים נראים כאלו הם בניינים זה על גב זה קרקע שמתוך לבית העליון הוא הגג לבית התחתון, שם נמצאים עוד גגות שהם טוחים בטיט וכשירד הגשם מעגלים הגגות באבנים עגולות לחבר הטיט שלא יסדק ויכנס הגשם ושלא יפול הבית ועיין שו"ע אורח חיים סי' תקע"ו י"א שבצפת מתפללים על רבוי גשמים ע"ש. ולכן נראים על הגגות האלו צמחים שונים שהם גדלים מן הקרקע שעל הגג, אבל יש גגות בניות כפות מאבנים ויש שטוחים בסיד הנקרא צעמענט והוא מתקיים זמן רב, על הגגות משתמשים ומטיילים, ועושים הסכות, והבתים הסמוכים למעלה שוים ומטיילים מגג אחד לחבירו, ובחלקי העיר החדשה כבר יש גגים משופעות ומכוסות רעפים וכדומה וסביבותיהם צינורות להוריד מי הגשמים ולהקוותם אל הבורות ועיין לעיל פרק ה' אות ג.

ו. **ישוב** היהודים בצפת החל להתגדל בראשית המאה הראשונה לאלף הזה, כי רבי בנימין מטודילא הנוסע בסוף האלף העבר לא מצא ישוב יהודים בצפת, ובס' תבואות הארץ כתב שמצא הסכמת חרם על מוצאי דבה על ספרי הרמב"ם ומשנת מ"ז וחתומים עליו רבני צפת, ונראה כי בימי עליית הרמב"ן ז"ל לירושלים עלו הרבה מאחינו לגור בצפת, ורבי יצחק חילו בסוף המאה הראשונה לאלף הזה כבר מצא את עיר צפת מיושבת מיהודים שבאו מכל חלקי תבל, ובשנות הגירוש מספרד ופורטוגל מצאו מפלט למו בצפת הגולים והנדחים ההם, בשנת שכ"ג כבר היה דפוס עברי בצפת.

ז. **בשנת** תקצ"ז ביום הזעם (עיין לעיל סוף פרק כ"ט) נחרבה גם צפת והיתה

מעי מפלה, (עיין להלן פרק ל"ג), ושוב נבנתה העיר על תילה והיה בה ישוב גדול מאחינו בני ישראל, ועתה אחרי מלחמת העולם תרפ"ד—תרפ"ח הישוב בצפת הלוך וחסור (עיין להלן סוף פרק הנ"ל), עד ישקיף וירא ה' משמים.

פרק לב.

חכמי ישראל בצפת

א. לא מצאנו בתלמוד ומדרשים שהיו חכמי ישראל גרים בצפת, ואולי הי' המקום נקרא אז בשם אחר, וכפי המקובל קבורים שם איתני עולם מתקופת התנאים והאמוראים כאשר יבואר להלן, אבל בסוף המאה השלישית לאלף הזה כבר ישבו בצפת גדולי ישראל כוכבי אור. שמה מצאה חכמת הקבלה קן לה, משם הפיץ הוציה מעיינות חכמת האמת הרב מו"ה משה קורדוירו ז"ל ואחריו קם האר"י הקדוש למד ולימד סתרי תורה לתלמידים רבים מהם גאוני ארץ אשר נפשם השקה לחכמת הקבלה הן הן מעשה מרכבה, וכתב בספר חסד לאברהם מעיין ג' נהר י"ג שצפת מוכנת ומזומנת להשיג בה עומקה של תורה ואין אויר זך בכל ארץ ישראל כאויר צפת, וגם להנפטרים שם יש יתרון על כל שאר ערי ארץ הקדושה תובב"א ע"כ, ועיין ילקוט ראובני פ' חיי משם טוב הארץ מ"ש ממעלת הדר בצפת עיי"ש, שם חיבר מרן את הבית יוסף ואת השולחן ערוך מי כמוהו מורה ובאורו נראה אור עד ביאת המשיח, משם הופיעו המון ספרים בנגלה ונסתר מחכמי ישראל הדור דעה ההוא.

ב. בימים ההם נתעוררו חכמי ישראל להחזיר עטרת הסמיכה ליושנה, ר"ל כמו שהי' בדורות הראשונים שחכמים מוסמכים לבד הי' בכחם לסמוך חכמים אחרים, ואותם שהיו מוסמכים הי' בכחם לדון דיני קנסות ושאר דברים הצריכים הוראות בית דין גדול, ומצאו יסוד נאמן לחפצם את פסק הרמב"ם פ"ו מהלכות סנהדרין הלכה ד', ומבואר יותר בדבריו בפירוש המשניות סנהדרין פרק א' וז"ל ויראה לי כי כשתהיה הסכמה מכל החכמים והתלמידים להקדיש עליהם איש מן הישיבה וישימו אותו לראש ובלבד שיהי' זה בארץ ישראל, הנה האיש הזה תתקיים לו הישיבה ויהיה סמוך ויסמוך הוא אחר כך למי שירצה שאם אי אתה אומר כן אי אפשר שתמצא בית דין הגדול לעולם לפי שנצטרך שיהיה כל אחד מהם סמוך עכ"פ, והקב"ה יעד שישובו כמו שאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה ויעציך כבתחלה ואחר כן יקרא לך עיר הצדק זוה יהיה בלי ספק כשיכון הבורא יתברך לבות בני אדם ותרבה זכותם ותשוקתם לשם יתברך ולתורה ותגדל חכמתם לפני בא המשיח כמו שיתבאר זה בפסוקים הרבה עכ"ל, ועל פי הדברים האלו מצאו שעת הכשר בדור דעה הזה להשיב את הסמיכה על כנה ויהיה על ידי זה התקרבות הגאולה וימות המשיח, ולמנות רבנים מוסמכים שיהיה כחם יפה כהסנהדרין שהיו בישראל בפני הבית ושלא בפני הבית בזמן התלמוד שהיתה נהוגה הסמיכה ועל ידי זה יחזרו רבים בתשובה מעבירות שבידם ע"י מלכות ודיני קנסות והסמיכה מחזקת את מוסדות הדת וכל הרבנים בתוך לארץ יהיו

סרים למשמעתה, ויהי כח ביד הרבנים המוסמכים להתיר ספקות ולפתור שאלות המתחדשות בתורתנו הקדשה, וחכמי צפת הם היו רוב מנין ורוב בנין מחכמי ישראל בארץ הקדושה וכמעט שלא נמצא מקום מיוחד בכל ארצות תבל מזמן ישיבת התלמוד ואילך שיהיו נאספים בו חכמים גדולים ומצויינים כמו בצפת בעת ההוא, ונתנו חכמי צפת עיניהם בהרב מו"ה יעקב בי רב שהוא היה היותר גדול בתורה ומשפחה מיוחסת ובעל הון ונכסים והיה חריף ואמיץ הלב, ובשנת רח"ין נסמך הרב בצפת באסיפת חכמי ישראל שם ובמעמד כ"ה רבנים חשובים ממקומות אחרים, וכיון שנעשה מוסמך סמך אחרי כן ארבעה רבנים מהם והם הרב מו"ה יוסף קארו בעל השלחן ערוך, הרב מו"ה משה מטראני בעל שו"ת המביט, הרב מו"ה משה קורדוירו המקובל הנורא, הרב מו"ה יוסף סאגיס חבירו של הרב בית יוסף רבו של הרב בעל חרדים, וכימים ההם היה הרב מו"ה לוי בן חביב (רלב"ח) ראש ישיבה בירושלים, ואת פיו לא שאלו בדבר הסמיכה רק שלחו לו הסמיכה בכתב שגם הוא יהיה מוסמך אמנם הוא התנגד על ענין הסמיכה בכלל ולא רצה לקבל הסמיכה ששלחו לו, ועל זה התפרצה מחלוקה בין הרב מו"ה יעקב בי רב ובין הרלב"ח וכתבו מרורות זה לזה, כי הרלב"ח אמר שהיה צריך הסכמת כל חכמי ירושלים וכמו שכתוב כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, אמנם מהר"י בי רב הזכיר להרלב"ח כי בהיותו קטן שינו את שמו בספרד בשעת השמד, ולכן עטרת הסמיכה הולמת אותו יותר שלא נתחלל שם שמים על ידו מעולם, ועוד חליפות מכתבים הרבה עבר ביניהם, והרב מו"ה רלב"ח לא שינה את טעמו, ומפני זה נתבטלה הסמיכה מישראל, בכל זה נמשכה הסמיכה ארבעה דורות, כי הרב מוהר"י בי רב היה מוסמך ראשון והוא הסמיך את הרב בית יוסף, והרב בית יוסף הסמיך את הרב מו"ה משה אלשיך והרב מו"ה משה אלשיך הסמיך את הרב מו"ה חיים ויטאל, והוא לא הניח עוד מוסמך אחריו ונתבטלה הסמיכה עד יבא מורה צדק לישראל במהרה.

פרק לג.

בתי כנסיות ומדרשות בצפת

א. בזמן שהיה ישוב היהודים גדול בצפת היו שם בתי כנסיות רבות, וכתב בספר אהבת ציון כי בשנת שצ"ב בחורבן צפת לא נשאר משבעה עשר בתי כנסיות רק שנים, הבית הכנסת של האר"י ז"ל ושל הר"י אבוהב היו סמוכים זה לזה ונתרבו בהרעש זולת כותל אחד והתחילו לתקן שני בתי כנסיות בחומה אחת וגמרו כותל מערבי ודרום שעמדה שם הספר תורה של מהר"י אבוהב והכותל הזה לא נפלה בימי הרעש ונודע ששם התפלל האר"י ז"ל והנראה שהוא הנזכר במעות ארץ ישראל בשם כנסת של אליהו ז"ל ועל כן בחר בה האריז"ל ע"כ, ושתי בתי כנסיות אלו הם כהיום בנויים על תלם הבית הכנסת של מהר"י אבוהב יפה מאד וקבלה כי בה התפלל אליהו ז"ל (עיין עמק המלך בהקדמה פ"ח), כפי הגדת ההמון היה מהר"י אבוהב הוה הגאון מחו' יצחק אבוהב בעל

מנורת המאור, ובספר חבת ירושלים תמה הלא זה הגאון היה בחוץ לארץ ונפטר בפורטוגאל שנת רנ"ג ז' חדשים אחר הגירוש כמ"ש ביוחסין ודוחק לומר שהיה הבית הכנסת והספר תורה בצפת על שמו שלא בפניו א' שהיה שם ויצא לחוץ לארץ, ואולי אחר היה, והספר תורה נקרא עתה סתם ספר אבוהב, ע"ש, ועיין בדבריו להלן אות י"ב שבימיו חפרו סמוך לקבר הושע בן בארי ומצאו בבנין הארץ אבן ציון נפש ועליו היה כתוב החכם וכו' ר' דוד אבוהב ע"ש.

ב. סמוך לבית הכנסת הנ"ל יש בית הכנסת של האר"י ז"ל ושם התפלל בתדירות ובכותל המזרחי יש פתח לחדר קטן ואומרים ששם למד האריז"ל.

ג. בבית הכנסת של מהר"י אבוהב יש ספר תורה שלו וספר תורה של הגאון מה"ו שלמה אבוחנה הנזכר בסוף ספר תשובת מהר"ם גלאנטי בשם ר' סאלימאן והיה מקובל וחסיד, ואין מוצאין הספר תורה של מהר"י אבוהב לקרות בה רק שלש פעמים בשנה בראש השנה יום כפור ושבועות וספר תורה של מהר"ש אבוחנה מוצאין אז למפטיר ואז באים שם להתפלל גם משאר בתי כנסיות, ועוד יש שם בית הכנסת וטבלא קבוע בכותל ודשום בה שהיא בית הכנסת של ר' יוסף בנאה והוא נזכר במדרש רבה פ' בא, ובחדר שבכותל מזרחי שם ציון הקבר שלו והקבר הוא במערה, ובחדר הזה היא עזרת נשים, ומדליקין נרות על קברו וביום ב' של פסח הולכין שמה להתפלל, עוד יש שם בית המדרש של הגאון מוהר"י קארו בעל השולחן ערוך ובית יוסף, ובית הכנסת של הגאון מהר"ם אלשיך ז"ל וכל אלה הם בתי כנסיות של ספרדים.

ד. ויש שם שני בתי כנסיות ישנים של אשכנזים ונקראו בית הכנסת של האר"י ז"ל, וקבלה כי במקום שעומדים בתי כנסיות אלו קיבל האר"י ז"ל שבת עם כל הקהל, ובימיו היו נוהגין לקבל שבת בשדה והיה המקום הזה שדה מרוצף אבני גזית, סמוך לבתי כנסיות אלו יש בית טבילה מרווח, ועוד יש בצפת בתי מדרשות ש"ל קהלות אשכנזיות שיסדו כל כולל בפני עצמו, אמנם באשר כי ישוב צפת נתדלדל כהיום כי רוב תושבי צפת עזבו את העיר והלכו לגור באשר ימצאו כי קשה להתפרנס בצפת, ובני הישיבה הזדכים ימתמעטים, כי בסך התמיכה שהם מקבלים אינו מספיק לפרנסתם, ע"כ נשמו בתי המדרשות שבצפת, הם מתאספים בבית המדרש אחד נקרא מדרש צאנז ומתפללים ביחד, גם בבתי כנסיות היפים והמפוארים של הספרדים שהזכרתי לעיל, המתפללים בהם הם מתי מספר, ובסך הכל דרים כהיום בצפת ערך ב' אלפים נפש מאחינו הי"ו.

פרק לד.

קברי הצדיקים בצפת

א. במורד ההר של עיר צפת שם הבית החיים אשר בו טמונים גדולי עולם, לרגלי ההר יש מערה ועליה בנין אבנים נאה ורחב ואומרים ששם קבר הושע בן בארי וסמוך לו קבר באבי אביו, וכתב בספר שלשת הקבלה והובא בסדר הדורות וז"ל קבלתי מזקני הדור בשאלוניקי שקבלה אצלם שהושע הנביא

מת בכבל וצוה לפני מותו שיקברוהו בארץ ישראל ולפי שהדרך הזה ארוך ומסוכן צוה שתיכף אחר מותו יקשרו הארון על הגמל וינחוהו שילך מאליו ובמקום שינוח הגמל שם תהא קבורתו, וכן עשו, והגמל הלך בלי שום נזק עד צפת תו' במקום בתי חיים של ישראל ועל פי המכתב שהיה בהארון הכירהו היהודים ויקברוהו שם בכבוד, ע"כ, וז"ל הרב בעל של"ה הקדוש במכתבו הנדפס בשומר ציון הנאמן שנת תרי"ג סימן קמ"א (או"מ) וז"ל והנה אודיע אתכם שביום ה' פרשה חיי שרה הלכתי אל ביה"ק הקדוש אשר בצפת והוא קדש קדשים מי יוכל לשער ולספר הקדושים למאות ולאלפים משרתי עליון מקדמאי ובתראי מנביאים ותנאים בראשונה הלכתי אל קבר הושע בן בארי והוא בנין מפואר ומהודר והיא ביבה חשובה למאד ונתמלאה כולה אורה, ולפני הביבה באר מים חיים ונכנסנו שם באימה וביראה ובקדושה לתוך הביבה ואני ואשתי תי' הדלקנו נרות על שם כלכם יצ"ו והתחלתי לדרוש מאמר אמר הקב"ה לראובן אתה פתחת בתשובה חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה ומנו הושע בן בארי שובה ישראל והגדנו הפטרת שובה ישראל בבכי והתפללנו כו' ע"ש, ומהרח"י ז"ל בשם האר"י ז"ל כתב וז"ל במערב צפת תו' יש שם בית הקברות ליהודים ובתוכו בית אחד ובנין כפה עגולה גבוה באמצע ובצפון הבית ההיא נקב קטן מתוכו למערה אחת ובאותה המערה אומרים העולם כי שם קבור הושע בן בארי ואינו כן אמנם קבור שם רבי יהושע והוא תנא וטעו העם וקראו הושע ע"כ, ובאהבת ציון כתב שהוא רבי יהושע בן חנניא אשרי יולדתו ועליו בנין חומה ישנה ופתח קטן כמו בתנורים שלנו ולפניה בנין חומה גבוה וביפה עליה כו', ואמרו כי שר אחד נכרי ברח ממיתה ונתחכא בבנין הישן שעל גבי המערה וכשניצול מצרתו בנה הוא בנין זה סמוך לבנין הישן והוא גדול למראה, כו', וכמעט בכל שבוע ביום ג' הולכים הלומדים לבנין הזה ולומדים עד זמן מנחה גדולה ומתפללים שם והנודר בעת צרה (ר"ל לעשות סעודה ללומדים שם) ניצול ממנה והוא ביום ג' ולא ביום אחר, עיי"ש, ונמצא כתוב שסגולה בכל מקום לנדור בעת צרה ר"ל לעשות סעודה ללומדים ביום ג' הראשון שינצל מהצרה או מחולי וכדומה לעלוי נשמת הושע בן בארי ויועיל בס"ד, כתב בחכת ירושלים שממתרת חג השבועות הולכים על קבר זה ומתפללים וכתב עוד וז"ל אצל הבניו הנזכר במערבו יש מערה ופתח למערה ואומרים העולם כי שם קבור יונקא ואמו הנזכר בזהר בלק דף קפ"ו והגם ש כתב שם שהיה בכפר סכנין י"ל שבאו הנה בחייהם או אח"כ, כתב באהבת ציון כי נגד קבר ר' יהושע יש מערות וקברים וחומות ישנות ושמעתי שיש שם הרוגי ב"ד מקודם התורבן ע"כ.

ב. בתחתית ההר יש שדה משור שם קבר התנא רבי פנחס בן יאיר כאשר האר"י ז"ל גלה קברו, ועל קברו יש גל של אבנים וכבר נסו כמה פעמים לבנות בנין על קברו ולא עלה בידם ואומרים שזה בשביל שגם בחייו לא רצה ליהנות משל אחרים, כמו שמבואר בגמ' חולין דף ז', והשדה הוא שדה ניר, ואומרים כי הנכרי בעל השדה מיחה באנשים הבאים להתפלל על הקבר שלא יקלקלו שדהו ונהלה מאד גם השדה לא עשתה שוב פירות, וניחם הנכרי ומניח לילך על הקבר באין מפריע, ועל כל צרה שלא תבא הולכים על הקבר הזה להתפלל, ומשם רואים זה מול זה את הר מירון ששם קבר חתנו הרשב"י ע"ה, באהבת ציון כתב שהוא ראה על אבן הנשבר על הקבר הזה כתוב רבי פנחס בן יאיר ע"ש.

ג. אצל הר הבית החיים יש הר שהיה משמש מקום קברות בימי קדם והאר"י ז"ל העיד ששם קבורים כפליים כיוצאי מצרים, בעמק שבין שני ההרים אלו שם המקוה של האר"י ז"ל ממי מעין יעורדים מן ההר, והמקוה היא בריכה מרובעת בנויה מאבני גזית ועליה בית וכפה של אבנים, ומקרוב בנו עוד חדר גדול אצל הפתח ושם מונח אבן ארוך גדול אשר עליו מטהרים כל מתי צפת ב"מ וטובלים אותם במקוה של האריז"ל, המקוה היא מים חיים כאמור וטובלים בה בני צפת לפרקים וכן הבאים לבקר את הקברות.

ד. בבית החיים הזה מנוחת כבוד רבותינו הגאונים הקדושים הנודעים לנו, יש קברות במערות ויש קברות סתם בארץ ועליהן בנין של אבנים מרובע וארוך ועל גבו מצבת אבן אחת גדולה ארוכה כמדת הקבר ועליו חקוק שם הנפטר ויש אשר המצבה מונחת על הקבר לארכו בלי שום בנין, שם יש קבר רבנו האריז"ל ועליו בנין אבנים לאורך הקבר ועל הבנין מצבת אבן וחרות עליו »הרב המקובל רבי יצחק לוריא אשכנזי ז"ל נפטר ה"א של"ג ליצירה«, ואצלו עמוד של בנין מתוקן להדליק בו נרות, יום פטירתו ה' אב, לימינו קבר בנו הרב מו"ה משה, קרוב לקבר זה באורך קבר רבינו משה קורדוירו ז"ל תלמיד מרן הבית יוסף ורבו של בעל ראשית חכמה, וגיסו של הרב המקובל מו"ה שלמה הלוי אלקבץ, משם ולהלאה לצד מערב קבר הגאון מו"ה יוסף קארו בעל השולחן ערוך ובית יוסף וחקוק על מצבת קברו »הרב ר' יוסף קארו בעל השלחן ערוך«, באותו שטח קבר הרב מו"ה משה בר יוסף מטראני בעל תשובת המבי"ט תלמיד מוהר"י בי רב הנזכרים למעלה פרק ל' אות כ', ואחרי מות רבו ישב על כסאו בצפת ושפט את ישראל נ"ד שנה, וקבר הרב מו"ה שלמה הלוי אלקבץ בעל פזמון לכה דודי שזכה שנתקבל בכל תפוצות ישראל לאומרו סמוך להכנסת שבת (עיין סדר היום פזמון לכה דודי קדום ג"כ באופן זה) ובעל המחבר ספר שורש ישי על מגלת רות וספר מנות הלוי שחיבר בשנת רפ"ש שלחו לחותנו למנה ביום פורים כי לא היה לו שום מנה לשלוח והוא קבל המנה הזאת באהבה יותר מכסף וזהב וסגלת מלכים, שם במערה קבר הרב מו"ה משה אלשיך ובמערה הזאת עוד קברים מצדיקים וחסידים מזמן קדום, גם קברים חדשים בכוכים שבתוך כותלי המערה שהספרדים קוברים שם, ומערה הזאת נקראת מערת האלשיך, כתב בספר חבת ירושלים כי סמוך לקבר האלשי"ך יש שלשה ציונים מאבנים גדולות זו בצד זו ורגיל בפי העולם לומר עליהם אברהם יצחק ויעקב וקצת חושבים שהם גרים, וכתב שהוא בעצמו עם אחר חפרו אצל שני מצבות וכתב עליהם כמה וכמה שורות תוארים גדולים בלשון גבירים ונשיאים ומספר השנה שי"ג, שם האחד ר' מאיר ושם השני ר' שמואל והשלישי לא נודע וכדומה לו ששמע שהאריז"ל אמר שהם בחינת נשמת אברהם יצחק ויעקב אבותינו הקדושים זי"ע: קבר הרב מוהר"י בי רב, הנזכר לעיל, נפטר בשנת ש"א והיה תלמיד הגאון מהר"י אבוהב, קבר הגאון רדב"ז רבינו דוד בן זמרא רבו של האריז"ל בנגלה ומרן הבית יוסף קבלו בכבוד גדול כי היה גדול ממנו בשנים וחי מאה וארבעים שנה, ולעת וקנתו עקר דירתו מירושלים ת"ו ובא לגור בע"ק צפת תו"ב והיה עשיר גדול זתמך ידי תלמידי חכמים ואומרים כי עוד בהיותו במצרים מצא בביתו מטמון גדול של עושר רב והשליש

ממנו נתן לתלמידי חכמים אשר בארץ ישראל ומצרים, קבר הרב מו"ה יוסף בן יחייא בן הרב ר' דוד בן יחייא חיבר הרבה כפרים ונפטר בן מ"ה שנה שנת רצ"ט ואחר עשרה שנים שלחו עצמותיו לצפת ונקבר על ידי מרן הרב בית יוסף, קבר הרב מו"ה משה חאגיז גיסו של הגאון פרי חדש, קבר הרב מו"ה אלעזר אוכרי בעל ספר חרדים, שם קברי הרב נים הגאונים מו"ה יונתן גלאנטי מו"ה יעקב אביאלעפיא ומו"ה משה בנו, הרב ר' שלמה מאנים ור"מ בנו, הרב מו"ה משה וויטאל, הרב מו"ה טוביה הלוי בעל ספר חן טוב, הרב מו"ה אלעזר מקראקא אבדק"ק אמסטרדאם בעל ס' מעשה רוקח, שם קבר הרב מו"ה חיים אבדק"ק טשערנאוויץ וכמה קהלות בעל ס' באר מים חיים על התורה וס' סדורו של שבת ועוד ספרים וקברו במערה הנקראת על שמו, הרב מו"ה ישכר בער אבדק"ק זלאטשוב בעל בת עיני על ש"ס ומבשר צדק על התורה וקבורתו במערה הנקראת על שמו, מו"ה אריה ליב הלוי וואלטשיש נקבר ג"כ במערה ואצלו קבר הרב מו"ה דוד שלמה אבדק"ק סאראקא בעל לבושי שרד וערבי נחל שו"ת נאת דשא, וכתב בשעדי ירושלים וז"ל על קבר הגאון לבושי שרד לא הי' ניכר שום ציון ומצבה רק הי' קבלה שבכאן מקום קבורתו לקחתי עמי ד' חברי וחפרנו ומצאנו בעומק הארץ מצבה ישנה נחקק אותיות מטושטשות פ"נ הרב הגאון ר' דוד שלמה בר אביגדור שנת תק"ע כ"ב מרחשון ועשינו נפש גדול על קברו ואת אבן המצבה חצבנו ונעשה כחדש ממש ואני בעצמי פתחתי עליו אותיות גדולות נאות משוקעות פ"נ הרב הגאון הגדול הצדיק החסיד ועניו המפורסם ר' דוד שלמה אב"ד סראקא בעהמ"ח כו' זכרה לי אלקי לטובה ע"כ, אצלו קבור הרב מו"ה אברהם דוב אבדק"ק נאווירטש אשר בא לעת זקנתו לעיר הקדש צפת, וקבר הרב מו"ה משה הלוי אבדק"ק איבניצא, וקבר הרב מו"ה משה דוד אשכנזי אבדק"ק טולטשווא באונגרן בעהמ"ח ס' תולדות אדם על ש"ס ובאר שבע על התורה והי' אב"ד בעיר הקדש צפת.

ה. כתב בשבחי ירושלים וז"ל ותחת הפסגה מערה ושם קבורת ר' דוסא והורבינום אביו וצדיקים אחרים ותוגרמים קורין לה מאגרת יעקב ע"כ ומה שנקרא המערה על שם יעקב כ' אהבת ציון וז"ל וברחוב הערבים שם קבר ר' דוסא בן הורכנום והם אומרים זה מערת יעקב אבינו ע"ה שבנה שם אחר שנעלם ממנו יוסף הצדיק ואין מניחים שום אדם מישראל ליכנס במערה ההוא ע"כ וז"ל הבת ירושלים כשהולכים ברחוב שהוא לדרום שכונת בתי ישראל נראה מן הצד שער גדול ומדרגות שעולים שם ואין מניחים לישראל לעלות בהם כלל וההמון קורים המקום ההוא מדרש שם ועבר, כתב שבחי ירושלים בשם האריז"ל וז"ל לדרום צפת תו' לצד דרום המגדל יש מעין אחד ונקרא מעין החדש ושם קרוב אליו מערה אחת קורין אותה אולאד יעקב (כלומר בני יעקב) ושם כנגד המעיין ממנו לצד צפון בנין גאה ובתים נאים וכל העולם אומרים כי שם קבור ר' דוסא בן הורכנום וכו הוא האמת ואין צדיק אחר קבור שם אלא הוא לבדו משם תלך להלאה לצד דרום אחר סיום שכונת כל בתי ישמעאלים יש מקום גדול מאד בולה מלאה אבנים קטנים ושם גל אחד גבוה מכלם ושם היה בית הכנסת קדוש קדמון מאד ושם מקום ההיכל ושם קבור בנימין הצדיק התנא, שם קרוב לו עמק קטן ושם קבור נחום איש גם זו. ודע כי כל מקום הגלים היתה עיר אחת גדולה מאה

וקדושה

וקדושה עכ"ל מחבת ירושלים, השר מה"ז משה מונטפיורי וזוגתו כשהי' בארץ הקדושה קבלו רשות ליבנם אל מדרש שם ועבר הנזכר יהערבים קורים לה מקום האבל כי שם נתאבל יעקב על בנו, וסיפרו מנפלאות המערה הזאת שהיא רחבת ידים ויש בה הרבה קברים דומים אל קברי הסנהדרין אשר בירושלים, גם יש שם קברים חדשים, (או"מ).

ו. **ברחובות** הישמעאלים בצפת יש שני מקומות א' בגובה העיר למזרח ושמו דהרייא העליון, והשני בשפוע ההר למערב ונקרא דהרייא התחתון ושם קבר עדנו העצני הנזכר בשמואל ב' כ"ג ח', לפי הקבלה, והוא במקום מחצב אבנים, וקרוב אליו מחצב אבנים אחד ושם קבר רב חוצפית המתורגמן מהרוגי מלכות והוא בבור גדול ועמוק אשר הושלך שם לפי הקבלה, ימשם ולמטה יש סלע גדול מרובע כעשר אמות ותחתיו קבר יהוידע הכהן אבי בניהו אשר היה בימי דוד המלך ע"ה, ומשם והלאה אילן חרובין ותחתיו קבור בריה דרב ספרא הנזכר בזהר פרשת תרומה, ולמטה בדרך הזה לצד מזרח יש מערה ובה קבורים יוסי בן יועזר ויוסי בן משולם ויוסי בן יוחנן, בראש ההר אשר בדרך העולה מצפת לגוש חלב שם קבר רבי יוחנן בן ברוקה, ותחת סלע אחד קטן ונמוך קבר בן הא הא ובין סלעי ההר אשר בפאת מערב בדרך העולה מצפת לגוש חלב ממוך למחצב אבנים קבר ר' שמעון בן מנסיא, ותחת אבן אחת גדולה ורחבה קבר ר' נתן הבבלי למזרחו של ההר למערב צפת יש בנין ואומרים כי שם קבור ר' יוסף דילה ריינא שרצה להביא משיח.

ז. **בכפר** הנקרא דהרייא תחתונה של מערב צפת יש קבר ר' חייא ור' נתוניא בן הקנה ועוד קברי תנאים ואמוראים הנזכרים בדברי האריז"ל ומסומנים כל אחד במצריו וסימניו, במערב העיר לא רחוק מנהר דלבאי והוא מי מגידו הנזכר בשופטים במלחמת סיסרא יש כפר קטן הנקרא עתקאב ובו מערה גדולה חצובה בסלע וממנה יסתעפו מערות אחרות קטנות ושם קבורים ר' זריקא ור' סמא ור' אושעיא ועידא דמן חבריא יחד ומר עוקבא לבדו במקום מיוחד וקרוב אליו רבי לויטס איש יבנה שם קבר רבינו בחיי ותלמידיו בראש ההר לפאת צפונה יש סלעים רבים באגודה אחד כבדור ואומרים כי שם נאספו רשב"י ותלמידיו והיא האידרא דבי משכנא ושם קבר ר' יוסי דמן פקיעין.

ח. **לצפון** צפת רחוק מיל יש כפר עין זיתים ובערבי אין זיתון, לפנים היה בו ישוב יהודים כמו שכתב בספר מסעות א"י ושם היה הרב מו"ה משה בן מכיר ראש ישיבה כמ"ש בשער ספרו סדר היום, וכן בס' תיקון יששכר דף נ"ח לענין קריאת התורה בפורים מזכיר מנהג עין זיתון, ובס' עמק המלך בהקדמה כתוב ר' יהודה בר עילאי קבור בעין זיתון סמוך לצפת כאלף אמה ובכל שבת הולכים שם כמה כתות לכפר עין זיתון ומתפללים שם בבית הכנסת הישנה שהיא סמוכה לקברו ע"ש, וכתב גלילות ארץ ישראל דשם קבור רבי עילאי אביו והרבה צדיקים, וכתב בספר תרד"ם שמשוררים שיר ידידות של רבי יהודה הלוי המתחיל ארץ הקדושה יקרה חמודה בכל ערב ראש חדש על ציון ר' יהודה בר אילעי, סמוך לשם קבר הרב ר' יוסף סארגוסי שהובא בשם הגדולים, וכתב שעלה לארץ הקדושה לצפת ת"ו ונעשה לו נסים גדולים,

וספר תרדים בהקדמה כתב שהיה רבו של רדב"ז והיה משים שלום בין אדם לחבירו וכין איש לאשתו אפילו בין הגוים וזכה לראות את אליהו ז"ל ובמקום שראהו קרוב לציון התנא ר' יהודה בר אילעי שם חצב לו קבר ע"ש, ושמו נודע בשם ר"י הלבן או צדיק הלבן, וכתב באהבת ציון שנקרא כן בעבור שפעם אחת גזר השר שיביאו לו היהודים כמה מאות תרנגולים ויהיו לבנים והלכו על קברו ובא בחלום ואמר שיקבצו התרנגולים במקום אחד ונעשו לבנים ואמרו שהיה רב גדול במצרים והרב בית יוסף נהג בו כבוד גדול ע"כ.

ט. בדרך מצפת למירון יש ג' קברים על אם הדרך, האחד הוא ר' יוסי ובנו הנענש שהענישו אביו על שהוציא התאנים בלא זמנם שנזכר במס' תענית דף כ"ד, ואין על קברו רק גל אבנים, רחוק מעט משם יש קבורת ר' טרפון ועליו ציון יפה, ומשם והלאה מעט יש קבורת ר' יוסי בן קיסמא ועליו גל אבנים בלי ציון, כ"כ נוסע אלמוני בשנת רנ"ו.

פרק לה.

מירון

א. מירון הוא סמוך לדרך ההולך מצפת לחיפה, סמוך ונראה לצפת, ורק מחמת כי הדרך עולה הרים ויורד בקעות באורחות עקלקלות על כן מתארך הוא להנוסע, כהיום יש שם דרך כבוש מוטפת היטב, כתב כפתור ופרח ,פרק י"א אולי הוא מקום המרוני הנזכר בבבא בתרא קנ"ו ע"ב או מרים הנזכר בכתוב (יהושע י"א) מי מרום, אבל באמת הוא מרון הנזכר בבבא מציעא פ"ד ע"כ.

ב. מירון עומד על ירכתי הר גדול, ולדעת בעל אדמת הקדש הוא הר פרשבא הנזכר במשנה ראש השנה פרק ב' שעליו היו משיאין משואות להודיע לבני גולה שקידשו את החדש, גובה ההר אלף קצ"ט מעטער, ומן ההר הזה יורדים לעמק גדול ועוברים את מי מגידו ועולים אל הר תבור והוא הר גבוה מאוד מלא אבנים גדולות, ושם חורבות רבות של אבנים גדולות ואבני מחצב ועמודים שנראה שהי' שם עיר מושב מלפנים ומשערים שהיא תענך על מי מגידו הנזכר במקרא (שופטים ה') ויש משערים כי זה המקום מירון הי' מושב מלך שמרון מראון (יהושע י"ב) וכי השרידים מבנין הישו שישנם על ראש ההר הם ממצודת המלך הזה, אבל בספר מסעות א"י כתב וז"ל ולמעלה בכפר מירון יש בית הכנסת עשאו רבן שמעון בן יוחאי עדיין קים כל הצד שלפניה שעשה רשב"י כ"ד בתי כנסיות בגליל ע"כ, ובס' אלה המסעות לר' יעקב שליח רבינו יחיאל מפריז כתב וז"ל ושם בית הכנסת רשב"י והוא בנין מפואר מאד ע"כ ואח"כ נחרב הבית הכנסת הזה וכמו שכתוב בס' אהבת ציון וז"ל ושם בית הכנסת חריבה ועדיין כותל הפתח קיים והמשקוף והמווזות של בית הכנסת מאבן אחת אורך ה' אמות ורוחב ה' אמות ודבר נפלא הוא זה שבשער הגדול כזה יהיה המשקוף והמווזות מאבן אחת, ע"כ, ועוד ניכרים גם היום שרידי החומות והשער הזה.

פרק יו.

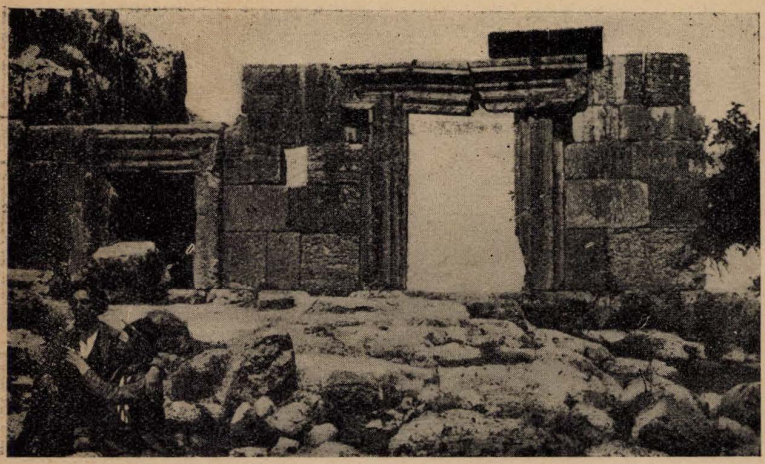
קבר רבן שמעון בן יוחאי

א. קבר רבן שמעון בן יוחאי הוא במערה במירון והמערה הזאת ידועה לנו מן הש"ס הנ"ל בבא מציעא פ"ד ע"ב, ושם יסופר מכנו ר' אלעזר שהיה דר בבני ביתי ובקשו רבנן לאחר מותו להכניסו במערה של אביו והיה הנחש מקיף את פי המערה ואמרו לנחש שתפתח פיה ויכנס בן אצל אביו ופתח הנחש את פיו, ע"כ ופירש רש"י ז"ל שהנחש הקיפה את המערה כעין גלגל ונעבה אצל פיה ע"כ, ולהלן דף פ"ה ע"א איתא כי ר' יוסי בנו של ר' אלעזר כישמת בקשו ג"כ להכניסו במערה הזאת והיה הנחש מקיף את המערה אמרו לו פתח פיך ויכנס בן אצל אביו ולא פתח כסבורים העם לומר שזה גדול מזה, יצאתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא זה הי' בצער מערה וזה לא היה בצער מערה, ע"כ, ר"ל המערה שישב בה רשב"י ור"א בנו בנוכר במס' שבת דף ל"ג ע"ב ועיין סנהדרין צ"ח דברי יהושע בן לוי אשכחיה לאליהו דהוי קאי אפתחא דמערתא דרשב"י (ועיין בחידושי אגדות שם ופלא שכתב שר' יוסי ברבי אלעזר הוא במערה והוא להפך מגמ' הנ"ל) עיין מדרש רבה נח פרשה ל"ה.

ב. בימים הקדמונים היתה המערה פתוחה לאויר העולם, ובזמן מאוחר מתמוה כי מאן ספין ליכנס למקום קדוש הזה, אכל הציבו ציונים בחוץ על המערה במקום שני קברי הקדושים האלה, וכתב סדר הדורות בשם גלילות ארץ ישראל דסמוך לפתח בית המדרש שעל קבר רשב"י מצבת קבר ר' אדא סבא וישכחי ירושלים ואהבת ציון כתבו ששם קבר רב ייבא סבא וכתבו עוד שבקצה המערה קבר ר' יצחק הנזכר בזהר ויחי ע"ש.

ג. כתב בספר עמק המלך פרק ו' וז"ל להיות ששני פעמים בשנה חוק ולא יעבור היה לכל חכמי סגולה הבקיאים בחכמת האמת יותר מעשרים חכמים לילך למירון ששם בבור רשב"י ור"א בנו והלל ושמאי ור' יוחנן הסנדלר ועל כל אחד בנוי כמו מגדל גבוה והתנא הוא קבור בפנים והמגדל מקיפו לכל צד ושם פורשים אהל מן קבר של רשבי' עד קבר של ר' אלעזר וישובים שם עשרה ימים ועשרה לילות רצופים ועוסקים בספר הזהר דהיינו חכם אחד מניה והאחרים מקשיבים לקולו ויש להם שמש אחד המכין להם מאכלים וארבע גויים חגורים כלי זיין עומדים בכל לילה מבחוץ כדי לשמור אותם מהגנבים להיות שהוא רחוק מצפת ב' פרסאות ורחוק מכפר מירון כמו תחום שבת, וזאת עושים שני פעמים עשרה ימים קודם שבועות ועשרה ימים קודם ראש השנה ע"כ, ועיין שם הגדולים להגאון חיד"א ז"ל מערכת גדולים א' ל"ו שקבלה בידו שהרב מו"ה אברהם גלאנטי ז"ל היה עשיר ובנה מממונו חצר מירון ששם ציון הרשב"י ור"א בנו ע"כ, וכהיום יש על המערה בניינים נאים תחתיים שניים והחצר גדול ורחב והרבה בתים בנויים בו.

ד. הבנין שעל המערה הוא נחלק לשלשה חדרים, מוכנים לתפלת צבור עם ארון הקדש וס"ת, על מקום שכנגד קבר רשב"י יש כפה של אבנים

בית הכנסת ישן במירון

קבר רבן שמעון בן יוחאי

בנויה מרובעת ועליה הכותל שבין ב' החדרים והציון ניכר בשני החדרים בחדר הראשון ובחדר האמצעי ושם מדליקין נרות בפמוטות הרבה מאד, והספרדים נוהגין להדליק שם לעלוי נשמת תנאים ואמוראים אחרים ונרשם שמם על טבלאות התליות נגד הפמוטות, בחדר האמצעי הוא בית המדרש לאשכנזים שם לומדים ומתפללים ובחדר הראשון והוא החדר שנכנסין בו שם סמוך לכותל קבר הרשב"י, באמצע החדר הזה יש ג"כ כפה של אבנים בנויה מרובעת והוא נגד קבר רבי אלעזר בן רבן שמעון שבמערה שתחתיו, והכפה מוקפה גדר ברזל נעשה מקרוב בנדבת צדיק אחד, ולפנים מחדר האמצעי יש בית המדרש גדול של הספרדים שם לומדים ומתפללים בתדירות.

ה. למעלה על גג היכלי קדש האלה יש תאים וחדרים לאורחים הבאים שם, ונגד מקום קבר רשב"י ומקום קבר ר"א בנו יש עמודים של בנין גבוהים ובראשם כמין ספל גדול ונותנין בהן שמן ומציתין את האור בה ן בליל ל"ג בעומר לכבוד הילולא דרבן שמעון בר יוחאי שאז הוא יום פטירתו, וזה לשון פרי עץ חיים שער ספירת העומר פ"ז בזמן הזה בענין ההולכים על קבר רשב"י ור"א בנו במירון בל"ג בעומר אני ראיתי למורי ז"ל זה ח' שנים שהלך עם אשתו וביתו והיה שם ג' ימים, ע"כ ובחבת ירושלים כתב וזה לשונו ומי ימלל ויפאר השמחה של מצוה ביום ההילולא ל"ג בעומר כי רבה היא וזמן קהלה לכל שבאים אנשים ונשים וטף ובאים מערי א"י וכפריהם ובפרט יושבי עיר הקדש צפת יש רוכבים בחמורים ופרדים, יש עולי רגל וכל הדרך מצפת למירון מלאים אחינו בני ישראל אלו הולכים ואלו חוזרים, ובאים מעכו ודמשק וארם צובה ואפסי ארץ ביום ובלילה ואין מכלים דבר, וכאשר זכיתי להיות שם שמעתי מאיש יהודי ממדינת פרס ששהה ב' שנים בדרך וליבט את עצמו לראות בחדות הילולא דרשב"י זיע"א, ובבוא כל ישראל לראות בקדש מה נורא המקום הזה ליהודים היתה אורה זו תורה, לומדים ומתפללים, וביום קריאת התורה קורין בספר תורה ש"ט שם ומדליקין שמן למאור ומנדרים נדרים ונדבות וששים שמחים בבי הילולא בתופים ומחולות, ויהי בערב אור ליום ל"ג בעומר בהתאסף חכמי סגולה לבית המדרש ולומדים ברעש גדול האדרות בזוהר הקדוש ואחר זה עושים ההדלקה למעלה על הציונים בתוך הספלים הנזכרים למעלה מרשב"י ע"ה והשמש מכריז כמה נתנים עבור ההדלקה וקונים בכסף מלא כל איש אשר ידבנו לבו ומברכים מי שבירך, וכיצד משיאין משואות מביאים מבלאות בגדים של צמר גפן או פשתים וטובלים בשמן ומטילין לתוך הספל ומציתין את האור, וההבערה ללה"ב יצאה ומרחוק נראה על כמה פרסאות כי מירון יושב בהר, והקונה הוא המדליק, ואח"כ כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספל ומטילים לשם שמן ונודרים נדרים ונדבות ומברכים מי שבירך, ואח"כ לר"א בנו ומדליקין גם שם שמן תוך הספל אשר על גבי עמוד שלו כנ"ל גם כן על פי הגרות השמש, ואח"כ הולכים לציון ר' יצחק כו' ואחר כך הולכים לציון ר' יוחנן הסנדלר הקרוב לשם חוץ לחצר וגם שם עמוד וספל ומדליקים גם שם, עכ"ל, וכ' משנת חסידים מס' אייר פ"ד כתב מצוה לשמוח בל"ג בעומר שמחת רשב"י ואם ידור בארץ ישראל ילך לשמוח על קברו ושם ישמח שמחה גדולה כו', וכ"ש אם היא פעם ראשון שמגלח ראש בנו ומניח הפאות שהוא מצוה ע"כ, וז"ל ספר כבוד

מלכים

מלכים ראיתי ונתון אל לבי על אשר זה קרוב הגיענו מכתב מתלמיד חכם אחד מעיר הקדש ירושלים תו"ו וקרא תגר וערעור על שנהגו בהילולא רבא בל"ג בעומר במירון לשרוף בגדים יקרים מאד לאמר כי הלא איכא משום בל תשחית ובאתי להשיב מפני כבוד מלכים מאן מלכי כבוד אדוננו רשב"י ור"א בנו זי"ע ומפלפל בפלפול גדול ותורף דבריו שאין איסור בל תשחית רק אם הוא דרך השחתה כו' ומסיים שם וז"ל ומעיד אני באמת כי בילדותי שמעתי פה מרבני קשישאי רבני הספרדים אשר אבותם ראו וספרו להם כי הרה"ק ר' חיים בן עטר (בעל אור החיים) היה פעם אחת בהילולא פה עה"ק צפת תו' וכשעלה למירון והגיע לתחתית ההר שעולים משם אל הקדש ירד מהחמור והיה עולה על ידיו ועל רגליו ועל הדרך הי' גועה וצועק היכן אני השפל נכנס למקום אש ושלהבת להבת קוב"ה וכל פמליא של מעלה הבא וכל נשמות הצדיקים שמה, ובעת הילולא היה שמח שמחה גדולה ושרף כמה בגדים יקרים הוא בעצמו לכבוד רשב"י זי"ע, וגם הזקנים מהספרדים פה העידו ששמעו מזה ע"כ, ועיין שו"ת חתם סופר יו"ד שאין דעתו נוחה כמנהג ההדלקה והשמחה על ציון רשב"י מטעם אחר, מ"מ הרי כתב בתחלת דבריו כי כל כוונתם לשם שמים שכרם רב בלי ספק ע"ד ודיגול"ו ודילוק"ו נרות עלי אהבה ע"ש, ועניין הילולא דרשב"י נזכר בגמ' כתובות ס"ב ע"ב ובאדרא רבה נשא ובאדרא זוטא פ' האזינו שהתנא הקדוש הזה הי' חפץ שישמחו ביום חתונתו הוא יום הפרדו מעולם הזה, ונהגו בשמחה זו גדולי ישראל בכל עת ובאמור, וזה לשון השל"ה הקדוש במכתבו, נלך להמקום שהזכרתי שהוא קבוצת התנאים שמאי והלל ויש תפלה מיוחדת על כל צדיק וצדיק ועל קבר רשב"י לומדים הזהר באימה ויראה ובדבקות גדול, ואח"כ לשמוח הלב שמחה רוחניות ולא שום אכלות ועצבות כי באלה חפץ רשב"י והוא בדוק ומנוסה ואח"כ נודרים נדרים ונדבות ומתפללים תפלות, גם אני אעשה כן, כי כמה נסים יאורעו שם עכ"ל, ודאי היה לרבן שמעון בן יוחאי לשמות ביום פטירתו כי השלים בעולם הזה מה שהיה מוטל עליו, תורתו של רשב"י הוא מלא הש"ס על כל גדותיו, הוא לימד את העם דעת סתרי תורה וחכמת האמת, וגם אנו נוכל לשמוח בשמחתו כי אנו מקוים לזכות לגאולה אמתית בזכות תורתו, אבל אלה החפשים שפרקו עול תורה מעליהם באים שמה בל"ג בעומר ותוגגים שם חג לאומי, (עיין לעיל פרק י"ח אות ד') מה לו ולהם, הלא הם משביתים את שמחתו, באים ושמחים בשמחת של הוללות ומחללים שם שמים בגלוי שהוא תוגה לאותו צדיק הקנאי הזה שלא הי' סובל עוברי עבירה, כל עוד שאינם עוזבים דרכם הרעה הלא יבושו לבא אל חצרות קדש אלה, ה' יערה רוח ממרום עליהם ונדעה נרדפה לדעת את ה'.

פרק לז.

שאר קברי צדיקים במרון

א. רחוק קצת כמהלך עשרים אמה מציון הרשב"י ע"ה יש קבר רבי יוחנן הסנדלר בתוך מערה ואי אפשר ליכנס בתוכה, ועל המערה נגד הקבה

יש ציון גדול עם עמוד גבוה ובראשו ספל העשוי להדליק בו כמו על קבר רשב"י ור"א בנו, עיין לעיל פרק ל"ו אות ה', אצל קבר ר' יוחנן הסנדלר יש מערה פתוחה לאויר העולם ואומרים כי הוא המקום אשר עבד בו ר' יוחנן את העורות ועיין בספר חבת ירושלים מספר נפלאות מהמערה הזאת כי מה שנתן בעל השדה בתוך המערה הי' נשמר מן הגנבים וכאלה נפלאות רבות עיי"ש.

ב. כרוב לשם מערת הלל הזקן ותלמידיו והיא מערה נפלאה חצובה בסלע ההר מאבן אחת כמו בית גדול רחב ידים ובכותלי המערה חצובים כוכים כמו כפות גדולים והם באמצע הכותלים בגובה חצי קומת איש ובהם ארונות של אבן עם כסויים של אבן, בכל כוך יש ד' ארונות כאלו מעשה אומן נפלא מאד, דהיינו שלשה ארונות זה אצל זה ואחד מבפנים ארכו לרוחב השלשה ובקרן זוית של מזרחית צפונית של המערה שם קבר הלל הזקן, מספר הכוכים ששה, שנים בכל כותל, זולת בכותל שבו הפתח אין שם כוך, וז"ל שבחי ירושלים ואח"כ הלכתי בשפוע ההר לצד מירון שם מערת הלל הזקן ותלמידיו והוא מערה גדולה ויפה עשויה בכפות בכל כפה ג' ארונות כו' ואמצע המערה רחב יעמדו בה משלש מאות אנשים והנה מכסה קבר הלל פתוח מעט וכן מקצת האחרים ואדם משים ידו בם ויש בהם מים מתוקים, ואני שתיתי מהם ופליאה היא מאין באים שם המים ועוד מאחר שהם מכונסים איך טובים לשתיה, וגדולה מזאת כי הכל מעידים ונשבעים כי כשיכנסו שם קהל רב ומתפללים המים מתרבים ושופכים לארץ אמנם בימי לא היה כן גם אומרים כי גם אחר נעשה בו כי באים היהודים שירה גדולה וכל אחד מדליק נרות במערה סביב ואם תכנס בה אשה נדה מיד תכבנה הנרות עיי"ש וכן כתב ר"י שליח רבינו יחיאל מפאריש שמתקבצים במערה הזאת בפסח שני ומתפללים שם ואומרים מזמורים וכשמוצאים מים בתוך המערה כלם שמחים שהיא סימן שתתברך השנה והרבה פעמים שלא ימצאו שם מים ובעת התפלה היו באים המים כהרף עין, עייש, גם היום יש לפעמים מים בתוך הארונות ורבים מן המבקרים שואבים מהם ורוחצים בהם. ראשם פניהם וידיהם באמרם שזה מסוגל לרפואה.

ג. לפני המערה מצד אחד יש ארבעה ארונות של אבן גדולים ומשוקעים עד חציים בעפר וכן בצד השני ארבעה ארונות כאלו ואומרים כי שם קבורים המשמשים שלהם.

ד. לפאת נגב המערה יורדים לעמק גדול של אבנים ועוברים את מי מגידו ועולים לראש הר גבוה מאד מלא אבנים גדולות, כמעט מטפסים ועולים ביד ורגל על ההר הזה והוא הר תבור הנזכר בשופטים ד' ועוד, שם מערת שמאי הזקן ואשתו ובנין אבנים גדול עליהם, גם קברים אחרים נמצאים שם, ומסעות ד' בנימין כתב כי במירון יש קבר ר' בנימין בר יפת ור' יהודה בן בתירה עיי"ש, ולדבריו יש הכרח לומר שעלה מנציבין באחרית ימיו לארץ ישראל או שהביאוהו לשם אחר מותו, כי נציבין היא בחוץ לארץ.

ה. קרוב למערת שמאי יש מערה יפה גבוהה מלאה כוכין ופתחה למערב וקורין אותה מערת הכהנים, ועל פתח המערה נחצב כתבנית ידי הכהנים בעת הדוכן, ושם חרבות רבות של אבנים גדולות ואבני מחצב ועמודים ונראה

שהיה

שהיה שם עיר מושב מלפנים ואולי היא תענך על מי מגידו (שופטים ה׳) ועיין לעיל פרק ל״ה אות ב׳.

ו. **קריב** למקום החורבות האלה יש עמוד של אבן גדול וגבוה ומרובע, ונקרא בפי כלי »כסא של אליהו« על פי המסורה כי אל המקום הזה יבא אליהו הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא ויתקע בשופר גדול לחירתינו במהרה בימינו.

פרק לח.

יפו

א. **יפו** היא עיר עתיקה על חוף ים התיכון רחוקה מירושלים ס״ד קילאָמעטער, והיא נזכרת בהושע י״ט מ״ז ויונה א׳ ג׳, בה נמל עתיק ויבאו אליו ספינות מארצות רחוקות, הספינות הגדולות אין יכולות לבא אל הנמל כי בשפת הים יש צורים וסלעים גדולים וסכנה לאניות גדולות לבא שמה רק עומדים בלב ים והנוסעים ירדו אל ספינות קטנות ויבאו אל חוף הים וכן מורידים הסחורות אל סירות קטנות ויובילום אל חוף הים, ושם בין הצורים והסלעים הומה הים וירומו גליו, ואף כי בעת אשר הרוח נושבת, ואז אי אפשר כלל לבא אל החוף ומוכרחים הנוסעים להמתין עד יעבור זעם ויקם סערה לדממה, ועכשיו השמועה באה כי הממשלה חושבת לבנות נמל גדול על חוף יפו כאשר כבר בנתה על חוף חיפה אשר זה איזה ירחים שנגמר לתהלה ולתפארת ארצנו הקדושה תובב״א.

ב. **יפו** היא עיר רוכלת עמים, והעיר העתיקה על יד הים כיתר ערי המזרח ברחובות צרות ועקומות, לדעת קצת חכמים היא בנויה עוד בימי נח והוא קבור בה.

ג. **חוף** יפו הוא היותר קרוב לירושלים ובימי שלמה המלך ע״ה בשבנה את בית המקדש שלח חירם מלך צור עצים מן הלבנון בדפגודות על הים עד יפו ושלמה העלה אותם משם לירושלים (דברי הימים ב׳ ט״ו) וכן היה בבנין בית שני (עזרא ג׳ ז׳). וכתב בספרי ברכה וז״ל כי שפע ימים ייעקו זה ימה של יפו שנגנז לצדיקים לעולם הבא מכאן אתה אומר שכל ספינות שאובדות בים הגדול וצרורות של כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וזכוכית וכלי חמדה שהים הגדול מקיאן לימה של יפו שגנוז לצדיקים לעתיד לבא ע״כ.

ד. **זכרונות** עתיקות אינם נמצאים ביפו, חכמי התלמוד ישבו בה והזכירוה במס׳ קידושין ג״ז, ר׳ חייא בר אדא דמן יפו נזכר בשוחר טוב סי׳ ס״ב ומדרש רבה בהר פ׳ ל״ג, רבי יצחק חילו באחרית המאה הראשונה לאלף הזה כותב בספרו שבילי דירושלים [מרמלה באנו לצרפנד היא צריפין הנזכרת בגמרא (מנחות ס״ד) ואין בה רק יהודי אחד צובע ויש לו בית חרושת יפה ובביתו דר זקן חסיד אחד עם הרבה מתלמידיו שהם צבור שלם של עשרה אנשים, הזקן ההוא מקובל גדול ויודע שבעת ספרי הקבלה על פה, אביו היה תלמידו

של

חיפה

מערה בהר הכרמל

של ר' משה מגירונדי (הרמב"ן) הוא סיפר לי מעשים רבים נפלאים מהאיש הגדול הזה ע"ה] מצרפנד באנו ליפו שהיא »יפי הים« ותושביה רבים ועשירים ועושים שם מסחר גדול, בין הסחורות המיוחדות של יפו יש לציין את שמן הזית, צמר הגפן השזור, הסבון המריח, כלי הזכוכית הבד הצבוע פירות יבשים ועוד, ליהודי העיר הזאת יש בית הכנסת יפה מלא ספרי תורה עתיקים ויפים מאד בצד בית הכנסת יש ישיבה ובית אוצר ספרים וכו' עיי"ש, בזמנים אחרונים נשבת ישוב היהודים ביפו והרב תבואות הארץ כאשר עלה לא"י בשנת תקצ"ג לא מצא ישוב יהודים ביפו ככתוב בספרו פרק א'.

ד. עתה העיר יפו נושבת מאחינו בני ישראל יש בה בתי כנסיות ומדרשות וישיבות ומוסדות והישוב הולך וגדל כי העיר היא רוכלת עמים והיא לחוף ימים תשכון כאמור וסביבות העיר יש גנות ופרדסים נחמדים ובהם כל עץ פרי הרבה מאד והארץ היא ארץ מישור נחמד למראה, רבים מהעולים החדשים התיישבו סביבות יפו, ולפני ערך חמש ועשרים שנה התחילו אנשי יפו לבנות במגרש העיר וחוצה את העיר תל אביב שהיא כהיום עיר רבתי עם כאשר יוכא להלן והיא נמשכת עד יפו כמעט כעיר אחת ומושבה כמו כן על שפת הים.

פרק לט.

חיפה

א. חיפה היא עיר עתיקה, יושבת על שפת הים, שם נמל גדול ואניות יהלכון מסודיא ומצרים ושאר מדינות הקרובים והרחוקים, בשנה הזאת תרצ"ד נגמר ונתחנך הנמל החדש שנבנה על חוף הים שהאניות הגדולות מגיעות עד שפת הים, לא כמו שהיה מקדם שאניה גדולה הוכרחה לעמוד רחוק מן הנמל ורק ע"י סירות הובלו הנוסעים והסחורות אל היבשה, ועל ידי זה מתפרץ המסחר ביותר בעיר הזאת, ורבים מהעולים לארץ ישראל מתאחזים בעיר חיפה ובונים בה בתים ואוחזים במסחר ובתי חרושת והעיר כהיום היא כלילת יפי, במצבה החומרי תוכל העיר חיפה להתהלל, אבל מצבה הרוחני דורש עוד תיקונים רבים, והעיקר בחינוך הילדים לתורה, ומה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה גו'.

ב. חיפה יושבת רובה על הר הכרמל כי רגלי הר הכרמל הם בים וכמו שכתוב (ירמיה מ"ו) וככרמל בים יבא, חלק העתיק של העיר הוא במישור על יד הים, אבל חלקי העיר החדשה הם על ההר גבוה מעל גבוה, ולכן נהדר מאד מראה העיר מרחוק, והר הכרמל בעצם נחמד למראה מאד מלא ברכת ה' עצי פרי טובים, שדמות תבואה ומרעה טוב לצאן, והאויר הוא זך ונקי בריא ומבריא, ובאים שמה מרחוק בימי הקיץ לשאוף אויר צח, ולכן בנו שם הרבה בתים גנות ופרדסים יערות צומחי עצים לתועלת החולים והחלושים והבאים להנפש ממלאכתם, אומר הנביא (ישעיה ל"ה ב), פרוח תפרח גו' הדר הכרמל גו' והוא חלק הדר מאד בארצנו הקדושה.

ג. חיפה נזכרת בש"ס שבת כ"ו ע"א ובתוספתא יבמות פ"ו, ובויקרא רבא

פרשה כ"ג דרש על פסוק צוה ה' ליעקב סביביו צריו כגון חלמיש לנוה כו' קסטרא לחיפה, ר"ל שהיה מקום קרוב לחיפה ששם דרו צוררי ישראל ועשו רשע לאנשי חיפה ועיין שה"ש רבה ע"פ כשושנה בין החוחים ואיכה רבתי ע"פ פרשה ציון בידיה, ובשמות רבה פ' י"ד מביא ר' אבודימי דמן חיפה, ובמגילה כ"ד ע"ב הובא דמן חיפה עד סולמי לצור היו צדין החלזון, ובפסיקתא דרב כהנא מיתי מעשה בחסיד אחד שהיה מטייל בשינותא דימא דחיפה כו' עי"ש.

ד. רבינו יחיאל ב"ר יוסף מפאריש מבעלי התוס' מת בחיפה בשנת ה' אלפים מ"ו הוא החזיק ישיבה גדולה משלש מאות תלמידים ומתחלה החזיקו אותם אנשי צרפת וכאשר מטה ידם מחמת כובד המסים שלח את שליחו ר' יעקב לקבץ נדבות בכל גלילות ארץ ישראל ובעכו ובשאר מקומות לתמיכת ישיבתו, ומחמת גזירת אורייתא שגזרו בצפת לשרוף את התלמוד העתיק רבינו יחיאל את ישיבתו לארץ ישראל, ור' יעקב שליח הנזכר עשה רשימה מקברי הקדושים אשר בארץ הקדושה, (והובא לעיל כמה פעמים) וכתב שבחיפה בתחתית הר הכרמל יש בית הקברות ושם קבורים כמה גדולי ישראל וחסידים שבאו מעבר לים, וזה לשון ר' יצחק חילו בספרו שבילי דירושלים בעיר חיפה יש קהלה מפורסמת בחסידותה ובבית הקברות של היהודים משתטחים כל אלה העולים לארץ ישראל כי שם קבורים רבים מחכמי ישראל מכל הארצות אשר מתו בעכו, העיר חיפה לפני מאה שנה היתה עיר מקלט לחכמים רבים כמו רבינו יחיאל מפאריש, רבינו משה ניזונדי (רמב"ן) רבינו מנחם אשכנזי כו' עוד היום יושבים בה חכמים רבים מחוץ לארץ ורבנים חסידים מצרפת ואשכנז כו' עי"ש, נראה מדבריו שהיו מסופקים אם קדשה עכו בקדושת א"י ולכן קברו מתיהם בחיפה, ובס' אהבת ציון כתב כי בני עכו מחמת שמחזיקין את עכו לספק א"י לכן קוברים מתיהם בכפר יציב הסמוך לשם.

פרק מ.

מערת אליהו ושאר מערות בהר הכרמל

א. במערב הר הכרמל יש הרבה מערות עתיקות מאוד ובהם דרכים עקלקלות וחלונות חצובות בסלע, ושם מערת אליהו הנביא זכור לטוב, מערה גדולה גבוהה ורחבה והוא מרוצפת אבן, (כנראה הרחיבו את המערה וייפו אותה בזמן מאוחר לכבודו הרם של הנביא) הרבה אנשים באים לבקר את המערה הזאת ולהתפלל בה, ולפרקים מדליקין בה נרות הרבה גם שופכים שמן על הרצפה ומניחים שם בגדים שמדליקין אותם לכבוד אליהו הנביא ז"ל ולכן כותלי המערה ותקרתה הם שחורים מן העשן, ובחון ובדוק למדי כי החולה אף אם מחלתו אנושה וממוכנת אם יישן בהמערה ג' לילות רצופים יעמוד בריא אולם ולכן מביאים שמה החולאים ולתכלית זה יש בהמערה מטות ועריסות לילדים, והערבי אשר לו מורשה המערה הזאת הוא דר בחצר המערה ושומר אותה ואינו פותח פתחה עד שמשלמים לו כפי ההשואה, גם שאר העמים מכבדים את המערה הזאת

מתפללים בה, האדם בדרכו על מפתן המערה הזאת כבר מלאו חדרי לבו רגשי קדש בחשבו כי כאן עמד בחיר ה' אשר עלה בסערה השמימה כאן נגלו אליו האלקים בברחו מפני אחאב וכמה נסים נעשו לו כאן, הוא מלאך הברית אשר אנחנו חפצים (מלאכי ג') שיבא ויבשר לנו בשורת הגאולה, ואני הכותב זכיתי להיות במקום הקדוש הזה ואמרתי תהלים ובקשות ופזמון אליהו הנביא של מוצאי שבת קדש, ויהיו לרצון אמרי פי, אצל המערה יש בור מים ושתינו מהם.

ב. כתב מסעות רבי בנימין ובתחתית ההר קברי ישראל רבים ושם בהר מערת אליהו, ובגלילות א"י כתב והובא בסדר הדורות וז"ל ושם בית הכנסת ושם נקבר ר' אבדימי דמן חיפה באבן וקבר ר' יצחק נפחא באבן (ועיין לעיל פרק ל' אות א' ומסעות ירושלים מאמר נותן בים דרך אות ז') ובשיפוע ההר מערה יפה וגדולה של אליהו ז"ל, ע"כ. גם רבינו שמשון משאנז נקבר בהר הכרמל, וכהיום אין ניכר שם רושם של קברים ומקומות הללו הם שדמות תבואה ומרעה צאן.

ג. בראש הר הכרמל יש מגדל ונקרא מר אליאס, במערה שבו שם קבר אלישע בן שפט הנביא אשר יצק מים על ידי אליהו הנביא ז"ל, כהיום יש כנסיות הרבה לנוצרים בהר הכרמל.

ד. על הר הכרמל ניכר עוד מקום המזבח ההרוס שריפא אליהו הנביא ז"ל בימי אחאב (מלאכים א' ט"ז), לא רחוק משם נחל קישון ששמה הוריד אליהו את נביאי הבעל ויעש בהם משפטים ככתוב שם.

פרק מא.

מכומות וקברי צדיקים בארץ ישראל

א. בניאס, (פמיים), שמה מקדם היה ליש ואחר כן דן (שופטים י"ח כ"ט) ממערה שנמצאת שמה יוצא הירדן, שם קבר עדו הנביא, וקבר שבואל בן גרשם בן משה רבינו ע"ה, עוד שם מערה וקבורים בה בני אביי ורבא וכני רב פפא, ורב אשי, רב ביבי ורב שימי, ושם מראים הערבים קבר יהודה בן יעקב.

ב. צפיתא, בראש הר הלבנון נגד צפת שם קבר צפניה הנביא.

ג. תבנין, שם קבר שמגר בן ענת ועליו כפה ושני עמודי שיש.

ד. סעסע, העומד בצפת רואה מרחוק הכפר הזה לדרום מירון, שם מראים קבר ר' סיסאי ור' לוי בר סיסי ור' יוסי בר סיסי, שם בית הכנסת לרשב"י ולר' לוי בר סיסי.

ה. שפרעם, סמוך לאושא הנודע בש"ס, קרוב לעיר יש מערה לחוני המעגל ולאשתו ולאבא חלקיהו בן בנו וחנן הנחבא ועליהם ציונים, ושם קבר רבי יהודה בן בבא מהרוגי מלכות, שם ישבו הסהנדרין, עתה נקראת שפי עמר ויש בה ישוב יהודים.

ו. כדיש, ובערבי קדים סמוך לבניאס, שם קבר ברק בן אבינועם ודבורה הנביאה וחבר הקיני ויעל אשתו ועליהם נחצבו מערות גדולות ושם ביהמ"ד של יהושע בן נון.

ז. עלמא, לפנים ישוב גדול של יהודים שם בית קברות ישראל גדול, שם קבר רבי אלעזר בן ערך מאבן שיש ומכסה מאבן גדולה עליו, ואומרים כי פעם אחת לקחו הישמעאלים את האבן ההוא וישאוהו אנשים רבים משם לדחיים וישכימו ממחרת והנה איננה וילכו אל קברו וימצאוה שמה, ורבי אלעזר בן עזריה וחוני המעגל (עיין לעיל אות ה') ור' יוסי הגלילי, ור' אלעזר בן הורקנוס, ור' ראובן האצטרובלי, ור' יהודה בן תימה ור' יוסי הכהן, רחוק משם מיל לצד ההר השני היא מערת הבבליים שם רב המנונא ורב הונא ורבה בנו ורב חננאל, קרוב לשם קבר ר' יוסי הכהן.

ח. ראם אל חמאר, בראש הר גבוה קבר ר' זמרא ובנו ר' יוסי.

ט. דלתא, מעלמא לדלתא חצי פרסה, שם מערת הבבליים (עיין לעיל אות ז'), שם קבר ר' יוסי הגלילי (שם) ור' ישמעאל בנו, ור' הלל, ואין זה הלל הזקן, ור' יוסי בן קסמא.

י. כפר נחום בס' אהבת ציון כתב וז"ל, במקום שהירדן נופל לים כנרת אומרים הערביים שהוא המקום שעמדה שם עיר כפר נחום ונמצא שם כמה מיני שאריות אבנים מהיכל אחד ע"ש, והם נשארו עד היום.

יא. עין אל טיני בדרך מן כפר עין זיתון לכפר עלמא אצל מערת ר' אילעי יש דרך העולה עד מעין אחד הנקרא עין אל טיני ולימין הדרך ההוא בשיפוע ההר הגבוה קבר ר' נהוראי הנזכר בזהר תצוה.

יב. ברעם, רחוק מצפת ד' שעות, שם שתי בתי כנסיות חרבים, שם קבר עובדיה הנביא ומצאו על קברו מצבה שכתוב עליה זה קבר עובדיה הנביא הירא את ה', מנעוריו שנפטר בשנת תק"ע ליציאת מצרים, וקבר ר' פנחס בן יאיר (עיין לעיל פרק ל"ד אות ד') קבר מר זוטרא חסידא, וקבר ר' נחמן חטופא בעל נבואות הילד (שם).

יג. גוש חלב הוא אחלב (שופטים א' ל"א) שתי שעות מצפת לצד צפונית מערבית וממירון כמו פרסה, (נזכרת במנחות פ"א) שם קברי שמעיה ואבטליון ובצדם אדרמלך ושראצר בני סנחריב מלך אשור שהרגו את אביהם ובאו לא"י ונתגיירו ושמעיה ואבטליון מבני בניהם, שם ביהכנ"ס לרשב"י, קבר ר' יצחק מגוש חלב, ובבקעה אחת רחוק חמש מאות אמה לצפון הכפר קבר יואל בן פתואל הנביא.

יד. כפר נבוריא (נברותין) קבר ר' יעקב דמן כפר נבוריא, ורבי אליעזר המודעי סמוכים זה אצל זה ואצלם הר גדול ובאמצעו קברי ר' יוחנן בן הורקנוס ור' יצחק בן אלישיב.

טו. ביריא, אצל צפת, קבר ר' יוסי בן יעקב שנפטר בזמן האדרא רבה הנזכר בזהר פ' נשא, ובשדה שם הוא מקום האדרא רבה ששם לימד רשב"י סתרי תורה לתלמידיו, בזה הדרך אצל ביר אל שיך לצד צפון, יש הר גבוה ובראשו סלעים רבים ובניהם עמק שם במערה קבר אלקנה אבי שמואל

הגביא, (עיין לעיל פרק כ"ה אות א') ור' בנאה האמורא, למעלה מן הכפר כהר יש מערה ושם קבר אבא שאול ואשתו, בכפר בידיא הי' ישוב יהודים במאה הרביעית לאלף הזה ושם הי' אז בית דפוס עברי.

טז. ברתותא סמוך לצפת והיא חריבה שם קבר ר' אליעזר איש ברתותא

יז. דהרייא עליונה ותחתונה (עיין לעיל סימן ל"ד אות ו' ז').

יח. גאפר הוא בדרך מצפת אל עין זיתון שם אילן זית ואצלו גל אבנים והוא קבר ר' אילא.

יט. עין זיתון (עיין לעיל פרק ל"ד אות ח').

כ. עין גבלין שלש שעות מצפת שם עמק בין ב' הרים גדולים בין צפת וכפר אבנית אצל הדרך לשמאלו גל אבנים והוא קבר בניהו בן יהוידע ולמטה מהמקום הנקרא חארת אל קראת קבר אנטיגנוס איש טוכו.

כא. אבנית כפר חרב למזרח צפת אצל בידיא בראש ההר קברי ר' יהודה נשיאה נכד רבינו הקדוש ותלמידיו, במזרח ההר רחוק אלף אמה מקבר בניהו בן יהוידע מערה ארוכה ונפלאה שם קברי בני אביי ובני רב פפא (עיין לעיל אות א'), בכוך אשר בצד דרום קבר ר' דימי מנהרדא שם מערה שקבורים אביי ורבא.

כב. קיסמא קרוב לגוש חלב, שם קבר ר' יוסי בן פדת ועל שם העיר נקרא בן קיסמא. עיין לעיל פרק ל"ד אות ט'.

כג. קאיומיאה בחצי הדרך בין צפת למירון שם קבר ר' יוסי דמן יוקרת, וקבר בנו אשר העניש על שהוציא תאנים שלא בזמנם לפועלים (תענית כ"ד א') ומנגד הרחק כמטחוי קשת קברי בנו ובתו (שם עיין לעיל פרק ל"ד אות ט'), משם ולהלן קבר רבי בנימין בר יפת.

כד. תנחום שם קבר נחום הנביא וי"א רב תנחום ור' תנחומא.

כה. עכברא לדרום צפת כמהלך חצי שעה (נזכר בגמ' ב"מ פ"ד) קבר ר' ינאי ובניו ר' נהוראי ור' דוסתאי בתוך הגנות והמים עוברים ביניהם למעלה בכפר יש בית הכנסת של רשב"י, סמוך לעכברא בדרך שהולכים מצפת לטבריא יש בקעה גדולה ועמוקה ונקראת עין כחל שם נגד מזרח יש הר וקוף גביה ולמעלה חצוב מעט כדמות שער וסתום ואומרים ששם נגזו כלי בית המקדש ככתוב במס' כלים שנתחבר ע"ז ונכתב הכל בפרוטרוט.

כו. פקיעין ובערבי אל בוקיע, למערב מירון שם המערה שנטמן רשב"י ור"א בנו ועליה עץ חרובים זקן ואומרים שממנו התפרנס רשב"י, שם מדברא דלוד, בפקיעין יש עוד כהיום משפחות יהודים שאומרים שהם מזרע היהודים אשר נשארו בארץ מימי הבית, למעלה מן הכפר קבר ר' אושעיה רבה בעל המדרש רבה.

כז. פראדי קרוב למירון אצל כפר ענן שם קבר נחום איש גם זו, וי"א ר' נחמיה העמסוני ואצלו קבר רבי ישמעאל בר פלוגתיה של רבי עקיבא.

כח. כפר ענן וכפר חנן סמוכים ג' פרסאות מעכו, שם ביהכ"נ של רשב"י, שם קברי ר' תחליפא עם בנו ר' יוסי, קבר ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי ואביו ר' יעקב ואבא הלפתא ואשתו ובניו, ושם בהר בית הקברות ר' זכריה בן הקצב ותלמידיו, ר' יעקב איש כפר חנן ור' חנניא בן עקשיא.

כט. יאקוס הוא חקוק (יהושע י"ט ל"ד) רחוק מצפת שעה ומחצה שם קבר חבקוק הנביא ועליו בנין גדול.

ל. עוקבי, שם קבר אדמון ועקביא בן מהללאל.

לא. עמוקה רחוק כחמש שעות מצפון צפת בעמק ההולך לעיר קדש שם שתי מערות גדולות והרבה קברים בלתי נודעים רק קבר בנו של ישעיה הנביא ויונתן בן עוזיאל.

לב. ראמה (רומי זעירתא) עין לעיל פרס כ"ט אות ג' מ"ש בשם האלשיך, שם מערה לבנימין בן יעקב ע"ה בארון של חרס ושם קבור אביה בן ירבעם.

לג. שזורי קרוב למירון שם קבר ר' שמעון שזורי ובנו ר' אלעזר, יש אמרים כי שם קבר רבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול מעשרה הרוגי מלכות, שם כפר שועיב, קבר יתרו, הערביים קורין ליתרו שועיב.

לד. כפר כנה, קרוב לו הר גבוה ובראשו קבר יונה בן אמתי הנביא וכמורד ההר מערה קטנה ובה קבר רבן שמעון בן גמליאל (עין לעיל אות הסמוך).

לה. סכנין רחוק מצפורי חצי יום לצד מערב קבר ר' יהושע דכפר סכנין בארון של אבן וכסוי של אבן.

לו. כבול (יהושע י"ט כ"ז) שם מיכה המורשתי, קבר הרב אברהם בן עזרא ותתנו ר' יהודא הלוי (עין לעיל פ' ל' אות י"ד) ור' שלמה בן גבירול, כתוב בסדר הדורות שקבל מחכמי הדור כי ישמעאל אחד לבש קנאה עליו מרוב חכמתו והרגו וקברו בגנו אצל תאנה אחת, והתאנה חנטה פגיה קודם זמנה ועשתה תאנים גדולים ויפים מאד ונשמע הדבר למלך ויצו לייסר אותו האיש במכות אכזריות למען יגיד במה נעשתה זאת כי חשבו למכשף ויהי כאשר ענו אותו הודה כי הרג את רבי שלמה בן גבירול ויצו המלך ויתלו את הרוצח ההוא על התאנה לכפר פני נפש הצדיק.

לז. ארבל, קרוב לטבריא חצי שעה, שם קבר ראובן שמעון לוי ודינה הרמב"ן פ' וישלח מזכיר קבר דינה בארבל, שם קבר נתאי הארבלי.

לח. צפורי, קבר רבינו הקדוש ושני בניו ר' גמליאל ור' שמעון כ"א במערה מיוחדת וסביב להם כמה קברים מישראל.

לט. גת חפר, סמוך לעיר נצרת, שם מראים הערבים קבר הנביא יונה בן אמתי.

מ. כפר חטין בצד ההר קבר הושע (עיין פרק ל"ד) וקבר צפניה, וי"א שהוא קבר יתרו (עיין לעיל אות ל"ג), קבר יעקב איש כפר חטייא, קבר רב ענן ור' יהושע בן פרחיה.

מא. עוורתא, למזרח שכם ביושר כשתי שעות הוא גבעת פנחס שם קבר אלעזר ואיתמר ופנחס וע' זקנים ואבשוע בן פנחס.

מב. אנטיפטרס, כפר סבא, הערביים מראים שם קבר בנימין בן יעקב.

מג. אל יהודיא, סמוך לפתח תקוה במזרח דרום, שם מראים הערבים קבר יהודא בן יעקב, ובמזרח צפון בדרך אל הכפר מגדל צדק מראים קבר אשר בן יעקב וי"א שמעון וי"א לוי, במושבה רחובות שם מראים קבר גד בן יעקב.

מד. יבנה רחוקה מירושלים שלש פרסאות, שם קבר רבן גמליאל ועליו בית מסגד לשמעאלים.

מה. מודעית, מודיעים, נזכר בש"ם כמה פעמים, סמוך לכפר סבא, שם קברי יוחנן בן מתתיהו ובנו יהודה המכבי והרבה מבני החשמונאים, על קבריהם שבעה עמודים נפלאים.

מו. אשתאול, הוא כפר אשוע הסמוך לערטוף, כ' בס' הישר כי שם נקבר דן בן יעקב, שם צרעה, יש אומרים ששם קבר שמשון הגבור ויש אומרים שנקבר בעזה.

מז. תמנת סרח, הוא כפר חרס שם הר גבוה ותליל נקרא הר געש (יהושע כ"ד ל"ו), שם קברי יהושע בן נון וכלב בן יפונה, ושבעים זקנים.

מח. תקוע רחוקה מירושלים ג' שעות לדרום, שם קברי ישעיה ועמוס הנביאים תוך מערה אחת, משם קרוב לחלחול, שם קבר נתן הנביא וגד החוזה.

פרק מב.

ישוב ארץ ישראל

א. ישוב ארץ ישראל היא שקולה ככל המצות (ספרי פ' ראה) והרמב"ן מונה מצות ישוב ארץ ישראל בין תרי"ג מצות, מזמן החורבן והלאה גם כן לא פסק ישוב יהודים מארץ ישראל בשום פעם, אחר החורבן נשארו בה קהלות גדולות מישראל ואלופיהם היא הנשיאים ואבות בתי דינים, העם וגם מקצת החכמים התפרנסו מעבודת אדמה ממלאכה ממקנה וקנין, אחרי כן היו תקופות שונות לישראל בארץ הקדושה, והאחרון הכביד בימי הצלבנים (קרייצציגע) בשנת תתנ"ו גורשו היהודים ממנה ולא נתנום הנוצרים לדרוך כף רגלם על אדמת הקדש, בכל זה התגברו מתי מספר מהיהודים וישבו בה, אבל לא יכלו עוד לעבוד את האדמה ולחיות מפרי תבואתה, בראשית האלף הזה בזמן עליית הרמב"ן מצא בה רק קהלות קטנות ועסקו במלאכה וביגיע כפים, מלאכת צביעת בגדים היתה אז מלאכה משובחת נושאת פרי והיו משלמים המס למלך שיוכלו לעשות מלאכה זאת, בימים ההם היו יהודים ממונים מטעם המושל לפקח על נקיון הר הבית ולעשות כל מלאכה הדרושה שמה, והארץ היתה שממה, העם חפרא היושב עליה רובם יושבי אהלים ורועי צאן, לא שדדו את האדמה והיא לא נתנה כחה להם, ונתקיימה הנבואה אשר חזה הרמב"ן בדברי התורה הקדושה ושממו עליה אויביכם היושבים בה (עיין לעיל פרק א' אות י"א).

ב. אחרי הרמב"ן ז"ל עלו הרבה רבנים ובעלי בתים והתיישבו בארץ, אמנם מחייתם היתה קשה מאד וחלק גדול מהם עיניהם היו תלויות רק אל נדבות אחיהם שבגולה, (ולכן יש משערים כי הרמב"ן הוא שיסד את הקופות לאנשי הגולה שיקבצו מהם ויצרפו פרוטה לפרוטה וישלחו לארץ ישראל והיו נקראות קופות רמב"ן, וברבות הימים הסבו ראשי תיבות רמב"ן שהמכוון בהם רבי מאיר בעל נס, השערה הזאת רחוקה היא כי לעולם לא יפול טעות בפי כל

ההמון וצדקה של רבי מאיר בעל נס היא קדומה מאד ומורשה לנו מדור לדור), ועיין בתשובת הרא"ש כלל ח' סימן י"ג שנשאל מר' יעקב בן חננאל ור' חזקיה שנשבעו לעלות שניהם לארץ ישראל באופן שאחד יעסוק בתורה והשני יעסוק במלאכה או בסחורה לפרנס שניהם.

ג. בימי הרבינו עובדיה מברטנורא שעלה לארץ ישראל בשנת רמ"ב מצא את היהודים במצב רע מאוד, הזקנים היו חומסים וגוזלים את כל היושבים והעולים לארץ ישראל, הם מכרו כל ספרי תורה של הקהלות וכלי הקדש, ועיין בתרומת הדשן בפסקים סימן פ"ח שנשאל אודות עליה לארץ ישראל אי מצוה היא עתה, והשיב דוודאי שבת גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בא"י כו' רק מפני היהודים המערביים שהם רשעים ומוסרים ומבלבלים האשכנזים שומרי התורה צריך לשער בגופו וממונו באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת ה' ולשמור מצותיו כי זה כל האדם עיי"ש, ועיין בהקדמת מהריעב"ץ לסידור שלו שהעתיק דבריו מפי השמועה בהיפוך, והוא היה קרוב לזמן הרע"ב, הרע"ב במכתביו כותב שקבלותיו לראש וחדלו מדרכם הרע.

ד. רבינו ישעיה הלוי הורוויץ בעל של"ה הקדוש שעלה לארץ ישראל בשנת שפ"ב (עיין לעיל פרק כ"ט אות ח') כבר מצא את הארץ במצב טוב, הוא כותב במכתבו הנדפס בשומר ציון הנאמן שנת תרי"ג וז"ל, כי ירושלים אף שהיא בחורבנה עתה היא משוש כל הארץ ושלום ושלוה בה ומזונות טובים כו', וגם קהל הספרדים שבירושלים מתרבים מאד מאד ממש למאות ובנים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסימן גאולה בב"א עכ"ל ועיין לעיל פרק כ"ט אות ט' שהרב מו"ה חיים אבואלעפיא עלה לארץ ישראל בשנת ת"ק ועלו עמו כמה תלמידי חכמים ובעלי בתים להתיישב שם ועשה להם בית הבד של שמן שומשמין עיי"ש, אין ספק שהיה זה לתועלת הבעלי בתים שיתפרנסו מזה, בס' אהבת ציון (שנת תקכ"ד) כתב וז"ל והאנשים אשר בצפת רובן ככלן תלמידי חכמים כו', וחכמי הישיבה אינם עושים מלאכה כלל ומתפרנסין בדוחק ממה שנישלח להם מחוץ לארץ, אנשי העיר מתפרנסין ממלאכת שמיקלר וחוטי משי כמו בעירנו ויש מהם בנאים ונושאי סבל כו' וקצת עוסקים במלאכת צורפי כסף ונחשת עכ"ל.

ה. כסף התרומה שתרמו יהודי הגולה לעניי ארץ ישראל נקבץ על ידי שליח מארץ ישראל והי' נקרא שליח דרחמנא (שד"ר), והיו בוחרין באדם גדול נשוא פנים והוא קיבץ את המעות והביאו למקומו הנכון, למשל במאה הקודמת היה הגאון מו"ה חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל שליח דרחמנא ועבר ארצות שונות אשכנזיות וספרדיות כאשר רשם בספרו מעגל טוב, ועד ימיו היה להיהודים הספרדים שבט המושל בארץ במקצוע הזה, והאשכנזים היו נכנעים תחתיהם, והם, שלחו השליחים ולידם הגיע הכסף המקובץ, והם חלקו כאות נפשם, אמנם בשנת תקכ"ה התפרדי האשכנזים מהספרדים, (עיין לעיל פרק כ"ט אות י'), והיו לעדה בפני עצמם וברבות הימים התפרדו לכוללים רבים כאשר יבואר עוד להלן.

ו. באחרית המאה שעברה אחרי ששתו קהל ישראל כוסות היגון מפרעות האייבים ומן הרעש בצפת וטבריא הופיע השר מו"ה משה מונטיפיורי שבא לבקר את ארץ ישראל ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלם את העוני

והמחסור החליט להושיע את אחיו ע"י שירכוש להם אחוזת נחלה בארץ ישראל יתן להם ויעבדו את האדמה ויחיו מפריה, והוא הציע בקשתו זאת לפני מושל הארץ שהי' אז במצרים, והוא נענה לשאלתו, אמנם בשנת תר"א כבר היתה הארץ לממשלת טורקיא ואתר עבור איזה שנים בא הוא ז"ל עוד הפעם לארץ ישראל ופעל הרבה לישוב הארץ בנה שכונות בתים בעיר החדשה מחוץ לחומת ירושלים, זעשה כמה מוסדות, ובשנת תרט"ו קנה בקרבת יפו פרדס גדול לחנך את היהודים בעבודת אדמה.

ג. **בשנת** הרל"ט יסדו היהודים יושבי ירושלים את המושבה פתח תקוה על יד נחל הירקון ואחרי זמן קצר נתבטל הישוב הזה ואחר שלש שנים נתישב המקום מחדש, וכהים היא עיר גדולה, יושביה הרבה יותר משלשים אלף נפש, בשנת תרמ"ב נתייסדה חברת חובבי ציון ברוסיא ורומאניא והם בנו את המושבות ראשון לציון אשר היא כהיום מפורסמת ביינותיה המשובחות ובמרתפותיה היכולים לאצור כמעט כל יינות ארץ ישראל, יושביה כשלש אלף נפש, ואת המושבה זכרון יעקב יושביה כהיום כאלף וארבע מאות נפש, המושבה ראש פנה אשר יושביה כהיום כשש מאות נפש, המושבות האלה בראשית התיסדותם היה מצבם רע, ובנדבת בארון עדמונד ראטשילד הוקמו על מכונם, הוא יסד את המושבה »מזכרת בתיה« בשנת תרמ"ג, ובשנה שאחריה יסדה חברת התמיכה שברוסיא את המושבה »גדרה« לאנשי בילו (בית יעקב לכו ונלכה), אנשי צפת יסדו את המושבה »בני יהודה« בשנת תרמ"ו, בשנת תרמ"ח נתעוררו גם בשאר הארצות לחיבת הארץ ואז נתייסדו המושבות »משמר הירדן« »שפיה« ו»בת שלמה« בקרבת זכרון יעקב בשנת תרנ"ה נוסדה המושבה »רחובות« ובשנה שאחרי המושבה »תודירה« בשנת תרנ"ה נקנו אחוזות גדולות לייסד מושבות בגולן אשה בכשן ולא נתישבו אז, ובשנה ההיא נבנתה המושבה »באר טוביה« ובשנה שאחריה המושבה »מטולה«, ואז נתיסדה המושבה »מוצא« סמוך לירושלים במקום מוצא הנזכרת במשנה (סוכה פרק ד' ה), המושבה הזאת נחרבה בפרעות תרפ"ט, ועוד הרבה מושבות נתייסדו בשנים אלו, מקוה ישראל, נס ציונה, עקרון, יסוד המעלה, כל אלה המושבות נתייסדו לא לשם לאומיות רק סתם היהודים מארצות פזוריהם מהם שברחו מחמת המציק ומהם שבקשו להתיישב בארץ לאכול מפריה ולשבוע מטובה ומהם שחבבו את הארץ ועלו אליה.

ד. **ויהי** בשנת תרנ"ז התחילה תקופה חדשה בישוב ארץ ישראל, דוקטור מהיאודור הערצל מעיר מלוכה וויען ממשפחת מתבוללים ומטומעים בין הגויים שהיה עד ראיה בדינו של דרייפוס בפאריז אשר מחמת שנאת הדת דכאו לארץ חיתו והחפיאו עליו עלילות דברים, ובמקום המשפט שם הרשע, על לא חמס בכפו דנוהו לאבדון בעבור שהוא מזרע ישראל, הערצל נתן אל לבו להושיע את ישראל מצרתם ולכונן למו מקום מפלטה ויהיו נחשבים לעם בין העמים, והביע רגשי לבבו לאחד מידידיו שהיתה לו ידיעה יותר ממנו בעניני האומה הישראלית והלה הסביר לו כי למען שיהיה ישראל עם בפני עצמו נתון שיהיו עם מאוחד ויהיו שרויים על אדמתם היא ארץ ישראל ולהחיות הלשון העברי, ולא אחר הערצל וקרא לאסיפה גדולה לעיר באזעל בשנת תרנ"ז, והאסיפה החליטה לבקש

מכל מלכי ארץ לרשום את האומה הישראלית לעם בין העמים ולהשתדל שהסולטן הטורקי יתן לה את ארץ ישראל לאחוז נחלה, או לקנות את הארץ במחיר כסף, כינו עצמם בשם ציונים, הערצל התייצב לפני מלכים ולבו כלב האריה לא חת מפני אדם, גם לפני הפאפא ברומי עמד לבקש על עמו, אמנם לא בא הדבר לידי גמר כי אם ד' לא ישמור עיר שוא שומר, יש אשר הסיעו אותו לקנות אחוזות נחלה לישראל את מחוז אוגאנדא אי באפריקא האמצעות, ילעשות שם ארץ לישראל, והוא באחת חפץ דווקא בארץ ישראל האמתית, הוא עשה את שלו במסירת נפשו קונץ כסף תועפות ועשה בתי ספר בתפוצות הגולה שקיבלו השפעתו ללמד את בני ישראל כתב ולשון עברי חדש ממש שחידשו בו מאות מילים אם שיש להם יחס ללשון העברי או מלשונות העמים, וקנה אחוזות נחלה בארץ ישראל ליסד קבוצות ומישבות, והושיב שם איכרים עובדי אדמה ובעלי מלאכה וחיו מיגיע בפיהם, ומכל מדינה ומדינה חשו מפלט למו לארץ ישראל, ובפרט אותם שברחו מחמת המצים, כמו מארץ רוסיא ורומניא שהיו בימים ההם רצועה מרדות לישראל, והישוב היה הולך וגדול, ומצב היהודים החומרי הוטב, אבל מצבם הרוחני הושפל לתחתיות ארץ, כי שטת הערצל היתה שאין להדת ולהלאום שום שייכות, היהודי צריך שיהיה יהודי לאומי אבל אין צריך שישמור הדת רק אם ירצה, ועל דרך זה חנכו את הדור החדש לאמר נהיה ככל הגויים בית ישראל, התחדים על דבר ה' ראו את הסכנה הנשקפה מן הציונים שבעתיד תשתכח התורה לגמרי מישראל ח"ו הם עמדו והזהירו סירו מעל אהלי האנשים האלה ואל תגעו בכל אשר להם, והם יסדו כמו כן חבורות לישוב ארץ ישראל קנו נחלאות ועשו מושבות תחת השגחת הרבנים ובית דינם הצדק שבירושלים, וכאמור היו הם בעלי הרעיון הזה רבות בשנים טרם באו הציונים, הם התחילו תחלה בעבודת ישוב הארץ בהתעוררות גדולי ישראל במדינת אשכנז ובמדינת רוסיא ופולין, מהם צדיקים חסידים ואנשי מעשה, רבנים מובהקים, אמת שכנגדם היו רבנים גדולים צדיקים וחסידים שעמדו מנגד ולא באו בעזרתם, והרבה מהם היו מתנגדים לרעיון הזה, ועשו מחאה בעולם לקנות נחלת ושדה וכרם בארץ ישראל באמרם כי הרבה מצות יש התלויות בארץ וקשה לקיימם ומוטב שלא לעלות, עד עת קץ ביאת משיח צדקנו בב"א.

סג. ויהי בימי מלחמת העולם הביט ה' לארץ ותרע"ד נשבר מטה לחם בארץ הקדושה, רבים נמלטו מן המהפכה, ומהנשארים מתו הרבה ברעב ויתרם נשארו בחיים במצור ובמצוק, ואף שרצו אחיהם שבגולה לתמוך בידם לא הגיע הכסף לידם מחמת השערוריות וסוגר הגבולים, או פסק הישוב כמעט כלו, הכפרים והמושבות היו שוממות מאין יושב, וכללות המלחמה התייצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד לעשות סדרים ושלום בעולם לתת לכל עם ולשון את ארצו בגבולות, הם החליטו ליתן ממשלת ארץ ישראל לממלכה האנגלית, תחת השגחת ברית העמים (פעלקערבונד) ויבאו באי כח הציונים לבקש את ארץ ישראל לנחלה להם באמרם כי הם המה היהודים בעולם ולהם יותן ארץ האבות, ויהי היום בשני לנאוועמבער שנת תרע"ז יצאה הדפוסה בדבר המלך האנגלי ההחלטה ע"י המיניסטער לעניני חוץ ארטור באלפאור שממשלת ענגלאנד מקבלת ברצון טוב את התיישבות היהודים בארץ ישראל שתהיה להם מושב לאומי (נאציאנאלהיים) ותתאמץ בכל האפשרי שישיגו

היהודים

היהודים מטרתם הזאת להתאחז בארץ מבלי להרע להעם היושב עליה עתה, החלטה הזאת נודעת בשם »באלפאור דעקלאראטיאן« ומחוקקי מלכות אנגליא שמו לחוק כי ממשלת ארץ ישראל תהיה ביד נציב העליון (הויקאמיסאר) הנבחר מטעם המלוכה בלונדן, ואישרו את סוכנות היהודית (יידישע אגענץ) שהיא באה כח היהודים לפקח על עניניהם בארץ ישראל יחד את הנציב העליון, החקה הזאת היא נתנה תמורה טובה להציונים ומעתה אמרו עלה נעלה וירשנו אותה כי לנו הארץ, ובהיות כי היהודים החרדים עמדו מנגד, כי המאמינים בדברי חכמינו ז"ל אסור להם הרעיון הזה בשבועה שהשביע אותנו הקב"ה שלא לעשות כן, ובאם נעבור חלילה על השבועה הזאת עונשה מפורש בצדה כמבואר בגמ' כתובות דף ק"י ע"ב ובשאר מדרשי חז"ל, אבל אלה הלועגים לדברי חכמינו ז"ל עשו את שלהם ולכן הגיעה השלטנות המוגבלת הזאת להציונים, והם לא הסתפקו בזה ויזמו מזימות לעקור תורת משה ותלמוד רבינא ורב אשי, ויבקשו לגרש מירושלים תחלה את החרש והמסגר אלו תלמידי חכמים ובני הישיבות שעוסקים בתורה ועבודת ד', ראשית כל אספו את כל נדבות בני חוץ לארץ וביחד הסכומים הגדולים שנשלחו מאמעריקא לשם החזקת התלמידי חכמים, והם הוציאו את הכסף המתוכן למטרות ציונים (סח לי אדם גדול אחד מיקירי ירושלים תו' וצ"ל שאמר לו אחד ממנהלי הציונים לאמר הגיע העת לירש את הארץ אבל מקודם צריך לבער את תופסי התורה ממנה, כן הוה בזמן הכניסה הראשונה לארץ ישראל עד שלא מתו דור של קבלת התורה לא היו יכולים לרשת את הארץ...)הם בקשו מהממשלה שיהיה בידם הנהגת הרבנות בכל הארץ ובלעדם לא יהיה שום רב ובית דין בארץ ולא שום הנהגה של קהלה יהודית, ולתכלית זה החליטו שיהיה גם לנשים משפט הבחורה לצירי בית מועצת המדינה, כאן לא יכלו עוד החרדים להתאפק, והשמיעו במרום קולם כי שקר בפי הציונים אשר אומרים כי המה באי כח כל היהודים, וכי יש בחוג היהודים הרוב שהם מתנגדים לשיטת הציונים, בימים ההם כבר היתה בתוספה חברת אגודת ישראל בחוץ לארץ אשר מקור מוצאה היה ממדינת אשכנז ומצאה קן לה בשאר מדינות שה פוזדה ישראל, והיא היתה חברה מאושרת מהממשלות, ע"כ החליטו עדת היראים בארץ ישראל להעשות כלם אגדה אחת עם אגודת ישראל בחוץ לארץ, ובתור אגודה רשמית השמיעו קולם בעולם על החמס הנעשה להם מצד הציונים, והבורא יתברך שמו הבוחר בציון וירושלים היה בעזרת היראים ובראשם הרב הגאון הצדיק המנוח מו"ה יוסף חיים זאָננענפעלד זצ"ל אשר השליך נפשו מנגד פעמים אין מספר וקינא להי' ולתורתו, ונשמעו דבריהם למלכות, וניתן צו שיש רשות להיראים להיות עדה בפני עצמה עם רב ובית דין מתוכם ולהבדל מן הציונים בהחלט, ועד הלאומי כלומר הציונים כונגו או את משרד הרבנות שלהם עם ועד הקהלה ומינו להם רב ראשי, אבל באותה מדרגה ממש היא הרבנות והבית דין צדק לכל מקהלות האשכנזים מאושרת מטעם הממשלה.

י, רוזני אנגליא לא שמרו הבטחתם מהרו שבתי דברי באלפאור, ומיאנו בהגרת יהודים לארץ ישראל והיו בעצה אחת הערביים יושבי הארץ, ה»סוכנות היהודית« (יידישע אגענץ) שהיא באה כח היהודים מבקשת מהממשלה האנגלית

רשיונות הכניסה לארץ ישראל לאותם שכבר הוכשרו בחוץ לארץ לעבודת אדמה ולשאר מלאכות וכן לאותן שיש להם הזכות להתאחז בארץ מטעם הממשלה, והם אינם נותנים אף עשרה למאה, בכל זה עלו לארץ ישראל משנת תר"פ עד שנת תרצ"ג קרוב מאה וחמשים אלף נפש, ועתה בזמן האחרון נהייתה מדינת אשכנז למהפכה, וצוררי ישראל מושלים בה, ומחמת המציק גולים היהודים לארצות שונות ומהם התאחזו בארץ ישראל עד עתה יותר מן חמשת אלפים נפש, חברת אגודת ישראל גם היא מקבלת מן הממשלה רשיונות הכניסה לעובדי אדמה ובעלי מלאכה ומביאה לארץ הקדושה יהודים כשרים שומרי הדת להתפרנס מיגיע בפיהם, בעלי כיסין מן אלף פונט (לירא א"י) לכל הפחות הם מקבלים רשיון הכניסה מיד, לבד מזה עולים מבקרים הרבה לא"י בתור תיירים ונשארים שם לזמנים בלתי מגבלים, הרבה מהם יראים שומרי הדת, אוחזים בעבודת אדמה בגנות ופרדסים במלאכות בעבודת בנינים, במקנה וקנין, הישוב בהארץ מתרבה מיום ליום, חוצות ירושלים מלאות צאן אדם, כל אחד משתכר ונהנה מעמלו אם רב ואם מעט, צהלתו בפניו, שמח בחלקו, בזכרו כי בחוץ לארץ עינו עוללה לנפשו, חשכה לעין משתכר, המסים וארנוניות מכלים את הכל, כשל כח הסבל, כל יום קללתו מרובה מחכירו, וכאן עולם חדש לפנינו על אדמת הקדש.

יא. אבל להיהודי החרדי שומר הדת השמחה הזאת נהפכת לתוגה בראותו כי פרוע העם, לא ידע עול בושת, באו פריצים וחללו את ארץ הקדושה, קמו תרבות אנשים חטאים שלא נתחנכו על שמירת הדת כל עיקר, פרקו עול תורה והם חפשים הולכים אחר שרירות לבם הרע, ואותן שבאו מחוץ לארץ מההכשרות כבר הם מוכשרים לקבל טומאה, הם חושבים את העליה לארץ ישראל לגאולה שלימה שנגאלו מעול תורה ומצות, החרדים הקנאים ליחמים נגדם אבל לא יועיל, מנהלי האגודה בהארץ עומדים על המשמר שלא יצידו את חבריהם במכמורם, כי קשה הדבר שלא יהי' להם מגע ומשא עמהם, והם צודים נפשות נקיות, על כן הם צועקים אל אחינו שבגולה האספו להתאגד עמנו באגודה עלו לארץ כמה שתוכלו ואז ירב כוחנו ונוכל להכניעם. ורועי ישראל בחוץ לארץ המה הרבנים הגדולים והצדיקים, היו לשני מחנות, אלה מול אלה, מהם מחזיקים את הרעיון יוצאים ומזרזים לכל דורש שיעלו ויצליחו בארץ, ומהם מוחים בכל עוז בהעולים מדאגה בדבר פן יזניחו ח"ו את תורת ה' בארץ הקדושה, ועד שיתקנו את האחרים יתקלקלו הם, וכבר העידה התורה הקדושה כי הארץ מקיאה את המטמאים אותה (ויקרא י"ח נ"ז), וגדול עונש מי שחוטא והוא בפלטין המלך, אמת שהרבה מן העולים מחזיקים בתומתם זוכים ומזכים אחרים עמהם, וכבר נתייסדו על ידם בתי אולפנא וחדרים לתלמוד תורה ברוח היהודית הישן ישראל סבא, אבל הם אינם נוחים למסור אפילו נפש אחת מישראל לכת החפשים ה'אלה, אשר אין להם אמונה עוד בגאולת ישראל ע"י משיח, וחושבים שעליתם לארץ ישראל היא הגאולה שקוו עליה ישראל בגולה, וכבר הזהיר משה רבינו ע"ה את המעפילים (במדבר ט"ו, מ"ב) אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני אויביכם, ועיין בהקדמתי עוד מזה.

פרק מג.

ישוב הישן וישוב החדש

א. ישוב הישן וישוב החדש שתי שמות האלה שגורים בפי העם יושב הארץ, ישוב הישן הוא שם הניתן ליושבי הארץ המקבלים כסף התמיכה וה»חלוקה« מאת הכוללים, ושם ישוב הישן ניתן להעולים שבאו להתאחז בארץ בזמן אחרון וחיים מיגיע בפיהם בעבודת האדמה ובשאר מלאכות אומניות או שכליות, ומלאכת עבודה ומשא בכסף, ובאמת לא נודע מפני מה נקרא זה האחרון ישוב החדש, ולא נוכל לומר ראה זה חדש כי כבר היה לעולמים בימים שעברו שבאו אחינו לארץ הקדושה להתפרנס מיגיע בפיהם ולקנות אדמה ולעבדה כמבואר בפרקים הקודמים, ואולי החפשים חידשו את השם הזה שרצו לעקור מן השורש את התלמידי חכמים יושבי אהלי תורה, וקראים ישוב ישן למען אשר ישן מפני חדש יוצאו, אבל כאמור מאת ד' היתה זאת שלא יכלו להם, וקול התורה נשמע בארצנו, נערים וזקנים יושבים בבתי מדרשות ועוסקים בתורה ועבודת ה' ומתפללים באימה ויראה, בעלי מדות טובות, נוחים זה לזה, צהלתם בפניהם כל הימים, ומקבלים הדוחק והעוני ויסורי א"י באהבה, ומה גם בהגיע תור שבתות קדש ומועדי ה' הם מתאספים אל הרנה והתפלה בבתי מדרשות או אתר כתלנו הקדושה מראיהם כמלאכי מרום אשרי עין ראתה אלה, יתפעל ויתרגש האדם לשמוע צלצול קול צאן קדשים תינוקות של בית רבן לומדים מרא ופוסקים בניגון הישן, ומגדיים אלו נעשו תישים תלמידי חכמים חסידים יאנשי מעשה, נבואת הנביא (ישעיה ב') כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים לא קבלה שינוי וגרעון ע"י אלה החדשים.

ב. כבר מבואר בפרק הקודם אות ה' התפרדות האשכנזים מהספרדים והתהוותם לכוללים רבים, והם כהיום ערך שלשים כוללים, היותר גדול לפי מכסת נפשות הוא כולל שומרי החומות בית הסופר והמאיר (נתיסד על ידי הגאון בעל כתב סופר וזקיני הגאון מו"ה מנחם א"ש ז"ל אבדפ"ה אונגוואר, ונקרא כן על שם אבות המיסדים רבותינו הגאון תתם סופ"ר והגאון מו"ה מא"ר אַ"ש), הוא כולל אונגארן מעהרען בעהמען איסטרייך סלובקייא, ואחריו כוללי וילנא ליטא קורלאנד, ווארשא, הוראדנא, גאליציא, וואהלין, אמעריקא, הולאנד. ודייטשלאנד (הר"ד) רומאניא, זיבענבירגען, מונקאטש ועשרה בעצירקען, מארמאראש, וויזניצא קאסוב, סובאלק, ולאמוא, פינסק, מינסק, רייסן, קארלין זיטאמיר. סלונים. בעם־ראביא, חב"ד ליבאוויטש, חב"ד בברויסק, מולדאוויא, בוקארעסט, בוקאווינא, יש כוללים אשר הנשיאים שלהם הם בחוץ לארץ והם מחלקים פרס לעניהם מהכא להתם, ויש אשר נשיאיהם הם בארץ ישראל והאמרכלים שבחוץ לארץ שולחים כל הכסף המקובץ להנשיאים והם מחלקים שם הכסף לפי העניים והעניה.

ג. בימינו אלה הורע מצב אחינו בני ישראל מקבלי כסף תמוכה בארצנו הקדושה כי צינורות השפע של מעות רמב"ז נפסקו מכמה סיבות, א' מחמת ריבוי הנותנים, רבים אומרים הלא עתה המצב בארץ ישראל היא ברום המעלה ולמה להם

ליזון

ליזון מצדקה יזנו בזרוע בפועל כפים יתפרנסו ממלאכה ואומנות, והאמת כי אין זה מענה, המדובר היא מתלמידי חכמים ובני ישיבה ותינוקות של בית רבן, שאין יכולים לעסוק בשום מלאכה, ב'. הציונים קובעים קופות של צדקה שלהם ודוחים לתוץ את קופות ר' מאיר בעל נס, באמרם כי כן יסד מחוקקם דר. הערצל »וואהלטאטי ציכטעט שנאדרער« כלומר הצדקה מגדלת קבצנים, ואותן המעות שמפרישין לצדקה מהם יגנו אדמה בארץ ישראל, לשיטתם הם צודקים כי הם פנו עורף אל התורה ואם כי אפוא למה להם תלמידי חכמים ישיבות בארץ ישראל, לא כן אנחנו המאמינים בתורת ד' עלינו חוב גמור לתמוך את התלמידי חכמים העניים בירושלים כי שם מקום התורה וכאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, בזה הפרט הם אין אומרים נהיה ככל הגוים בית ישראל, כי לא טה מראות עיניהם כמה כנסיות ומנזרים יש לאמונות העמים בירושלים, כמה מאות נזירים יש שם הקיימים מנדבת אחיהם והם חיים בהשקט ובמתה ומתבלבלים בריוה, ולא תהא כהנת כפונדקית, ג'. נשבר מטה לחם בארצות חגולה וביחוד באמריקא ואינם יכולים להשפיע במדה גדולה כמקדם, ולכן אולי מוטל החוב על נשיאי הכוללים לעשות איזה שנויים בהתקנות שהחזיקו בהם אבותינו, לטובת התלמידי חכמים הסובלים חרפת רעב, בשגם לא דבר רק הוא להסיג גבול אשר גבלו הראשונים אבל שאני צורבא מדרבנן, והנושא הוא פקוח נפשות, ע"כ עם ד' בארצות הגולה חזקו ונתחזקה בעד צדקה גדולה הזאת קופת רמב"ן, להוסיף ולא לגרוע, וכל איש ישתדל לעשות ולעשה את אחרים בכל אופנים המועילים, לנדור ולנדב ולעשות קרן קיימת וכדומה לאלה.

פרק מד.

מספר יושבי הארץ

א. יושבי ארץ ישראל כהיום הם מליון אחד ומאה ושבעים אלף נפש, מהם 250 אלף יהודים, היינו כ"ב וחצי למאה אחוזים והיא המדינה המיושבת מישראל יתר משאר מדינות, בירושלים מאת אלף נפש מהם 60 אלף יהודים, בחיפה 64 אלף נפש, מהם 26 אלף יהודים, בטבריא תשעה אלפים נפש מהם 5 אלף 500 יהודים, ביפו 63 אלף נפש מהם 14 אלף יהודים, בתל אביב 90 אלף נפש כלם יהודים בצפת 10 אלף נפש, מהם 2 אלף 500 יהודים, בחברון 17·550 נפש, בשכם 17·050 נפש בלוד 11·250 נפש, ברמלה 10400 נפש, בעכו 7900 נפש.

ב. יושבי העירות 450 אלף, יושבי הכפרים 654 אלף, יושבי אהלים 66·000 נפש.

ג. המספר לפי האמונות, מחמדים 815 אלף, נוצרים 105 אלף נפש, והשאר הם יהודים, ה' יוסף עליהם ויושמרם וינצרם מכל צר ואויב עד בא לציון גואל במהרה בימינו אמן.